

Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Олена БАБЧУК

ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

*Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти спеціальності:
012 Дошкільна освіта*

*Одеса
Видавництво ТОВ «Лерадрук»
2023 рік*

УДК 159.922.7

Б 12

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», протокол № 3 від 28.09.2023 року.

Рецензенти:

Асєєва Ю. О. – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету;

Кисельова О. І. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри метрології, якості та стандартизації Державного університету інтелектуальних технологій та зв'язку.

Бабчук О. Г. Практична психологія в закладах дошкільної освіти: навчальний посібник. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2023. 206 с.

ISBN

У навчальному посібнику «Практична психологія в закладах дошкільної освіти» розкриваються нормативні та організаційно-методичні засади діяльності психологічної служби системи освіти. Особливу увагу приділено особливостям організації діяльності фахівців психологічної служби закладах дошкільної освіти. Викладено вимоги до організації та планування роботи практичного психолога, психологічної діагностики дітей дошкільного віку, проведення психологічної корекції дитячого розвитку та психологічного консультування дітей дошкільного віку, їх батьків та вихователів ЗДО. Посібник містить теми лекційного курсу, запитання для самоперевірки, перелік літератури приклади та методики проведення психологічних тестів для дітей дошкільного віку.

Видання адресовано здобувачам вищої освіти спеціальності: 012 Дошкільна освіта і практикуючим психологам закладів дошкільної освіти, вихователям і батькам.

ISBN

© Бабчук О.Г., 2023

Перелік умовних скорочень

ЗВО – заклад вищої освіти
ЗДО – заклад дошкільної освіти
ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти
ЗМІ – засоби масової інформації
ЗО – заклад освіти
ЗПО – заклад позашкільної освіти
ЗФПО – заклад фахової передвищої освіти
ОТГ – об’єднані територіальні громади
ПС – психологічна служба
ПП – практичний психолог
СДУГ – синдром дефіциту уваги з гіперактивністю
СПП – соціально-педагогічний патронаж

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Тема 1. Основні напрямки діяльності психологічної служби освіти.....	8
1. Рівні, напрями, форми діяльності психологічної служби освіти.....	8
2. Вимоги до психологічного кабінету дошкільних закладів, закладів загальної середньої освіти та інших закладів системи освіти.....	11
3. Етичний кодекс психолога.....	18
Тема 2. Документація психологічної служби закладу освіти. Психологічна служба в освітніх закладах різного типу.....	28
1. Нормативно-правова база: Положення про психологічну службу у системі освіти України; звітна документація практичного психолога.....	28
2. Психологічна служба в освітніх закладах різного типу.....	46
Тема 3. Психолог у закладі дошкільної освіти, задачі, функції.....	49
1. Напрямки роботи психолога у закладі дошкільної освіти.....	49
2. Функції психолога у закладі дошкільної освіти...	54
3. Цілі і завдання роботи психолога у закладі дошкільної освіти.....	63
4. Основні завдання психолога у роботі з батьками.	65
Тема 4. Психологічна діагностика дітей дошкільного віку.....	72
1. Принципи добору діагностичних методів дослідження дітей.....	72

2. Принципи та етичні норми дитячої психодіагностики.....	75
3. Особливості дітей дошкільного віку при діагностуванні.....	80
4. Схема проведення діагностичного обстеження....	83
 Тема 5. Психологічна корекція дитячого розвитку.	90
1. Цілі і завдання психологічної корекції.....	90
2. Метод ігротерапії у корекційній роботі.....	92
3. Особливості дитячих малюнків.....	97
4. Рисувальні методики в роботі психолога.....	99
5. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на подолання труднощів в емоційно-особистісній та пізнавальній сферах у дітей старшого дошкільного віку.....	105
6. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання.....	109
 Тема 6. Робота психолога з дітьми «групи ризику». Психологічна допомога дітям у випадках соціально-педагогічної занедбаності.....	113
1. Робота психолога з дітьми «групи ризику».....	113
2. Психологічна допомога дітям у випадках соціально-педагогічної занедбаності.....	138
 Література.....	153
Додатки.....	160

ВСТУП

Розвиток практичної психології в системі дошкільної освіти, створення соціально-психологічного забезпечення освітнього процесу пов'язані насамперед із загальними потребами суспільства, необхідністю гуманізації й психологізації змісту освіти. Звернення до особистості дитини, її індивідуальності вимагає розробки професійних засобів психологічного супроводу всіх процесів, які сьогодні відбуваються. По-перше, це супровід розвитку особистості кожної дитини, по-друге, постійне оновлення змісту освітнього процесу й управлінської діяльності закладу освіти, по-третє, це експертиза та психологічний супровід інновацій та технологій, які впроваджуються в систему освіти на всіх її рівнях.

Психологічна служба діє з метою збільшення ефективності освітнього процесу, своєчасного виявлення труднощів, проблем та умов індивідуального розвитку особистості, корекції міжособистісних стосунків усіх учасників педагогічного процесу, профілактики відхилень в індивідуальному розвитку та поведінці. Її метою є максимальне виявлення творчих здібностей дитини та створення умов для їх розвитку, формування здорового способу життя, подолання кризових життєвих ситуацій тощо. Змістом діяльності практичного психолога закладу дошкільної освіти є охорона психічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу ЗДО. Основним змістом роботи практичного психолога та соціального педагога є проблема клієнта, його життєва ситуація. Клієнтом може бути як дитина, так і вихователь, батьки, адміністрація закладу.

У посібнику розкриваються питання щодо нормативно-правової регуляції та методичного забезпечення функціонування психологічної служби освіти в Україні, проаналізована документація психологічної служби освітньої

установи; основні напрямки діяльності психологічної служби в освітніх установах різного типу; розкрито функції, завдання та специфіку роботи психолога у ЗДО; визначено особливості психологічної діагностики та психологічної корекції дітей дошкільного віку; схарактеризовано етичні аспекти роботи практичних психологів; докладно розкрито питання роботи психолога з дітьми «групи ризику». психологічної допомоги дітям у випадках соціально-педагогічної занедбаності; представлено тестові методики для психологічної діагностики дітей дошкільного віку.

Тема 1. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ОСВІТИ

План

- 1. Рівні, напрями, форми діяльності психологічної служби освіти.*
- 2. Вимоги до психологічного кабінету дошкільних, закладів загальної середньої освіти та інших закладів системи освіти.*
- 3. Етичний кодекс психолога.*

1. Рівні, напрями, форми діяльності психологічної служби освіти

У Положенні про психологічну службу системи освіти України вказано, що Психологічна служба функціонує на трьох рівнях:

–*науковому*, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості вихованців, учнів, студентів з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань;

–*прикладному*, на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців;

–*практичному*, на якому забезпечує безпосередню роботу практичних психологів, соціальних педагогів у закладах освіти.

Основними **напрямами діяльності** ПС є такі:

–*консультативно-методична допомога* всім учасникам освітнього процесу з питань навчання, виховання і

розвитку вихованців, учнів, студентів, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності;

–*просвітницько-пропагандистська робота* з підвищення психологічної культури в закладах освіти та у сім'ї;

–*превентивне виховання* (через засоби масової інформації, під час освітньої діяльності в рамках навчальних програм або як окремого предмета), метою якого є формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я, профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції і злочинності.

Практичний психолог організовує власну роботу враховуючи потреби у психологічній допомозі дошкільників, молодших школярів, підлітків, учнів старших класів, батьків, адміністрації закладу освіти і педагогів.

З-поміж різноманітних **форм роботи** практичного психолога найчастіше виділяють такі:

- консультативна бесіда;
- урок психології;
- консиліум;
- розвивальна гра / тренінг;
- різноманітні види ігрової психотерапії (казкотерапія, пісочна терапія).

Консультативна бесіда. У психологічній практиці бесіда використовується з різноманітними цілями:

- для встановлення контакту (контактна бесіда);
- для перевірки дослідницьких гіпотез (експериментальна бесіда);
- як метод отримання даних про особистісні характеристики (діагностичне інтерв'ю);
- для надання психологічної допомоги (клінічне інтерв'ю).

Консультативна бесіда буває стандартизована (використовується при масових опитуваннях) і нестандартизо-

вана (аналіз індивідуальних ситуацій).

Структура консультативної бесіди варіюється залежно від вікової та соціальної категорії. Основними компонентами бесіди є запитання (прямі, непрямі та проєктивні).

Урок психології. Деякі форми роботи ПП проходять у вигляді лекцій, психодіагностичного практикуму, експресивних методів творчого самовираження, соціально-психологічних тренінгів, дискусій, аналізу конкретних ситуацій, ігрового моделювання.

Урок психології проводиться для учнів підліткового та юнацького віку.

У контексті значущості уроків психології листом МОН України *«Щодо організації та проведення «години психолога» у загальноосвітніх навчальних закладах»* (від 04.07.12 № 1/9-488) запроваджено проведення у освітніх закладах **«години психолога»**. Така форма роботи психолога з учнями передбачається у плані роботи освітнього закладу в частині позакласної роботи 1 раз на місяць для кожної групи/класу. Окрім «години психолога» введено особистісно-орієнтовані факультативні курси, метою яких є підсилення психологічної складової у вихованні учнів початкової та старшої школи.

Консиліум – форма спільної роботи працівників школи та представників інших освітніх служб.

Завдання консиліуму:

- виявлення характеру і причин відхилень у поведінці і навчанні учнів;
- розробка програми виховних заходів з метою корекції проблем у поведінці;
- розробка програми подолання складних конфліктних ситуацій.

Тренінг – групова форма роботи з педагогами, учнями та батьками, метою якої є розвиток певних особистісних якостей. Основною метою тренінгу є підвищення соціально-психологічної компетентності учасників, формування активної соціальної позиції, підвищення загального рівня психологічної культури. Кожен вид тренінгу має свою діагностичну задачу.

Гра використовується як елемент тренінгу .

Ігрова психотерапія – вид психологічної допомоги, який найчастіше використовується для вирішення проблеми страхів, тривожності, агресивності, гіперактивності тощо. Найчастіше різні види ігротерапії використовуються для дітей до 6 років. Саме завдяки ігротерапії розвивається мотиваційно-потребнісна сфера дитини, долається пізнавальний і емоційний егоцентризм, розвивається довільність поведінки та розумові здібності. Ігрова психотерапія виконує три функції: діагностичну, терапевтичну та навчальну. Реалізація кожної функції передбачає проходження відповідного етапу психотерапії: діагностичного, корекційного та контрольного.

Використання всіх форм роботи практичного психолога потребує від фахівця знань основних нормативно-правових та деонтологічних документів, які регламентують діяльність психолога в закладах освіти.

2. Вимоги до психологічного кабінету дошкільних закладів, закладів загальної середньої освіти та інших закладів системи освіти

З метою детального ознайомлення з основними вимогами до психологічного кабінету вважаємо за доцільне наведення повного варіанту *Положення про психологічний кабінет*

дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (19.10.2001 № 691).

1. Загальні положення

1.1. Психологічний кабінет дошкільних закладів, закладів загальної середньої та інших закладів системи загальної середньої освіти (далі – освітніх закладів) – це спеціально обладнане приміщення для здійснення професійної діяльності практичного психолога (соціального педагога).

1.2. В кабінеті забезпечується своєчасне і систематичне вивчення психофізичного, соціального розвитку дітей та учнів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей. Кабінет діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку і саморозвитку дітей та учнів, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань закладів освіти.

1.3. Робота в психологічному кабінеті здійснюється відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 03.05.1999 р. № 127 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 30.12.1999 р. за № 922/4215), із змінами і доповненнями, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2001 р. № 439 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 09.07.2001 р. за № 570/5761), у тісному взаємозв'язку з іншими навчальними кабінетами, з використанням технічних засобів, методичного, довідкового та роздаткового матеріалу.

1.4. Заклад освіти забезпечує організаційні, фінансові та матеріальні умови, необхідні для функціонування психологічного кабінету. Приміщення, обладнання, майно кабінету утримується закладом освіти на безстроковому користуванні та оперативному управлінні.

1.5. У психологічному кабінеті можуть надаватися

користувачам додаткові платні послуги згідно з законодавством України.

1.6. Дане Положення є обов'язковим для закладів освіти незалежно від форм власності і визначає загальні Вимоги до розташування, обладнання, оформлення психологічного кабінету та ведення документації.

1.7. Діяльність у психологічному кабінеті регламентується законами України, іншими законодавчими актами, нормативно-правовими документами психологічної служби системи освіти України, затвердженими в установленому порядку навчальними програмами і планами, а також цим Положенням.

2. Призначення психологічного кабінету та вимоги до його оформлення

2.1. Психологічний кабінет повинен мати два приміщення: *робочий кабінет* практичного психолога (соціального педагога) та *навчальний психологічний кабінет*. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) призначений для проведення індивідуальної психодіагностики, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи; індивідуальної консультаційної роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками, а також для підготовки до занять, тренінгів, виступів; обробки результатів психологічних обстежень та оформлення висновків і рекомендацій. Робочий кабінет розташовується в зручному для відвідувачів місці. На входних дверях закріплюється табличка «Практичний психолог» («Соціальний педагог»), на видному місці – графік роботи, затверджений керівником закладу освіти. Під робочий кабінет відводиться кімната площею не менше 12 кв. м.

2.2. Навчальний психологічний кабінет призначений для проведення занять з дітьми та учнями (навчальні курси, факультативні заняття, психологічні гуртки, практику-

ми, тренінги); групової діагностичної, розвивальної та психокорекційної роботи з учнями (дітьми), психологічної просвіти педагогічних працівників, батьків; систематичного підвищення рівня психологічної культури всіх учасників освітнього процесу.

Навчальний психологічний кабінет розташовується поруч з робочим кабінетом практичного психолога (соціального педагога). На входних дверях закріплюється табличка з назвою: «Навчальний психологічний кабінет».

2.3. Оформлення психологічного кабінету повинно відповідати рекомендованим санітарно-гігієнічним, технічним нормам (освітлення, температури, вологості, швидкості руху повітря) та естетичним вимогам. Психологічний кабінет розташовується в приміщеннях з достатнім природним та штучним освітленням, звуковою ізоляцією, необхідною кількістю розеток. Кімнати повинні забезпечувати психотерапевтичний ефект.

Підвищенню комфортності сприяють кімнатні рослини, акваріуми, зображення природи тощо.

Для кращого розсіювання та відбиття світла рекомендується стелю фарбувати у білий колір.

Якщо вікна у приміщенні виходять на сонячний бік, то стіни краще оформлювати у прохолодні тони: блакитний, зеленуватий, салатний. Для приміщень з вікнами, орієнтованими на північ, північний захід, північний схід більше підходять кольори теплої гами: жовтуватий, світло-рожевий, пісочний.

Підлога, незалежно від матеріалу, з якого вона зроблена, повинна мати темніший колір, ніж стіни.

Приміщення слід оформлювати з урахуванням вимог сучасного дизайну. При оформленні психологічного кабінету рекомендується створення кольорово-світлової композиції з урахуванням психофізіологічного ефекту кольорів.

3. Матеріально-технічне оснащення

3.1. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) рекомендується укомплектовувати:

меблями: письмовий та журнальний стіл, стільці, 2-3 крісла, шафи секційні для зберігання книг, навчально-методичних матеріалів, довідково-інформаційної документації, архіву тощо;

сейфом для зберігання обліково-статистичної документації та документації для службового використання, електронних носіїв інформації тощо;

килимими для підлоги та пилососом для їх чищення;

оргтехнікою: комп'ютером, принтером, ліцензованим програмним забезпеченням, сканером, ксероксом, телевізором, диктофоном, аудіовідеотехнікою з достатньою кількістю необхідних носіїв інформації, діагностичними засобами, проекційною апаратурою та пристроями для її використання (екран, зашторювання, пульт дистанційного управління та ін.), кольорово-освітлювальною системою, освіжувачем та іонізатором повітря, засобами зв'язку тощо;

канцелярським приладдям: папером (білим та кольоровим) форматом А4, блокнотом А3, фліп-чартом, маркерами, фломастерами, матеріалами для творчих занять (клей, пластилін, пісок, фарби, іграшки, ляльки) тощо.

3.2. *Обладнання навчального психологічного кабінету*. Робочі місця учнів (дітей) і практичного психолога (соціального педагога) обладнуються відповідно до вимог наукової організації праці, ергономіки, з дотриманням правил техніки безпеки. Вони обладнуються з урахуванням специфіки діяльності кабінету: проведення психологічних тренінгів, практикумів, розвантаження, психотерапії, психодіагностичної роботи, викладання навчальних курсів, психологічною просвітою учасників освітнього процесу.

Робочі місця учнів (дітей) – столи, які зручно переміщувати по кабінету. З шаф найбільш зручними є секції, що

мають пересувні полицки і напівполички; приміщення устатковується 10-15 м'якими кріслами з високими підголівниками і вмонтованими в них гніздами для підключення індивідуальних навушників, килимом для підлоги, природно-декоративними елементами (рослини, акваріуми, фонтани) тощо.

Навчальний психологічний кабінет багато профільного використання може обладнуватись і іншим устаткуванням, виходячи із специфіки діяльності та функціонального призначення.

3.3. Психологічний кабінет оснащується комплектами підручників по класам (групам), навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій, затверджених навчальних програм, фахових періодичних видань (журнали «Практична психологія та соціальна робота», «Журнал для батьків», «Обдарована дитина» та ін.), тестових методик, бланків, допоміжних матеріалів.

3.4. Облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету закладів освіти здійснюється в установленому порядку.

4. Матеріали та документація кабінету

Матеріали та документація психологічного кабінету розділяється за категоріями:

1. *Нормативно-правова.*
2. *Навчально-методична.*
3. *Довідково-інформаційна.*
4. *Обліково-статистична.*
5. *Для службового використання.*

4.1. До нормативно-правових документів належать: закони України, постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, накази, розпорядження. Положення Міністерства освіти і науки України, управлінь (відділів) освіти і науки місцевих державних адміністрацій щодо діяльності психологічної служби системи освіти України.

4.2. До навчально-методичних матеріалів належать: підручники, навчально-методичні посібники, збірники методичних рекомендацій, навчальні програми (плани), фахові періодичні видання тощо.

4.3. До довідково-інформаційних матеріалів належать: матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, нарад, тематичні проспекти (буклети), доповіді, виступи на педрадах, навчально-тематичні плани роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками тощо.

4.4. До обліково-статистичних документів належать: облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету, плани роботи практичного психолога (соціального педагога) на рік (місяць), форми статистичної звітності встановленого зразка тощо.

4.5. До матеріалів для службового використання належать: індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування, журнали індивідуальних консультацій, протоколи корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи, матеріали психолого-педагогічних консиліумів, тексти (ключі) тестових методик, опитувальники, анкети, бланки відповідей тощо.

Доступ до обліково-статистичних документів та документів для службового використання регулюється завідувачем психологічним кабінетом відповідно до положень Етичного кодексу психолога (за винятком офіційних звернень правоохоронних і судових органів).

Крім того, в психологічному кабінеті має бути наступна інформація:

- список телефонів (адреси) місцевих спеціалізованих центрів, служб, консультацій медико-психологічного профілю;

- телефони (адреси) районного (міського), обласного центрів практичної психології і соціальної роботи (методистів-психологів).

5. Завідування психологічним кабінетом

5.1. Завідування психологічним кабінетом покладається керівником закладу освіти на практичного психолога (соціального педагога).

5.2. Завідувач кабінетом несе відповідальність за зміст роботи психологічного кабінету, планування діяльності та ведення документації, зберігання та правильне використання обладнання та інших матеріальних цінностей.

5.3. До обов'язків завідувача психологічним кабінетом входить: систематичне поповнення та удосконалення навчально-матеріальної бази кабінету, забезпечення роботи технічних засобів, дотримання правил санітарії та гігієни, протипожежної безпеки і поводження з електричними приладами.

5.4. За завідування психологічним кабінетом здійснюється доплата згідно з законодавством України.

3. Етичний кодекс психолога

Прийнятий на 1 установчому з'їзді Товариства Психологів України 20.12.1990 р. в м. Києві.

Об'єктом досліджень і впливу психолога є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими та мати терапевтичний ефект.

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності. Зокрема він допомагає шкільним психологам у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів. Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильність тлумачення психологами етичного кодексу, здійснює контроль за його дотриманням, забезпечує формування у психологів сприйняття цього

кодексу і зобов'язань перед громадськістю як одного з важливих актів чинного законодавства.

1. Відповідальність

1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.

1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати і не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.

1.3. Психологи повинні утримуватися від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканості особистості; не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.

1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.

1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень, соціального статусу.

2. Компетентність

2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їхньої компетенції. У разі неспосильності завдання психолог передає його іншому досвідченому фахівцеві або допомагає людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу.

2.2. Психологи не застосовують методів і процедур,

не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики ще тільки проходять апробацію, з дозволу контрольних органів Товариства психологів, проводять експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів або про свій недостатній рівень володіння ними.

2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або він має істотний власний внесок у науковому дослідженні; недопустима публікація з метою особистої матеріальної вигоди, недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик. Психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.

2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми, які негативно впливають на якість виконання обов'язків, можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватися.

3. Захист інтересів клієнта

3.1. Психологи суворо дотримуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм. Обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співпрацю.

3.2. Психологи, вступаючи у контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних,

крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи людини, вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування, домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного фахівця. Відповідальність із психолога знімається, якщо він упевнився, що інший фахівець узяв відповідальність за клієнта на себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзаменувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.

3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультативної та корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладати це на інших. Психолог повинен чітко і однозначно формулювати висновок так, щоб його можна було правильно зрозуміти і використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, повинні вказуватися межі здійснюваних досліджень, характер виявлених симптомів – постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо і обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку.

Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному і неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

4. Конфіденційність

4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя, життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу. Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить або погоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.

4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди, задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис, фотографування і занесення інформації до комп'ютерних банків даних здійснюються лише за згодою учасників.

4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, додержуватись анонімності імені клієнта. Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.

4.4. Документація роботи психологів повинна вміщувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних з конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта, і попередити про міру відповідальності за недотримання конфіденційності.

4.5. Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також інформацію, занесену до комп'ютера). У разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

4.6. Психолог інформує клієнтів про правила дотримання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

4.7. Психолог не передає методичних матеріалів особам, що не уповноважені здійснювати психологічну діяль-

ність; не розкриває суті призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

5. Етичні правила психологічних досліджень

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження, чітке й однозначне формулювання його мети і завдань, встановлення контингенту обстежуваних, прогнозування можливості використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу). Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам у діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджування. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. До психолога застосовується принцип, аналогічний презумпції невинності. Вина психолога в порушенні етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

5.3. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з

учасників експерименту. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

5.4. Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж, попри це, вони дають згоду взяти участь в експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

6. Кваліфікована пропаганда психології

6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію, як науково-практичний комплекс.

6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Вміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. У рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не даються гарантії, не перелічуються здобутки й успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи і неефективні процедури.

6.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації.

Усні виступи, друковані матеріали, аудіовізуальна та

інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікування особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їхню валідність та надійність.

7. Професійна кооперація

7.1. Психолог, проводячи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи. Він має проявляти повагу до наукових шкіл і напрямів. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих зусиль психолог може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги в психологічному співтоваристві. У тих же випадках, коли критика виявляється суб'єктивною, упередженою, член Товариства має право звернутися до Комісії з етики, висновки якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.

7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності, привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутим під час своєї професійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та, за згодою клієнта, вступити в контакт з ними, зокрема з особами, які

лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні й валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Всі професійні взаємовідносини будуються на основі Закону про авторські права.

7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положеннями даного Етичного кодексу. Арбітром може бути комісія з етики Товариства психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення: попередження; догана; виключення з членів Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винної особи.

7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або З'їздом Товариства психологів.

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте основні напрями діяльності психологічної служби.
2. Розкрийте особливості таких видів роботи, як тренінг та ігрова психотерапія.
3. Назвіть вимоги до психологічного кабінету дошкільних закладів, закладів загальної середньої освіти та інших закладів системи освіти.
4. Розкрийте зміст етичного кодексу психолога.
5. Визначте етичні правила психологічних досліджень.

Тема 2.
ДОКУМЕНТАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
СЛУЖБИ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ.
ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА В ОСВІТНІХ
ЗАКЛАДАХ РІЗНОГО ТИПУ

План

- 1. Нормативно-правова база: Положення про психологічну службу у системі освіти України; звітна документація практичного психолога.*
- 2. Психологічна служба в освітніх закладах різного типу.*

1. Нормативно-правова база: Положення про психологічну службу у системі освіти України; звітна документація практичного психолога

Документація психологічної служби закладу освіти поділяється на дві групи.

Перша група включає нормативні документи, що визначають професійну діяльність психолога освітнього закладу, такі як:

- Закони України про освіту;
- Наказ про затвердження положення про психологічну службу у системі освіти України;
- Листи та постанови про використання робочого часу психолога освітнього закладу, про оплату праці, про визначення рівня кваліфікації педагогічних працівників тощо;
- Накази та розпорядження місцевих органів влади, а саме:

Конституція України. (Зі змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 08.12.2004, № 2952-VI від 01.02.2011, № 586-VII від 19.09.2013, визнано

такими, що є чинними на території України Постановою Верховної Ради України № 750-VII від 22.02.2014).

Закон України 2017, 2145-VIII «Про освіту» (Прийняття від 05.09.2017. Набрання чинності 28.09.2017).

Закон України 2020, №463-IX «Про повну загальну середню освіту» (До Закону внесено зміни. Див. Закон № 2157-IX від 22.03.2022 та Закон України № 2925-IX від 23.02.2023 року).

Закон України 2001, №49 «Про дошкільну освіту» (Зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2442-VI від 06.07.2010).

Закон України 1999, №3025-IX «Про професійну (професійно-технічну) освіту». (Зі змінами згідно Закону №11д9/1-2023/18910 від 30.01.2023 року).

Закон України 2000, №2120-III «Про позашкільну освіту» (Зі змінами, внесеними згідно із Законами № 463-IX від 16.01.2020, ВВР, 2020, № 31, ст.226; № 1414-IX від 27.04.2021).

Закон України, 2014, №1556-VII, «Про вищу освіту» (Поточна редакція від 28.05.2023, підстава – 3062-IX).

Лист МОН від 16.07.2021 № 1/9-363 «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти у 2021/2022 н. р.».

Лист МОН від 14.08.2020 № 1/9-436 «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)».

Лист МОН від 16.06.2020 № 1/9-328 «Щодо методичних рекомендацій з організації психолого-педагогічного консилиуму для проведення повторної комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини».

Лист МОН від 24.07.2019 № 1/9-477 «Про типову документацію працівників психологічної служби у системі освіти України».

Лист МОН від 18.07.2019 № 1/9-462 «Про пріоритет-

ні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2019-2020 н.р.».

Наказ МОН від 07.02.2019 № 146 «Про створення робочої групи з розроблення нормативно-правових актів щодо забезпечення діяльності психологічної служби у системі освіти України».

Лист ІМЗО від 30.10.2018 № 1/9-656 «Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей».

Наказ МОН від 02.10.2018 № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами».

Лист МОН від 05.09.2018 № 1/9-529 «Про документацію працівників психологічної служби у системі освіти України».

Лист МОН від 07.08.2018 № 1/9-487 «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2018-2019 н.р.».

Наказ МОН від 22.05.2018 № 509 «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України».

Лист МОН від 18.05.2018 № 1/11-5480 «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству».

Положення про психологічну службу у системі освіти України

I. Загальні положення

1. Це Положення визначає мету, структуру психологічної служби, організацію управління нею, основні завдання, принципи, функції, зміст та порядок діяльності працівників психологічної служби установ освіти, закладів дошкільної освіти, загальної середньої освіти, позашкільної освіти, спеціалізованої освіти, професійної (професій-

но-технічної), фахової передвищої освіти та вищої освіти, є правовою та організаційно-методичною основою її роботи.

2. У системі освіти діє психологічна служба, що забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, сприяє створенню умов для виконання освітніх і виховних завдань закладів освіти.

Психологічне забезпечення освітнього процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи.

Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам. Соціально-педагогічний патронаж здійснюють соціальні педагоги.

3. Метою діяльності психологічної служби є сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

4. У своїй діяльності психологічна служба керується Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту» та іншими законами України, постановами Верховної Ради України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, а також цим Положенням.

5. Терміни, що використовуються у цьому Положенні, вживаються у значеннях, наведених у Законах України

«Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги» та інших актах законодавства України.

6. Психологічна служба співпрацює з органами охорони здоров'я, соціальної політики, молоді та спорту, внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади, а також комунальними закладами соціального захисту дітей, підтримки сімей, дітей та молоді, фахівцями із соціальної роботи об'єднаних територіальних громад, громадськими організаціями.

II. Структура, управління та зміст діяльності психологічної служби

1. Структура психологічної служби:

- Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»;

- Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України;

- навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби обласні, районні (міські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби, методисти психологічної служби районних (міських) методичних центрів/кабінетів/лабораторій, управлінь (відділів) освіти, об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ); підрозділи психологічної служби у закладах вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти; практичні психологи і соціальні педагоги психологічної служби закладів освіти.

2. До складу психологічної служби входять практичні психологи, соціальні педагоги закладів освіти міст, районів, ОТГ, керівники (директори), методисти навчально-методичних центрів / кабінетів / лабораторій психологічної служби обласних, міських, працівники психологічної служби департаментів, управлінь, відділів освіти.

3. Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»:

- організовує діяльність психологічної служби на всіх рівнях;
- бере участь у розробці проєктів нормативно-правових актів з питань діяльності психологічної служби;
- організовує заходи з підвищення професійного рівня працівників психологічної служби;
- здійснює організаційне забезпечення проведення фахових конкурсів;
- організовує діяльність науково-методичної комісії щодо експертиз освітніх програм, освітньої літератури відповідного напрямку роботи тощо;
- співпрацює з установами (закладами), громадськими організаціями з питань діяльності психологічної служби;
- проводить дослідження з проблем психологічної та суміжних наук;
- здійснює аналіз стану діяльності психологічної служби та прогнозування тенденцій її розвитку;
- забезпечує узагальнення, поширення та обмін науково-методичними здобутками шляхом публікації результатів досліджень, організації та проведення заходів.

4. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України:

- організовує прикладні наукові дослідження та інноваційні розробки у сфері соціальної педагогіки та прикладної психології;
- бере участь у науково-методичному забезпеченні

психологічної служби у межах компетенції;

- розробляє науково-методичні вимоги до змісту діяльності працівників психологічної служби;

- бере участь у науково-дослідних, дослідно-експериментальних роботах з питань практичної психології і соціальної роботи;

- залучається до проведення незалежної наукової експертизи;

- розробляє методики, техніки і технології роботи із здобувачами освіти, в тому числі з дітьми з особливими освітніми потребами.

5. Навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби обласні, міські створюються місцевими органами виконавчої влади, а також можуть створюватися як структурні підрозділи відповідних департаментів (управлінь) освіти і науки, закладів післядипломної педагогічної освіти або як окремі юридичні особи та підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

6. Штати і структуру навчально-методичних центрів / кабінетів / лабораторій психологічної служби обласних, міських формують засновники відповідно до посад та напрямів роботи:

- керівник (директор), який організовує діяльність психологічних служб;

- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів дошкільної освіти;

- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів загальної середньої освіти, позашкільної освіти;

- практичні психологи та соціальні педагоги, які здійснюють супровід закладів освіти.

7. Навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби обласні, районні (міські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії є основними орга-

нізаційно-методичними ланками психологічної служби у системі освіти, які забезпечують діяльність психологічної служби, а саме:

- надають навчально-методичну, інформаційну, консультативну та експертну підтримку працівникам психологічної служби;

- здійснюють та організовують науково-дослідні, дослідно-експериментальні, практичні дослідження за пріоритетними напрямками діяльності психологічної служби;

- організовують діяльність методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів;

- впроваджують досягнення психологічної і соціально-педагогічної науки та кращого досвіду у практичну діяльність працівників психологічної служби;

- беруть участь в організації підвищення кваліфікації та розвитку професійної компетентності працівників психологічної служби;

- оцінюванні, прогнозуванні та формуванні освітньої політики.

8. Районні (міські) навчально-методичні центри / кабінети / лабораторії психологічної служби створюються місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, в тому числі ОТГ, можуть функціонувати як структурні підрозділи органів управління освітою або як юридичні особи та підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

9. Штати навчально-методичних центрів / кабінетів / лабораторій відповідної території (міст, районів, ОТГ) формують засновники відповідно до посад та напрямів роботи:

- керівник (директор), який організовує діяльність психологічних служб;

- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів дошкільної освіти;

- методисти, які беруть участь в організації діяльності

психологічних служб закладів загальної середньої освіти, позашкільної освіти;

- практичні психологи та соціальні педагоги, які здійснюють супровід закладів освіти в місті, районі, ОТГ.

За неможливості створення районного(ї) (міського(ї)) навчально-методичного(ї) центру / кабінету / лабораторії психологічної служби системи освіти до штатного розпису районного(ї) (міського(ї)) методичного(ї) центру/кабінету/лабораторії вводиться посада методиста з психологічної служби.

10. Керівник (директор) обласного(ї)/районного(ї) (міського(ї)) центру/кабінету/лабораторії психологічної служби, методист з психологічної служби районного(ї) (міського(ї)) методичного(ї) центру / кабінету / лабораторії підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

Штатні працівники навчально-методичних центрів / кабінетів / лабораторій психологічної служби обласних, районних, міських підпорядковуються керівнику (директору).

11. Працівники психологічної служби закладів і установ освіти відповідної території підпорядковуються керівнику (директору) закладу освіти і установи з усіх питань діяльності.

12. Посади працівників психологічної служби вводяться до штатних розписів закладів освіти відповідно до нормативів чисельності працівників психологічної служби, затверджених у встановленому порядку, та в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат. Посади обіймають працівники з вищою освітою за відповідною спеціальністю.

13. Практичний психолог закладу та/або установи освіти здійснює:

- психологічне забезпечення освітнього процесу;
- психологічний супровід психічного, розумового, соціального і фізичного розвитку здобувачів освіти;

- психологічну діагностику та аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку здобувачів освіти;
- психологічний супровід адаптації до умов освітнього процесу;
- реалізацію розвивальних, профілактичних, просвітницьких, корекційних програм з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти;
- консультативну допомогу всім учасникам освітнього процесу з питань навчання, виховання здобувачів освіти, особистісного та професійного розвитку тощо;
- роботу з постраждалими від насильства дітьми тощо.

14. Практичний психолог закладу та/або установи освіти бере участь в:

- освітній діяльності, спрямованій на забезпечення всебічного розвитку здобувачів освіти як особистості та найвищої цінності суспільства, їх талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству;
- роботі педагогічної ради, психолого-педагогічних консилиумів, семінарів і засідань методичних об'єднань;
- розробці та впровадженні розвивальних, корекційних програм, посібників, методичних рекомендацій, планів освітньої діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти, а також для осіб, які перебувають на індивідуальній та інклюзивній формі навчання.

15. Практичний психолог закладу та/або установи освіти сприяє:

- формуванню у здобувачів освіти відповідальної та безпечної поведінки в ситуаціях ризику, навичок здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я, го-

товності до самореалізації;

- профільному та професійному самовизначенню здобувачів освіти, формуванню життєвої компетентності;

- формуванню соціально-комунікативної компетентності обдарованих дітей;

- попередженню та профілактиці професійного вигорання педагогічних працівників;

- формуванню психологічної готовності учасників освітнього процесу до взаємодії в інклюзивному середовищі з дитиною з особливими освітніми потребами;

- формуванню психологічної культури учасників освітнього процесу;

- попередженню будь-яких видів і форм насильства та конфліктів серед здобувачів освіти;

- формуванню небайдужого ставлення здобувачів освіти до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування педагогів про випадки домашнього насильства і конфліктів серед здобувачів освіти, що стали їм відомі.

16. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти здійснює:

- соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, колективу та мікрогруп, осіб, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах;

- просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо;

- вивчення та аналіз соціальних умов розвитку здобувачів освіти, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних і дитячих громадських організацій.

17. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти бере участь у:

- роботі педагогічної ради, психолого-педагогічних консилиумів, семінарів і засідань методичних об'єднань;

- плануванні і реалізації завдань соціалізації здобувачів освіти, адаптації їх у новому колективі і соціальному середовищі;

- наданні допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах або потребують посиленої педагогічної уваги чи мають особливі освітні потреби, в тому числі постраждалим від насильства та військових конфліктів.

18. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти, сприяє:

- взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам (законним представникам);

- захисту прав здобувачів освіти від будь-яких видів і форм насильства, представляє їхні інтереси у правоохоронних і судових органах тощо;

- формуванню у здобувачів освіти відповідальної поведінки, культури здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я;

- попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобіганню та протидії домашньому насильству.

19. Атестація практичних психологів, соціальних педагогів, методистів, працівників, керівників (директорів) навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби у системі освіти здійснюється відповідно до чинного законодавства.

20. Психологічна служба закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти підпорядковується керівнику (директору) таких закладів.

Структура та штатний розклад психологічної служби закладів професійної (професійно-технічної) та фахової

передвищої освіти визначаються закладом освіти.

21. Психологічна служба закладів вищої освіти підпорядковується керівнику або одному із заступників таких закладів.

Структура та штатний розклад психологічної служби закладу вищої освіти визначаються закладом вищої освіти.

22. Наукове і методичне забезпечення навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби обласних, міських здійснюється відповідно до частини першої статті 75 Закону України «Про освіту».

ІІІ. Основні завдання, принципи та функції психологічної служби

1. Завдання психологічної служби:

- збереження та зміцнення психічного та соціального здоров'я, сприяння особистісному, інтелектуальному, фізичному і соціальному розвитку здобувачів освіти шляхом доповнення сучасних методів навчання та виховання ефективними психолого-педагогічними технологіями;

- сприяння забезпеченню психологічної безпеки, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

2. Принципами діяльності психологічної служби є:

- науковість, цілісність і наступність, професійна компетентність та відповідальність;

- індивідуальний підхід;

- доступність соціально-педагогічних та психологічних послуг (допомоги);

- міждисциплінарність, комплексність і системність у здійсненні професійної діяльності;

- добровільність;

- людиноцентризм та партнерство;

- конфіденційність;

- дотримання норм професійної етики.

3. Функції психологічної служби:

- діагностично-прогностична – психолого-педагогічне вивчення чинників становлення особистості, її індивідуального розвитку;

- організаційно-методична – визначення стратегії, мети, завдань, планування діяльності психологічної служби та координація взаємодії учасників освітнього процесу;

- корекційно-розвиткова – система впливів, спрямованих на подолання визначених проблем, труднощів, шкідливих звичок, негативних емоційних станів тощо у здобувачів освіти; здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, подолання різних форм девіантної поведінки; сприяння розвитку освітніх, інтелектуальних, загальних, спеціальних та соціальних здібностей, формування мотивації до навчальної діяльності у здобувачів освіти; надання психолого-педагогічної допомоги здобувачам освіти з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;

- консультативна – допомога у вирішенні проблем щодо розвитку, виховання, навчання та формування психологічної і соціальної компетентності учасників освітнього процесу;

- просвітницько-профілактична – поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів;

- соціально-захисна – здійснення соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають у кризових ситуаціях (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо); захист конституцій-

них прав і статусу, законних інтересів здобувачів освіти.

4. Напрями діяльності працівників психологічної служби:

- діагностика – виявлення причин труднощів у навчанні, інтелектуальному розвитку, соціально-психологічній адаптації; вивчення та визначення індивідуальних особливостей динаміки розвитку особистості, потенційних можливостей в освітньому процесі, професійному самовизначенні;

- профілактика – своєчасне попередження відхилень у розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунків, запобігання конфліктним ситуаціям в освітньому процесі;

- корекція – усунення виявлених труднощів соціально-психічного розвитку здобувачів освіти, зниження ризиків проблем адаптації до освітнього середовища, схильності до залежностей та правопорушень, різних форм девіантної поведінки;

- освітня діяльність – форма активного співробітництва, направлена на удосконалення, розвиток, формування особистості;

- консультування – багатофункціональний вид індивідуальної та групової роботи, спрямований на вирішення запитів, з якими звертаються учасники освітнього процесу;

- зв'язки з громадськістю – діяльність, спрямована на досягнення взаєморозуміння, співпрацю між окремими особами, колективами, соціальними групами, організаціями, державними органами управління;

- просвіта – формування психологічної та соціальної компетентності учасників освітнього процесу.

5. Тривалість робочого тижня та графік роботи практичного психолога і соціального педагога закладу освіти визначаються чинним законодавством з урахуванням типу закладу освіти та змісту роботи працівника.

Практичний психолог та соціальний педагог здійс-

нують діяльність, як у закладі освіти (психологічна просвіта, діагностична, консультативна, освітня діяльність, обробка результатів досліджень тощо), так і за його межами (підготовка до проведення заходів, оформлення робочої документації, планування, звітність, робота в освітніх, навчально-методичних та наукових центрах, громадських організаціях тощо).

6. Практичному психологу та соціальному педагогу закладу та установи освіти надаються окремі робочі та навчальні приміщення (кабінети) для групової та індивідуальної роботи, що забезпечуються необхідними технічними засобами, канцелярським приладдям, навчально-методичними матеріалами тощо.

7. Працівник психологічної служби зобов'язаний:

- знати чинне законодавство щодо діяльності психологічної служби у системі освіти та інші нормативно-правові акти, пов'язані з його діяльністю;
- будувати свою діяльність на основі доброзичливості, довіри, у тісній співпраці з усіма учасниками освітнього процесу;
- застосовувати у роботі психологічний і соціологічний інструментарій, рекомендований для використання;
- бути компетентним і постійно збагачувати знання у межах своєї компетенції;
- надавати психологічну допомогу за запитами учасників освітнього процесу;
- уникати будь-яких неофіційних взаємин з учасниками освітнього процесу;
- інформувати учасників освітнього процесу про результати проведених психологічних обстежень, їх значення і можливості подальшого використання (за винятком особистої інформації), про свою діяльність на основі об'єктивних і точних даних таким чином, щоб не зашкодити професії;

- здійснювати індивідуальну діагностику, корекцію за запитом учасників освітнього процесу, отримавши письмову згоду батьків (законних представників). Зазначена згода може бути відкликана у будь-який момент;

- виконувати функції та надавати оцінювальні судження щодо учасників освітнього процесу, зокрема щодо їх поведінки, особистих рис, відповідності соціальним нормам, з неупередженістю;

- використовувати науково обґрунтовані методи і технології професійної діяльності;

- поважати професійну компетентність своїх колег та представників суміжних професій;

- популяризувати соціально-психологічні знання;

- поважати гідність здобувачів освіти;

- виконувати свої посадові обов'язки в межах своїх повноважень;

- нести особисту відповідальність за результати і наслідки своєї професійної діяльності;

- пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень психологічних знань педагогічних працівників і батьків (законних представників);

- постійно підвищувати свій професійний рівень;

- знати вимоги державних стандартів щодо забезпечення освітнього процесу, основні напрями і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки.

8. Працівник психологічної служби має право:

- визначати різні види робіт з огляду на потреби закладу, установи;

- планувати діяльність відповідно до рекомендацій методичних установ психологічної служби;

- ознайомлюватися з документами, скаргами, що містять оцінювання його роботи, надавати щодо них роз'яснення;

- захищати професійну честь і гідність;

- здійснювати індивідуальну освітню (наукову, творчу, мистецьку тощо) діяльність за межами закладу освіти;
- отримувати методичну допомогу, в тому числі й супервізію та інтервізію, підвищувати кваліфікацію, здійснювати перепідготовку;
- вільно обирати освітні програми, форми навчання, заклади освіти, установи і організації, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку працівників психологічної служби;
- відмовитись від виконання розпоряджень керівника (директора) в тих випадках, коли вони суперечать професійно-етичним принципам, та виконання діяльності, не передбаченої трудовим договором, посадовими обов'язками та планом роботи.

IV. Фінансування діяльності психологічної служби

1. Фінансування діяльності працівників психологічної служби здійснюється згідно із законодавством.
2. Фінансування діяльності працівників психологічної служби закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої, вищої освіти (у тому числі оплата праці) здійснюється за рахунок коштів засновника відповідно до законодавства.

Друга група документів, яка представлена поточною та **звітною документацією** психологічної служби освітнього закладу подана в додатках (див. додаток 1).

2. Психологічна служба в освітніх закладах різного типу

Психологічна служба освіти – інтегральне явище, що є єдністю чотирьох його складових, або аспектів: наукового, прикладного, практичного і організаційного. Кожен із аспектів має свої завдання, вирішення яких вимагає

від виконавців спеціальної професійної підготовки.

Головною метою діяльності психологічної служби освіти є психологічне здоров'я дітей дошкільного та шкільного віку. Психологічне здоров'я передбачає здоров'я психічне, основу якого становить повноцінний психічний розвиток дитини на всіх етапах дитинства. Основні завдання психологічної служби освіти:

- ◆ реалізація у роботі з дітьми можливостей, резервів розвитку кожного віку;

- ◆ розвиток індивідуальних особливостей дітей – інтересів, здібностей, схильностей, почуттів, стосунків, захоплень, життєвих планів та ін.;

- ◆ створення сприятливого для розвитку дитини психологічного клімату (у закладі дошкільної освіти, інтернаті, школі та ін.), який визначається насамперед організацією продуктивного спілкування дітей з дорослими та однолітками;

- ◆ надання своєчасної психологічної допомоги та підтримки як дітям, так і їхнім батькам, вихователям, вчителям.

Все це зумовлює специфіку завдань та форм роботи психолога в залежності від типу освітнього закладу, в якому він працює (ЗДО, середня загальноосвітня школа, спеціальна середня загальноосвітня школа (математична, мовна, спортивна та ін.), школа-інтернат, інтернат, приватна школа.

Психолог у ЗДО – це перш за все людина, яка знає і глибоко розуміє дитину, розбирається як у загальних закономірностях психічного розвитку, так і у вікових його особливостях та індивідуальних варіантах психічного здоров'я дітей, забезпечення їх емоційного благополуччя, вільного та ефективного розвитку здібностей кожної дитини. Робота психолога в закладі дошкільної освіти включає, по-перше, участь в освітньому процесі в цілому, його аналіз та психологізацію, організацію взаємодії дорослих та дітей; по-друге, індивідуальну роботу з дітьми, спрямовану на про-

філактику відхилень у розвитку.

Очевидна своєрідність роботи практичного психолога у закладах інтернатного типу для дітей, позбавлених піклування батьків (дитячі будинки, школи-інтернати), оскільки існуюча програма, методи та способи роботи з дітьми, позбавленими піклування батьків не компенсує неблагополучних обставин їхнього життя: обмеженості конкретно-чуттєвого досвіду, специфіки контактів з дорослими та однолітками, неповноцінного перебігу основних видів діяльності (спілкування, гра, освітня діяльність), а також тих негативних наслідків, до яких ці обставини призводять.

У подібних установах психолог насамперед повинен розробляти та здійснювати такі розвиваючі психопрофілактичні та психокорекційні програми, які б компенсували негативний досвід та обставини життя цих дітей та сприяли б прогресивному формуванню їхньої особистості. У закладах інтернатного типу всі види діяльності шкільного психолога мають власну специфіку. Так, психопрофілактика передбачає заходи щодо адаптації вихованців до широкого соціального оточення поза дитячого будинку, школи-інтернату. У процесі роботи необхідно вирішувати питання, які зазвичай не постають так гостро перед психологами у масовій школі:

- ◆ взаємовідносини вихованців з дорослими та однолітками у масовій школі, з сім'ями учнів;

- ◆ взаємовідносини вихованців з батьками та опікунами. Враховуючи, що в сучасних дитячих будинках та школах-інтернатах мало сиріт і багато вихованців у тій чи іншій формі зберігають контакти з батьківською сім'єю, необхідно сприяти тому, щоб ці стосунки мали плідний характер. Важливо також сприяти оптимізації взаємин дитини з офіційними опікунами;

- ◆ взаємовідносини вихованців з шефами та представниками інших організацій, які надають дитячій установі

інтернатного типу допомогу у вихованні дітей;

- ♦ взаємовідносини вихованців із місцевими жителями, безпосереднім оточенням дитячої установи інтернатного типу;

- ♦ підготовка вихованців до самостійного життя після виходу з дитячого будинку, школи-інтернату;

- ♦ організація дозвільної діяльності вихованців.

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Назвіть нормативні документи, що визначають професійну діяльність психолога освітнього закладу.

2. Проаналізуйте положення про психологічну службу у системі освіти України.

3. Розкрийте структуру, управління та зміст діяльності психологічної служби.

4. Назвіть основні завдання, принципи та функції психологічної служби.

5. Поясніть специфіку діяльності психологічної служби в освітніх установах різного типу.

Тема 3.

ПСИХОЛОГ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ, ЗАДАЧІ, ФУНКЦІЇ

План

- 1. Напрямки роботи психолога у закладі дошкільної освіти.*
- 2. Функції психолога у закладі дошкільної освіти.*
- 3. Цілі і завдання роботи психолога у закладі дошкільної освіти.*
- 4. Основні завдання психолога у роботі з батьками*

1. Напрямки роботи психолога у закладі дошкільної освіти

Психолог у закладі дошкільної освіти – це, зазвичай, випускник педагогічного університету, факультету дошкільної педагогіки за фахом «вікова психологія». Основне завдання психолога – зробити життя дитини в ЗДО зручним, комфортним, перш за все, з погляду дитячої психіки, загальних і індивідуальних особливостей її розвитку. Психолог повинен допомогти вихователю і батькам дитини знайти і пояснити приховані причини деяких дитячих невдач, вчинків та особливостей поведінки. Психолог зобов'язаний не «пропустити» малюка, труднощі якого знаходяться на межі норми, щоб разом з батьками та іншими колегами допомогти йому справитися з ними ще до початку шкільного навчання.

Для того, щоб вирішувати всі ці завдання, досвідчений психолог планує свою роботу в закладі дошкільної освіти в кількох напрямках:

Перший – це консультації. Вони бувають двох видів: ті, які планує сам психолог, і за запитом батьків. Перші – психолог в ЗДО проводить протягом року за темами, які,

на його думку, актуальні для конкретного закладу дошкільної освіти, вікової групи та контингенту батьків. До них відносяться консультації, які психолог дає вихователям. На них фахівець, як правило, звертає увагу на особливості розвитку дитячої психіки, пов'язані з ними зміни в поведінці та ефективність засвоєння дітьми знань.

Про **планові консультації** батьків сповіщає вихователь. Дуже важливо, щоб мати, батько чи інші родичі (піклувальники) знайшли час для відвідування подібних заходів. Досвід роботи багатьох фахівців показує, що батько, який пропустив ту чи іншу консультацію, приходять сам до психолога саме з тим питанням, яке на консультації вже висвітлювалося.

Наприклад, на початку року психолог запрошував батьків дітей на збори, присвячені проблемі адаптації до ЗДО. Ті дорослі, які не знайшли можливості прийти, через деякий час самі звертаються з проблемою щоденних істерик і капризів дитини, у зв'язку з небажанням йти в ЗДО. Також на загальних консультаціях батьки мають можливість побачити, що ті труднощі, які вони відчують у вихованні своєї дитини, властиві багатьом іншим сім'ям. Це дуже важливо для об'єктивної оцінки своєї дитини. Від багатьох мам доводиться потім чути: «а я думала, що мій один такий».

Консультації за запитом батьків, на них вирішуються будь-які проблеми, які хвилюють близьких дитини. І це необов'язково питання, пов'язані з розвитком дитини або її поведінкою. Будь-хто з близьких вихованця ЗДО може звернутися до психолога, якщо їм здається, що з дитиною щось не так. Одним словом, будь-яке занепокоєння батьків, пов'язане з закладом дошкільної освіти, має бути вичерпане, тому що воно неодмінно позначиться на маленькій людині, на її ставленні до вихователя та відвідування ЗДО.

Другий напрям – це діагностика. Протягом усього навчального року психолог у ЗДО спільно зі старшим вихователем проводить так звану психолого-педагогічну діагностику. Вона включає в себе контроль над засвоєнням знань, умінь і навичок дітьми різних вікових груп відповідно до програми, за якою працює заклад дошкільної освіти. На підставі цих даних проводиться аналіз роботи педагогічного колективу. Тобто три рази протягом року кожній дитині пропонуються завдання, які дозволяють визначити, наскільки вона засвоює програму. Якщо результати показують, що дитина не справляється, в неї проблеми з поведінкою, вона не володіє навичками самообслуговування відповідно до віку, психолог проводить додаткові дослідження на зрілість основних психічних процесів, які забезпечують всю вищеописану діяльність. Якщо на цьому рівні виявляються проблеми, що виходять за межі норми, фахівець спрямовує батьків з дитиною до невролога, нейро-психолога або до невропатолога. Також протягом року психолог вивчає відносини в дитячому колективі, виявляє лідерів, а також тих дітей, з ким ніхто не дружить, допомагає вихователю планувати роботу з поліпшення відносин між дітьми.

Крім означеної планової діагностики проводяться і **ситуативні дослідження**. Наприклад, при появі у дитини страхів. В такому випадку психолог за допомогою спеціальних тестів може визначити причину. Зміна сімейних обставин, таких, як, наприклад, розлучення батьків теж впливає на психологічний стан дитини, діти по-різному це переносять і по-різному реагують. Все це також можна виявити за допомогою спеціальних методик.

Окремий вид діагностики, яку проводить педагог-психолог, – це комплексна оцінка готовності до школи. Батьки обов'язково докладно повинні ознайомитись з її результатами. У першу чергу, щоб допомогти своїй дитині,

якщо вона буде не зовсім готова до школи. Психолог підкаже, на що саме потрібно буде звернути увагу, а якщо в ЗДО все було в нормі, але в першому класі раптом виникнуть проблеми, то на підставі діагностичної карти з підписом психолога, вчитель повинен знайти підхід і вирішити проблеми маленького вихованця.

Крім того, психолог в закладі дошкільної освіти проводить корекційну роботу. Діти, як відомо, всі різні і темп розвитку у них теж різний. Психічні процеси теж формуються стрибкоподібно. В деяких випадках розвиток певної психічної функції потрібно трохи підштовхнути, щоб налагодилося нормальне засвоєння знань або поведінка. З цією метою психолог в ЗДО планує і проводить з дитиною корекційні заняття. Попередньо він цю інформацію обов'язково доводить до відома батьків. Оскільки успіх роботи зумовлений абсолютною єдністю вимог і довірою. Також будь-яка травматична ситуація, що спричинила зміни в поведінці дитини, наприклад, дитина почала страждати нічним енурезом після спільного перегляду з татом фільму жахів, теж вимагає проведення з дитиною серії корекційних занять та відповідної бесіди з батьками.

Розвиваючі заняття також проводить психолог, що працює в закладі дошкільної освіти. Кожен новий навчальний рік педагог-психолог вибирає для себе напрямок, на який він протягом року буде робити основний акцент. Наприклад, цього року найбільш актуальною для нього є тема формування міжособистісних відносин у дитячому колективі і навичок спілкування у дошкільників. Виходячи з обраної теми, психолог в ЗДО планує розвиваючі заняття, на яких буде вчити дітей спілкуватися, організовувати спільні ігри, вирішувати конфлікти та уникати суперечок. Відпрацювавши цей напрям, психолог може взяти новий, а може продовжувати дослідження з даної теми в подальшому. Так, деякі педагоги-психологи, удосконалюючись в

якомусь напрямі, досягають в ньому такої майстерності, що колеги з інших ЗДО рекомендують їх своїм батькам для вирішення певних проблем.

Знайомство дитини з психологом відбувається наступним чином: психолог знайомиться з батьками нової дитини і пропонує їм заповнити індивідуальну карту розвитку дитини. У ній, як правило, наведені питання про сімейний стан, особливості перебігу вагітності та пологів, пологових травмах, якщо такі були, і про діагноз, який поставили немовляті. Інколи батьки приховують певну, негативну інформацію, хоча це шкодить дитині в майбутньому, адже чим раніше психолог дізнається про психічні, фізичні, розвиткові чи психологічні проблеми дитини в минулому, тим більше шансів уникнути труднощів, коли дитина піде до школи, тим більше можливостей своєчасно допомогти дитині.

Психолог у ЗДО працює, як правило, в команді фахівців, це логопед-дефектолог, нейропсихолог, за потреби і невролог, невропатолог. Багато батьків бояться занесення діагнозу в особисту карту дитини. Даремно. Якщо, наприклад, в карту невролог заносить діагноз «логоневроз» – боязнь мовлення на фоні заїкання, то він обов'язково забезпечить педагогічними рекомендаціями вихователів, дотримуючись яких, вони будуть допомагати дитині позбутися проблеми і, відповідно, діагнозу. Отже, приховуючи справжній стан речей, батьки тільки погіршують проблеми дитини і гальмують їхню корекцію.

У ЗДО психолог працює, в першу чергу, для того, щоб усіляко захищати і відстоювати інтереси дитини. Його праця, як правило, не є очевидною для батьків, але вона необхідна для забезпечення психологічного комфорту і здоров'я дитини.

Психолог у ЗДО – це перш за все знаючий і глибоко розуміюча дитину людина, що розбирається не тільки в загальних закономірностях і в вікових особливостях психі-

чного розвитку дітей, але також і в індивідуальних варіаціях цих особливостей. Психолог в ЗДО – це не тільки фахівець з дитячої психології та педагог, він також повинен хоча б у загальних рисах орієнтуватись і в психології дорослих, розуміти і оцінювати позицію, зайняту дорослим стосовно дитини, аналізувати їх спільну діяльність.

2. Функції психолога у закладі дошкільної освіти

Основні функції психолога в ЗДО пов'язані з охороною фізичного і психічного здоров'я дітей, зі створенням умов, які сприяють їх емоційному благополуччю і забезпечують вільний та ефективний розвиток здібностей кожної дитини. Реалізація цих функцій потребує виконання низки пов'язаних між собою видів робіт як безпосередньо з дітьми, так і з їх батьками і педагогічними працівниками закладу дошкільної освіти.

Успішність роботи психолога великою мірою залежить від його місця та взаємин в колективі ЗДО, адже його основне завдання – виступати в ролі компетентного і доброзичливого консультанта, рекомендації якого виконуються завдяки його особистому авторитету і визнаною всіма кваліфікації. Для того щоб придбати такий авторитет, необхідно систематично підвищувати власну кваліфікацію та вести психологічне просвітництво колективу, самою своєю діяльністю переконувати колег у значущості психологічних знань для успішного виконання ними своїх обов'язків.

Функції психолога в ЗДО та їх реалізація.

1. Психодіагностика дітей і педагогів. Психодіагностика – визначення рівня розвитку тих чи інших психічних процесів у людини (пам'яті, уваги, мислення і т.д.), і, як

наслідок, дати уявлення про об'єктивний стан людини. Багато хто, напевно, знають, що для проведення діагностики у дорослих використовують тести. Для дітей теж використовують тести, але особливі – дитячі. Психолог може попросити дошкільника щось намалювати, розповісти, відповісти на питання, навіть пограти з ним в цікаву гру, а насправді за допомогою цих дій збере необхідні для роботи дані. Дитячий психолог має на озброєнні дуже багато психодіагностичних засобів та методик.

Метою діагностичної роботи є:

- поглиблене психолого-педагогічне вивчення дитини протягом усього періоду дошкільного дитинства, виявлення її індивідуальних особливостей, розвитку пізнавальних та особистісних якостей, корекції та динаміки її розвитку від середньої вікової групи і до вступу в школу;

- з'ясування причин тих чи інших відхилень у вихованні та навчанні дитини: відставання чи випередження вікових нормативів у розвитку певних пізнавальних процесів.

Діагностичну роботу відповідно до конкретних завдань проводять, як з окремою дитиною, так і з групою дітей.

Результати психолого-педагогічного вивчення є підставою для складання індивідуальних, особистісно-зорієнтованих, розвивальних і корекційних програм.

Зміст і методи психодіагностичної роботи:

Вивчення емоційного ставлення дітей до однолітків та вихователя. Визначення самопочуття дитини у групі та рівня її адаптації (у ранньому і молодшому дошкільному віці шляхом спостережень; у середньому і старшому дошкільному віці до спостереження можна додавати спеціальні завдання – індивідуальні бесіди, розмови, дидактичні ігри).

Вивчення рівня емоційного благополуччя дітей у

групах. Визначення у дітей старшої та підготовчої груп особливостей ставлення до себе, тобто самооцінки і «Я-концепції», яка закладається в цьому віці, – активної, життєрадісної, позитивної або пасивної, негативної.

Психодіагностичне обстеження дітей за зверненням вихователів та батьків з метою визначення відповідності їхнього розвитку віковим нормативам, надання рекомендацій щодо занять в гуртках чи студіях для розвитку певних здібностей, визначення потреби в додаткових чи корекційних заняттях.

Вивчення особливостей дітей, їхніх інтересів, нахилів, здібностей, рівня розвитку пізнавальних процесів, комунікативних умінь з метою вироблення рекомендацій для індивідуальної виховної роботи, яку можуть проводити вихователі, батьки, сам психолог.

Визначення компонентів психологічної готовності дітей п'яти-шестирічного віку до школи з метою складання індивідуальних програм для подальшої корекційної роботи вихователя з дітьми; складання індивідуальних та групових розвивальних програм для роботи практичного психолога з дітьми «групи ризику»; складання індивідуальних та групових розвивальних програм для роботи практичного психолога з дітьми; розробки рекомендацій батькам щодо поліпшення умов розвитку сина або доньки у потрібному напрямі.

Діагностика може проводитися з метою забезпечення наступності в роботі з психологом школи і вчителями (за наслідками обстежень у травні).

2. Корекційно-відновлювальна робота

Якщо у дитини виявлено серйозні емоційні або особистісні труднощі потрібна спеціально організована психотерапевтична робота. Наприклад, це можуть бути заняття з дітьми на зняття тривожності, страхів, підвищення

самооцінки, на зниження агресії. Дитяча психотерапія допоможе якщо дитина пережила сильний стрес.

Корекційна робота з дітьми

Цей напрямок діяльності практичного психолога в ЗДО є найскладнішим і найвідповідальнішим. До нього входить широкий спектр форм роботи:

- групові психокорекційні заняття (робота з проблемами групи дітей в особистісній та пізнавальній сферах);
- індивідуальні психокорекційні заняття (робота з проблемами окремих дітей в особистісній та пізнавальній сферах);
- індивідуальні заняття з обдарованими дітьми;
- заняття з психологічної підготовки дітей до навчання в школі.

Основні завдання психолога, який працює з дітьми дошкільного віку, полягають у психологічному супроводі природного розвитку дитини, який включає розвиток основ довільності психічних процесів у неї й тренування психічних процесів та функцій. Проте наявність дітей з комунікативними, поведінковими й емоційно-особистісними проблемами, соціально-педагогічною занебаністю, недоліками в психічному розвитку припускає застосування спеціальних корекційно-розвиваючих програм, як комплексного, так і спеціального характеру.

Зміст і форми корекційної роботи психолога з дошкільниками:

Проведення ігор та занять з усією групою з метою формування позитивного ставлення до перебування в ЗДО, до своїх товаришів по групі, групової кімнати та її обладнання (іграшки, об'єкти природи, книжки тощо).

Проведення психогімнастичних вправ та ігор з групами дітей (по 3-5 осіб), які:

- потребують корекції емоційного стану або психічних настанов;

- надмірно вразливі й потребують спеціальних засобів профілактики нервових перевантажень;

- недостатньою мірою володіють необхідними поведінковими або розумовими навичками і можуть засвоїти їх в процесі тренування.

Індивідуальні психотерапевтичні заняття з дитиною, яка знаходиться у важкому психологічному стані, з метою виявлення та усунення причин психологічного неблагополуччя або пом'якшення впливу на неї психотравмуючих факторів.

Індивідуальна робота з метою визначення певних відхилень у розвитку та поведінці старших дошкільників під час формування у них психологічної готовності до школи.

Поліпшення психічного стану дитини, усунення звичних для неї способів переживань (зняття напруження, підвищення емоційного тону, вивільнення пригнічених емоцій – гніву, страху, образи) та вироблення шляхів конструктивного «відреагування» на них дитиною. З цією метою використовуються образотворчі завдання, етюди драматизації, рольові ігри, гімнастичні вправи тощо.

Корекція хибних уявлень дитини щодо оточуючих, занять, ігор (діяльності) і до себе самої має на меті:

- формування позитивного ставлення до себе та до інших;

- розвиток пізнавальних інтересів;

- відповідних соціальних мотивів;

- налагодження партнерських стосунків з однолітками;

- тренування навичок адекватного реагування на невдачу тощо.

Методами корекції хибних особистісних установок є така організація діяльності дитини (ігрової, комунікативної, пізнавальної), під час якої небажані прояви реагування

не підкріплюються, а нові для дитини поведінкові прояви відпрацьовуються і закріплюються. Нові моделі поведінки, які засвоює дитина, зумовлюють подальшу перебудову само сприйняття дитини та її особистісних позицій,

Психологічна підтримка дитини під час переживання нею психотравмуючих подій. В індивідуальній корекційній роботі з дитиною, яка перебуває в психологічно неблагополучному стані, психолог шляхом встановлення довіри взаємин та організації простору створює умови для більш повного вираження дитиною своїх особистісних проблем (страхів, переживань, образ) через гру, малювання, ліплення, розповідь. При цьому психолог не мусить переконувати дитину в необґрунтованості її переживань, а повинен прийняти ці переживання, допомогти дитині пережити їх, самостійно відпрацювати для того, щоб позбутися.

3. Розвивальна робота

Мета розвивальної роботи: активна участь і вплив практичного психолога на процес виховання особистості та індивідуальності дитини.

Завдання: забезпечення відповідності розвитку дитини віковим нормам, допомога вихователям в індивідуалізації виховання і навчання дітей, розвиток здібностей, нахилів дітей.

Зміст і форми роботи:

Психолог опрацьовує програми, спрямовані на розвиток як окремих сторін психіки дитини, так і на розвиток особистості в цілому, з урахуванням завдань розвитку на кожному віковому етапі. Програми складаються із психологічної і педагогічної частин. Психологічну частину здійснює психолог, педагогічну – опрацьовують та здійснюють (коригуючи за потреби) психолог та вихователь, залучаючи і батьків.

Розвиток пізнавальних процесів та здібностей відпо-

відно до вікових можливостей дітей: розвиток сенсомоторних здібностей, сприйняття, спостережливості, пам'яті; активізація творчої уяви, мислення, мовлення.

Вироблення індивідуального стилю діяльності, що відповідав би типологічним властивостям дитини і зміг би компенсувати труднощі, зумовлені її підвищеною збудливістю, надмірною чутливістю, інертністю або швидкою розумовою втомлюваністю. Формування елементів саморегуляції у поведінці вихованців.

Розвиток (шляхом вправлення під час ігрових ситуацій) соціально-спрямованих навичок поведінки та комунікативних умінь дітей, які зазнають труднощів у спілкуванні.

Формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання з огляду на необхідність розвитку кожного з компонентів шкільної зрілості: психофізичного, розумового, комунікативного, мотиваційного, емоційно-вольового.

Забезпечення психологічних умов для розвитку нахилів та здібностей дітей у гуртках та студіях. Надання відповідної психологічної допомоги їх керівникам.

Психолог згідно зі своїми інтересами та здібностями сам може вести систематичну розвивальну роботу серед дітей у гуртку або в студії.

4. Профілактична робота

Мета: забезпечення відповідних психологічних умов для нормального самопочуття дитини в дошкільному закладі; профілактика порушень у динаміці розвитку дітей та усунення тих перешкод, що гальмують або деформують розвиток особистості; запобігання психологічним перевантаженням та невротичним зривам у дітей.

До змісту профілактичної роботи входить:

Психологічна допомога в адаптації дітей раннього віку, молодшого дошкільного віку та новеньких вихованців

старшого віку до умов ЗДО. Опрацювання рекомендацій для батьків і вихователів – як допомагати дітям легше звичаїтися до умов закладу дошкільної освіти.

Забезпечення сприятливого, доброго психологічного мікроклімату в групах – у спілкуванні дітей між собою та дорослими: вихователями, помічниками вихователів, створення умов для набуття дитиною позитивного досвіду взаємин з товаришами.

Сприяння позитивному сприйняттю дитини групою і вихователем, успіху в іграх та різноманітних заняттях, що необхідно для профілактики і корекції дезадаптації, відхилень у мотиваційній сфері, негативного самосприйняття.

Одним із методів запобігання непорозуміння у спілкуванні може бути активне психологічне навчання всіх, хто потребує такої допомоги (дітей і дорослих), ефективних способів спілкування.

5. Сімейне консультування

Загально відомо, що всі проблеми дітей – це проблеми їхніх батьків, в більшості випадків це так. Починаючи розбирати по цеглинках всі дитячі труднощі, з'ясовується, що причини знаходяться в сімейних проблемах і конфліктах, неадекватності стилю виховання і т.п. Тому, щоб вирішити проблеми дитини батькам потрібно самим розібратися в причинах і змінити негативне в своїй поведінці, в ситуації, в навколишньому дошкільника.

Консультуючи батьків, практичний психолог допомагає їм побачити себе і ситуацію зі сторони, а значить, зробити правильні висновки.

Психологічна діагностика – визначення стилю виховання в сім'ї, сімейних стосунків; визначення рівня тривожності, самооцінки дитини тощо; психодіагностичне дослідження за зверненням батьків.

6. Психологічна просвіта

Перед психологом стоїть завдання пробуджувати й підтримувати у батьків потребу в спеціальних психологічних знаннях щодо розвитку і виховання дитини. Природна інтуїція матері і батька як найперших і найголовніших педагогів дитини дає більше позитивних результатів, коли спирається на їхню психологічну компетентність.

Форми освітньої роботи:

- науково-популярні лекції з психологічних питань розвитку та виховання дитини на групових батьківських зборах, факультативах для батьків;
- бесіди та консультації з групою батьків, які мають подібні проблеми із вихованням та розвитком дитини;
- оформлення стендів, листівок із психологічною інформацією;
- залучення батьків до користування психологічною бібліотекою.

Вимоги до освітньої роботи:

- освітня робота є пропагуванням психологічних знань серед батьків, тому вона має здійснюватися у досить цікавій і зрозумілій формі;
- інформація, яку надає психолог, має ґрунтуватися на науково доведених фактах;
- освітня робота є одним із засобів ознайомлення батьків з роботою психолога, з його завданнями, можливостями і з організацією психологічної служби в закладі дошкільної освіти, а надалі – й у школі;
- конкретні приклади і результати діагностики, які використовує психолог в освітніх цілях, необхідно надавати в такій формі, щоб вони не могли бути використані на шкоду дитини.

3. Цілі і завдання роботи психолога у закладі дошкільної освіти

Основні цілі роботи практичного психолога в ЗДО:

- оптимізація освітнього процесу, поліпшення психологічного клімату в колективі;
- підвищення рівня стресостійкості та підтримка емоційної рівноваги в учасників освітнього процесу;
- профілактика дезадаптації новоприбулих дітей;
- психологічний супровід дітей «групи ризику»;
- психологічна підготовка дітей до школи;
- психологічний супровід когнітивної сфери дошкільнят;
- психологічний розвиток креативності у дітей;
- консультування батьків і консультування педагогів з питань психології, її практичного використання в організації освітнього процесу.

Завдання психолога в закладі дошкільної освіти можна умовно поділити на дві групи.

По-перше, він повинен брати участь у виховному процесі в цілому, працювати в напрямку його «психологізації». Велике значення тут відводиться психологічній просвіті персоналу ЗДО і батьків: передачі їм знань про психологію дітей, про їх вікові особливості, оптимальні шляхи організації спілкування дорослого з дітьми і спілкування дітей різного віку між собою, принципи організації дитячих груп і т.п.

Звичайно, психологічне просвітництво не може обмежуватися загальними відомостями з дитячої психології: вона повинна спиратися на результати вивчення конкретних особливостей даного ЗДО і його колективу, враховувати національні традиції та місцеві умови, кваліфікацію персоналу та індивідуальний стиль роботи вихователів, своє-

рідність дітей та їх батьків.

Друга група завдань значно складніша і різноманітніша, вона пов'язана з індивідуальною роботою з дітьми та повинна сприяти врахуванню їх індивідуально-психологічних особливостей у виховному процесі. За допомогою спостереження і відповідних діагностичних методик психолог повинен в процесі тривалого вивчення кожної групи закладу дошкільної освіти визначити особливості взаємин вихователя з дітьми та дітей між собою, а також оцінити індивідуально-психологічні якості окремих дітей і рівні їх розумового розвитку.

Результатом такої роботи повинні стати рекомендації для вихователів та батьків, в тому числі з диференціації навчання і виховання, а в окремих випадках – розробки прийомів корекційної роботи з дітьми. Слід, однак, мати на увазі, що психолог не може і не повинен виконувати функції, що належать до компетенції медицини та спеціальної педагогіки. Він лише рекомендує при необхідності звернутися до відповідного фахівця – педіатра, дитячого психоневролога, дефектолога, логопеда – або ж сам залучає їх для консультації.

До цієї другої групи завдань належить також така важлива функція психолога, як визначення готовності дитини до школи і проведення відповідної корекційної роботи. Разом з тим, хоча формування психологічної готовності дитини до навчання в школі традиційно розглядається як одне з найважливіших завдань дошкільного виховання, психологу необхідно враховувати, що ця задача не є ні єдиною, ні навіть самою головною у його діяльності. За всіх обставин найважливіше забезпечити емоційне благополуччя і максимально можливий загальний розвиток дитини.

4. Основні завдання психолога у роботі з батьками

Робота психолога у закладі дошкільної освіти спрямована, в першу чергу, на батьків, оскільки вони є основним соціальним середовищем, з якого діти черпають зразки поведінки. Важливо пам'ятати, батьки – партнери психологічної служби, закладу освіти, а не об'єкти виховання. Відтак, тональність спілкування, форми та методи мають бути підібрані коректно, створюючи атмосферу партнерства. Подекуди, в одній дитячій групі можуть зібратись діти із сімей із різним матеріальним та соціальним статусом. Завдання психолога створити умови для рівного розвитку всіх дітей, без винятку, залучення всіх батьків до виховного процесу.

Особливої психологічної уваги потребують сім'ї, що перебувають у складних життєвих обставинах. Зокрема, це стосується неповних та багатодітних сімей, сімей, в яких є люди (діти) з обмеженими фізичними можливостями та особливими освітніми потребами, асоціальні (наявні члени сім'ї з наркоманією, алкоголізмом тощо) та сім'ї, де існує загроза жорстокого поводження з дітьми. Основними напрямками роботи психолога із такими сім'ями є соціальний супровід (обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, аналіз сімейних стосунків, бесіди із батьками, консультування), профілактика (врегулювання конфліктів, налагодження стосунків між членами сім'ї, попередження насильства), просвіта (інформування про можливості отримання допомоги з боку державних та недержавних соціальних служб, розвиток батьківської компетентності тощо).

Важливим напрямком роботи психолога ЗДО, як і інших закладів освіти, є встановлення зв'язків та тісна співпраця із державними та недержавними службами та організаціями, до компетенції та сфери інтересів, яких на-

лежать питання дошкільного дитинства (медичні установи, органи правопорядку, соціальні служби та опікунські ради, громадські організації тощо).

Заклад дошкільної освіти є першою сходинкою дитини до соціального світу, а його психологічна служба виступає джерелом інформації для дитини та її батьків щодо можливостей звернутись по допомогу, а для загальноосвітньої школи щодо психологічних та соціально-педагогічних характеристик майбутнього школяра. Важливим кроком для дитини та її сім'ї виступає діагностування рівня готовності до школи, яке відбувається саме у ЗДО і фіксується у психолого-педагогічному висновку, про який обов'язково мають бути поінформовані батьки дитини, а також, у разі необхідності, мають отримати рекомендації щодо роботи із дитиною для підвищення рівня її готовності.

Основними завданнями психолога у роботі з батьками є такі:

- психологічна просвіта (лекції, бесіди, індивідуальні консультації);
- надання інформації батькам про нормативи психічного розвитку дитини;
- розширення та поглиблення уявлень батьків про закономірності психічного розвитку дитини, про особливості соціальної ситуації розвитку у кожному віковому періоді;
- створення позитивних взаємостосунків між батьками і дітьми;
- допомога батькам у розвитку власних здібностей, впевненості в собі та розвитку почуття відповідальності за дітей;
- розвиток почуття батьківства, позитивного сприймання власної дитини;
- пропаганда психологічних знань;
- руйнування хибних і формування правильних уста-

новок батьків щодо прийомів виховання дітей у сім'ї.

Традиційні форми роботи психолога з батьками:

- батьківські збори;
- бесіди (колективні, групові, індивідуальні);
- оформлення інформаційних повідомлень для батьків (в ЗДО і на сайті ЗДО);
- психолого-педагогічні лекторії;
- заняття-тренінги для батьків з підвищення батьківської ефективності;
- лекції, семінари, конференції;
- індивідуальні тематичні консультації;
- організація гуртків, секцій, спільних творчих справ.

Нетрадиційні форми роботи з батьками:

«Батьківська пошта» – нетрадиційна форма спілкування з сім'єю. Враховується зайнятість батьків. Будь-який член сім'ї має можливість у короткій записці висловити сумніви з приводу методів виховання своєї дитини, звернутися по допомогу до конкретного фахівця й т.п.

«Телефон довіри» – допомагає батькам анонімно з'ясувати які-небудь значущі для них проблеми, попередити педагогів про помічені незвичайні прояви дітей.

«Батьківські скриньки» – форма роботи, яка дозволяє батькам анонімно звернутися до будь-якого фахівця ЗДО з актуальними питаннями, а працівникам закладу своєчасно відреагувати на запит батьків, підготувавши консультацію, семінар або семінар-практикум.

«Інтерактивні виступи» – виступи психологів, педагогів з актуальних проблем виховання дітей записані та трансльовані на ютуб-каналі ЗДО, презентовані на сайті ЗДО, його сторінці в соціальних мережах;

«Дерево родоводу» – зустрічі представників різних поколінь, роздуми над проблемами виховання, звернення до джерел народної педагогіки;

«У сімейному колі» – анкетування батьків, індивідуальна робота, допомога сім'ям через консультації, практичні поради, зустрічі з лікарями, психологами, юристами;

«Родинний міст» – он-лайн зустрічі з батьками та обговорення проблеми виховання дітей.

Профілактична корекція

Завдання профілактично-корекційної роботи – допомогти деяким батькам переглянути і переосмислити свої уявлення про виховання; позбутися невинуватених та химерних очікувань, звичних, але неефективних засобів педагогічного впливу; звільнитись від власних психологічних проблем, які заважають налагодити добрі стосунки з дитиною.

Форми профілактично-корекційної роботи з батьками:

- лекції та бесіди, під час яких аналізуються типові труднощі та помилки у спілкуванні з дітьми досліджуваного віку і висвітлюється гальмуючий вплив цих помилок на розвиток особистості;

- активні форми психологічної просвіти, в яких батьки вчаться більш ефективно взаємодіяти одне з одним та зі своєю дитиною (тренінги батьківської компетентності, партнерського спілкування, креативності, групові дискусії, рольові ігри тощо);

- індивідуальні бесіди з батьками, під час яких психолог знайомить із результатами психологічного обстеження їхньої дитини, інформує про її потенційні можливості, труднощі та про засоби, які можуть покращити психічний стан дитини;

- консультації, метою яких є корекція виховної позиції батьків, створення сприятливих умов для розвитку особистості сина чи доньки.

Вимоги до профілактично-корекційної роботи з батьками:

- психолог виступає неупередженим посередником між родиною, дошкільним закладом, допомагає узгодити вимоги батьків і вихователів таким чином, щоб вони не суперечили одні одним і відповідали потребам розвитку дитини;

- коли не вдається залучити батьків до співпраці в інтересах дитини, психолог намагається налагодити з ними доброзичливі стосунки (нейтральне ставлення родини до роботи психолога краще, ніж негативне);

- іноді доводиться проводити профілактичну роботу з батьками безпосередньо через дитину. Проте не можна допустити, щоб у результаті дій психолога ставлення дитини до своїх батьків погіршилось. Позитивне сприйняття батьків дошкільником є основним фактором його психологічного благополуччя.

Психологічне консультування батьків

Завданнями психологічного консультування є:

- допомога батькам, які вперше приводять дитину до закладу дошкільної освіти усвідомити психологічне навантаження, яке доведеться пережити дитині під час періоду адаптації;

- допомога в налагодженні постійних психолого-педагогічних взаємин з вихователями, підвищення психологічної компетентності з певних питань, що сприятиме кращому розумінню батьками себе, своєї ролі у житті дитини й розвиток прийняття, позитивного ставлення до поведінки дитини;

- з'ясування причин психологічних проблем, які виникають у сімейному спілкуванні та шляхів їх цивілізованого розв'язання;

- допомога батькам у процесі вибору для дитини студій, школи тощо.

Форми та тематика консультативної роботи:

- індивідуальні консультації для батьків, які звернулися до психолога з конкретними питаннями;
- сімейні консультації для кількох членів сім'ї з метою вироблення шляхів співробітництва і довірливих стосунків у вихованні дітей;
- групові консультації під час яких ставляться, аналізуються і обговорюються різноманітні психологічні питання, цікаві для більшості батьків групи.

Тематика консультацій впливає із проблем, які виникають у батьків під час виховання дитини в ЗДО і вдома.

Вимоги до консультативної роботи з батьками:

- ефективна консультація неможлива без налагодження особливих стосунків та позитивного ставлення психолога до клієнта. Особливе ставлення передбачає довіру, відкритість, зацікавленість. Психолог мусить не тільки розуміти почуття й думки клієнта – когось із батьків (не перебираючи на себе роль судді), але і демонструвати розуміння, підтримку;

- у стосунках з батьками психолог мусить уникати настирливого дидактизму, моральних та оціночних суджень, зауважень, звинувачень тощо;

- не можна випитувати у клієнта «всю правду» щодо його особистого життя. Сенс консультації психолога не в тому, щоб достеменно вивчити проблему і розв'язати її на користь клієнта, а в тому, щоб клієнт самостійно з'ясував сутність проблеми для себе і знайшов власні шляхи її розв'язання;

- психолог не дає порад або рецептів, навіть якщо саме цього від нього очікують. Він не переконує, не вмовляє, не підштовхує клієнта, а робить усе можливе, щоб клієнт сам виробив рішення і взяв на себе відповідальність за його здійснення.

Корекційно-розвивальна робота з батьками

Причини викривлення батьківських стосунків можуть бути виправлені за допомогою психотерапії і психологічної корекції. З цією метою створюються батьківські групи. Основною формою роботи у процесі групової корекції є когнітивно-поведінковий тренінг, який здійснюється за допомогою рольових ігор і програм відеотренінгу. Заняття проводяться 1 раз на тиждень протягом 4 годин. Весь курс (10 занять) – 40 годин.

Під час *когнітивно-поведінкового тренінгу* використовують такі **методи роботи**:

- метод групової дискусії (підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків);
- метод відео корекції (програвання завдань психолога в умовах відеозапису взаємодії батьків і дітей, перегляд та самоаналіз);
- метод гри (моделювання і відтворення в контрольованих умовах сімейних ситуацій);
- метод спільних дій (виконання дитиною і батьками загальних завдань);
- метод обговорення і розігрування сімейних ситуацій;
- метод аналізу вчинків дітей і батьків;
- метод аналізу комунікацій.

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Схарактеризуйте основні напрями роботи психолога у закладі дошкільної освіти.
2. Визначте основні функції психолога у ЗДО.
3. Проаналізуйте зміст і форми корекційної роботи психолога з дітьми дошкільного віку.
4. Розкрийте цілі і завдання роботи психолога у ЗДО
5. Визначте основні завдання психолога у роботі з батьками.

Тема 4. ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

План

- 1. Принципи добору діагностичних методів дослідження дітей.*
- 2. Принципи та етичні норми дитячої психодіагностики.*
- 3. Особливості дітей дошкільного віку при діагностуванні.*
- 4. Схема проведення діагностичного обстеження.*

1. Принципи добору діагностичних методів дослідження дітей

Тестування окремих показників різних властивостей, якостей особистості, що навіть тісно корелюють із зовнішніми критеріями оцінки, діяльності, спілкування, поведінковими реакціями, ще не є показником інваріантності (стійкості, відносної незалежності, як це властиво дорослим) структурних компонентів самосвідомості дітей, а свідчить лише про тенденції в цьому напрямі. Отже, тільки порівняльний аналіз ряду отриманих показників, даних, результатів, зіставлення, вимірювання їх в динаміці, дає можливість більш повно охарактеризувати специфіку і траєкторію розвитку самосвідомості в дитячому віці.

Складність відбору батареї тестових методик, з якою стикається дитячий практичний психолог, полягає в тому, що на сьогоднішній день недостатньо відповідних методів (або вони дуже трудомісткі в проведенні й обробці), за допомогою яких було б можливо виявити реальний характер переживань дитини, рівень сформованості її мотиваційної

сфери і деяких інших показників, що дозволяють побачити цілісний характер психологічного явища, що вивчається.

Традиційне застосування тестів, орієнтованих на вивчення різних структурних компонентів і специфіки самосвідомості в дитячому віці, полягає у використанні їх лише для констатації наявних на момент діагностики показників. Але це зовсім не означає, що отримані результати свідчать про сформованість їхнього характеру. І це зрозуміло, оскільки самооцінка, рівень домагань та інші складові самосвідомості у дошкільника знаходяться на стадії свого первинного становлення, а в молодшому шкільному віці ще зберігають свою пластичність і нестійкість. Прогностичної ж можливості ці тести майже не надають. Проте, поза видимістю перспективи розвитку діагностика, особливо відносно дитинства, втрачає свою ефективність і затребуваність як прикладного напрямку.

Пропонована система засобів діагностики спирається на психологічно обґрунтовані уявлення про архітектоніку самосвідомості особистості. Це означає, що деяка перевага одних структурних компонентів над іншими не може в цілому сприяти успішності функціонування всієї системи.

Отже, вивчення самосвідомості в дитячому віці повинно здійснюватися як виявлення комплексу ознак, що включають багаторівневу єдність її особливостей.

На необхідність використання полірівневого підходу указують С. Чесс і А. Томас, зумовлюючи його біопсихосоціальною єдністю будь-якого психологічного явища, що вивчається. Вони вважають, що саме багатовимірний підхід дозволяє виявити системогенез чинників, а також розглянути його функціональне значення стосовно конкретного випадку. Проте, помічають автори, це не означає, що у кожному конкретному випадку будуть задіяні всі чинники, які можуть призвести до порушень у розвитку. Зовсім навпаки. В одного індивідуума можуть бути одна його здат-

ність і одна конкретна вимога до середовища, в іншому випадку значущі для виникнення порушення чинники можуть бути зовсім іншими, в третьому – відмінні від перших двох.

Очевидно, що вивчення особливостей розвитку самосвідомості в дитячому віці припускає реалізацію багаторівневого (системно-структурного) підходу, сформульованого у працях Б. Ананьєва, Б. Братуся, М. Боришевського, Б. Ломова, В. Мерліна, А. Томаса, Е. Фромма, Л. Ковара та інших авторів. Відбір методів діагностики здійснювався нами саме в контексті даного положення і, зокрема, виходячи з таких рівнів:

Психофізіологічного – орієнтує діагностику типологічних якостей особистості загального порядку, що мають переважно природну зумовленість (зокрема, таких як гетерономність – автономність, концентричність – ексцентричність, баланс особистісних властивостей, працездатність, стресовий стан);

Психологічного – що включає визначення індивідуальних особливостей самосвідомості, емоційної сфери, тривожності, поведінкових проявів, мотивації і т.п. в тій мірі, наскільки розроблені методики їх діагностики стосовно дітей;

Соціального – орієнтованого на вивчення реально існуючої оцінної системи, що задається в найближчому мікросоціумі дитини як критеріально-еталонний зразок, що зумовлює тенденцію розвитку самосвідомості особистості;

Соціокультурного – що включає вивчення системи смисло-ціннісних орієнтацій дитини і її найближчого оточення.

Діагностичний комплекс, в основу якого покладений багаторівневий підхід, що включає широку тестову батарею, що складається з класичних і адаптованих стосовно дитячого (дошкільного і молодшого шкільного) віку методик.

При цьому для багатьох параметрів і структурних одиниць самосвідомості призначені не одна, а декілька методик, що оцінюють їх з різних сторін. Це важливо не тільки для отримання надійних результатів, але й у зв'язку з багатогранністю психологічного явища, що діагностується. При цьому кожна із запропонованих методик оцінює ту або іншу структурну складову самосвідомості з певної сторони, що у результаті і дає можливість отримати комплексну, різнобічну оцінку психологічних особливостей розвитку самосвідомості дитини.

Проте, напевно чи дитячий практичний психолог має в своєму розпорядженні ту кількість часу, який потрібний на проведення всього масиву діагностичних процедур. Зрозуміло, психолог не зобов'язаний строго дотримуватися всього списку методик, його завдання – здійснити відбір інструментарію відповідно до віку дитини і виходячи з первинного запиту, робочої гіпотези. Створення індивідуально направленої діагностичної батареї має сенс як в цілях обстеження, так і в цілях психологічної підтримки і супроводу траєкторії розвитку кожної конкретної дитини.

2. Принципи та етичні норми дитячої практичної психодіагностики

Питання про місце і можливості психологічної діагностики дітей з часів панування педології і до теперішнього часу залишається досить дискусійним. Причому гострота дискусій за даним питанням пов'язана в першу чергу з тим, що, з одного боку, значення ранньої діагностики і сьогодні зумовлено нагальною потребою привернути увагу найближчого оточення до індивідуальності дитини, на властиві особисто їй інтереси і схильності, а також діагностика має на меті своєчасне виявлення і усунення дефектів розвитку.

Проте з іншого боку, – будь-яка психодіагностична ситуація є порушенням меж суверенітету особистості, отже, вона може бути кваліфікована як зазіхання психолога на права і свободи людини, закріплені в Конституції України, Конвенції ООН «Про права дитини», Законі «Про основні гарантії прав дитини в Україні» та в інших нормативних і законодавчих актах, а значить, зумовлює відповідальність фахівця, згідно з чинним законодавством України, аж до кримінальної. Але навіть ця обставина не перешкодила безконтрольному розповсюдженню діагностики, що набуває все більш дискримінаційного відтінку і виступає, по суті, джерелом грубого порушення прав особистості (особи) дитини. Про це свідчить і поширена в сучасній освіті практика постановки такого психологічного діагнозу, який не тільки не виконує своєї початкової функції, а, навпаки, стає своєрідним клеймом, що привселюдно повідомляє про «психічну інвалідність» дитини. Абсолютно очевидно, що подібного роду ярлики можуть негативно вплинути і істотно змінити подальшу траєкторію розвитку дитини.

Загально відомо, що діагностика виступає однією із форм звітності, яка більшою мірою імітує продуктивність діяльності психолога, ніж реально забезпечує її. При цьому ігнорується факт того, що в основі будь-якої діагностичної процедури прихована експертна ситуація, в яку ставиться дитина, а отже, існує ризик нанесення їй психологічної травми.

На думку О. Юдіної, «діагностика призначена для індивідуалізації роботи з дітьми. В процесі діагностики важливо діагностувати норму і відхилення від неї, а інше – справа вузьких фахівців» [70]. З погляду В. Зінченка, «тест – це інструмент діалогу, а не екзаменаційна відомість» [24]. Крім того, будь-який тест, на думку вченого, може показати помилковий результат і додатково виявитися ятрогенним (грець. *iatros* – лікар, *genes* – породжую, виникаю;

ятрогенія – психічний розлад, що виникає в результаті неввірено поставленого лікарем діагнозу). «Навіюють людині за допомогою тестового інструментарію – «по науці», що вона нерозумна, вона і починає жити нерозумно за тією «нормою», в яку її втиснули, – проти науки не попреш» [24].

Як абсолютно справедливо відзначає Т. Флоренська, «розуміння індивідуальності людини не вирішується еклетичним набором різноманітних дослідницьких процедур і батарей тестів, оскільки головним є завдання інтерпретації численних показників, зведеності їх в єдине. Єдність особистості не зводиться до суми її окремих властивостей і сукупності характеристик. Щоб зрозуміти саме цю єдність, необхідно проникнути у внутрішній світ, систему сенсів людини, що виявляється за межами тестових процедур» [65]. Проте це не означає, що діагностичні процедури абсолютно даремні в дитячій практичній психології.

Психологу нерідко доводиться мати справу з окремими симптомами і спрямовувати свої зусилля на їх діагностику, компенсацію або усунення. Але навіть за наявності «парціальних» показників основне завдання психолога – з'ясувати їх місце в цілісному стані особистості. Оскільки ціле не зводиться до суми частин, саме інтерпретація виявляється провідною по відношенню до сукупності отриманих результатів. Очевидно, що успішність всієї процедури залежить від здатності психолога зрозуміти людину в цілому, спираючись на окремі ознаки. Тільки за наявності такої здатності психолог зможе поставити кваліфікований діагноз; якщо ж вона відсутня або слабко розвинена – ніяка кількість показників не допоможе.

Власне, про те ж міркують Б. Братусь і В. Слободчиков. Спираючись на філософсько-психологічне трактування людини як істоти безмірної і багатовимірної одночасно, автори вважають, що предметом дослідження психолога повинні стати не готові властивості особистості, що вже

склалися, а механізми їх формування, становлення.

Міркуючи про статус психодіагностики, В. Слободчиков відзначає, що «в певних ситуаціях виникає необхідність виявлення властивостей особистості, що склалися. Зокрема, діагностика процесу психічного розвитку школяра націлена на визначення рівня його розвитку (форм психіки, що склалися); практичне значення такого об'єктивного дослідження особистості школяра полягає в оцінці відповідності досягнутого ним рівня щодо вікового нормативу; воно орієнтує педагога в оцінці ефективності його діяльності» [63].

В основі дитячої діагностики як галузі практичної психології лежать чотири основні принципи:

Принцип методичного обмеження припускає, що метод, розроблений і використовуваний в межах однієї теоретичної концепції, не може бути повною мірою використаний для об'єктивізації тієї сторони об'єкту, яка висвітлена іншою теорією, а отримані за допомогою цього методу дані не можуть слугувати основою для побудови технології дії, що базується на абсолютно інших теоретичних уявленнях.

Принцип взаємної перевірки і зіставлення методик між собою. Цей принцип був введений в психологію стосовно патопсихологічного дослідження ще С. Рубінштейном у 1970 р. За його твердженнями, будь-яка методика має ширші можливості зондування, крім її прямої цільової спрямованості. При адекватному доборі методик результати, що отримуються за допомогою однієї методики, перевіряються через додаткові можливості інших використаних діагностичних інструментів.

Принцип необхідності-достатності полягає в тому, що набір і кількість діагностичних процедур повинні бути мінімально необхідними, але водночас і цілком достатніми для об'єктивного зондування психічної реальності. Більшість психологічних методик дозволяють отримувати

ширший спектр даних за рахунок додаткових можливостей методики.

Психологові необхідно так побудувати діагностичний алгоритм, щоб, використовуючи основну спрямованість і додаткові можливості методик, скласти на основі діагностичного алгоритму необхідний набір інструментальних засобів і технік, що дозволяють економічно і достатньо надійно провести дослідження.

Принцип взаємозв'язку можливостей інструментального прийому і рівня зондування психічної реальності припускає, що кожна конкретна методика досліджує те, на що вона спрямована, лише на певному рівні. Водночас сам передбачуваний фахівцем рівень діагностики об'єктивно диктує необхідність отримання даних лише в межах цього рівня глибини дослідження.

У свою чергу, рівень дослідження обмежує інтерпретацію ознаки ступенем своєї глибини і об'єктивності. Не існує якихось універсальних або, навпаки, вузькоспрямованих методик. Все задається запланованим апріорі рівнем дослідження.

Однією з найважливіших вимог є **сувора заборона на тестування дитини без дозволу батьків або осіб, що здійснюють функцію опіки**. Відповідно до Міжнародних етичних кодексів, право на самостійне прийняття рішення про можливість участі в психодіагностиці дитина отримує після досягнення нею 16-річного віку. Проте, незалежно від того, хто (батьки або сама дитина) дає згоду на участь в психодіагностиці, вона повинна закріплюватися **оформленням відповідного документа**. Причому, якщо передбачається залучення батьків або педагогів до обстеження (наприклад, виявлення сімейного стилю виховання або педагогічної тактики взаємодії з дітьми), то і з ними потрібен ідентичний договір. Вимоги, які етичні принципи діяльності психолога пред'являють до форми, що підтвер-

джують згоду на участь в обстеженні, включають декілька основних компонентів. Зокрема, угода повинна бути недвозначною і докладною; використовувані терміни повинні бути ясними і прозорими; фахівець зобов'язаний виконувати умови угоди.

3. Особливості дітей дошкільного віку при діагностуванні

Особливостями дітей дошкільного віку є низький рівень свідомості і самосвідомості. У процесі їх психодіагностування вимірюють довільність, внутрішній вольовий контроль та опосередкованість через мовлення основних пізнавальних процесів – сприйняття, уваги, пам'яті, уяви, мислення. Ці показники в більшості Дітей дошкільного віку невисокі, оскільки їх когнітивний розвиток незавершений. Пізнавальні процеси починають формуватися у дитини приблизно у 3-4 роки, а їх становлення завершується у підлітковому віці. Тому тестові завдання не повинні вимагати високорозвинутого вміння керувати пізнавальними процесами.

Тестові психодіагностичні завдання підбирають так, щоб вони охоплювали як довільний, так і мимовільний рівні регуляції когнітивної сфери. Це дає змогу не лише адекватно оцінити ступінь довільності пізнавальних процесів, а й визначити рівень їх розвитку в тому разі, якщо вони не є довільними.

У дошкільному дитинстві виокремлюють молодший (4-й рік), середній (5-й рік), старший (6-й рік) дошкільний вік, а в деяких дітей і кілька місяців 7-го року.

Чотирирічні діти мало усвідомлюють власні особистісні якості і неспроможні правильно оцінити поведінку. Самооцінка і рівень домагань не дають їм сформулювати чітке уявлення про себе, власні переваги і недоліки. Дитина 4-

6 років може оцінювати себе як особистість, але недостатньо точно. Здебільшого вона оцінює ті риси особистості та особливості поведінки, на які її увагу неодноразово звертають дорослі.

Методи особистісного і поведінкового психодіагностування дітей до чотирирічного віку не повинні містити зорієнтовані на самосвідомість завдання і питання до дітей, що припускають усвідомлене оцінювання ними власних особистісних якостей. Для таких дітей можна створювати особистісні опитувальники, що ґрунтуються на адекватній самооцінці, хоч можливості дитини адекватно оцінити себе ще обмежені. Тому слід частіше звертатися до методу зовнішнього, експертного оцінювання, використовуючи у ролі експертів незалежних, професійно підготовлених людей, які знають досліджувану дитину. У старшому дошкільному віці до експертних оцінок доцільно внести самооцінку дитини, важливими є судження дорослих про неї.

Під час психодіагностування дошкільників необхідно враховувати мимовільність їхньої уваги. Діти демонструватимуть свої здібності, коли застосовувані методики і психодіагностичні завдання викликатимуть і підтримуватимуть інтерес протягом психодіагностування. Втративши його, дитина припиняє виявляти здібності і задатки, якими реально володіє. Також слід зважати на особливості мимовільних пізнавальних процесів (мінливість мимовільної уваги, підвищену втомлюваність, спричинені насамперед психогенними факторами). Для виконання тестових завдань дітям дошкільного віку надають від однієї до п'яти хвилин. Чим менший вік дитини, тим коротшим повинен бути тест.

Психодіагностування дітей раннього віку незначною мірою враховує самооцінку і самоаналіз. Ціннішим є психодіагностичний матеріал, пов'язаний з експертним оцінюванням їхніх дій і реакцій. Тому основним засобом збору

інформації є спостереження, а головним психодіагностичним методом – природний експеримент, який відтворює життєву, звичну для дитини ситуацію. Надійніші психодіагностичні результати одержують, спостерігаючи за дітьми у процесі їх провідної діяльності – предметної гри.

При психодіагностуванні дітей молодшого і середнього дошкільного віку варто враховувати зміну форми гри і виникнення нового виду соціальної активності, що зумовлює психологічний розвиток, – міжособистісного спілкування. Діти починають виявляти цікавість до однолітків як особистостей і включатися з ними у спільні ігри.

Психодіагностування має не тільки забезпечувати спостереження за дітьми в індивідуальній предметній діяльності, а й у колективній сюжетно-рольовій грі. Її учасниками можуть бути як діти, так і дорослі. Наприклад, психолог може організувати гру з психодіагностичною метою. Крім того, він вже може враховувати дані самосвідомості дітей, їх оцінки однолітків і дорослих, зокрема прояви різних індивідуальних якостей у спілкуванні.

Діти старшого дошкільного віку володіють елементами довільності в керуванні своїми пізнавальними процесами. Одночасно у значної кількості дітей домінують мимовільні пізнавальні процеси. Отже, психодіагностування дітей дошкільного віку має спрямовуватись і на детальне вивчення розвитку мимовільних пізнавальних процесів, і на своєчасне виявлення, точний опис довірливих когнітивних дій і реакцій.

У старшому дошкільному віці діти починають грати в ігри з правилами, у них з'являється здатність до рефлексії. Вони вже керуються у своїй поведінці правилами міжособистісної взаємодії (особливо в іграх). Займаючись певним видом діяльності (навчанням і грою), починають аналізувати власну поведінку, оцінювати себе і довколишніх людей. Це дає змогу використовувати психодіагности-

чні методики, придатні для вивчення психології школярів і дорослих людей.

Отже, дошкільний вік є одним із початкових етапів у цілісному ланцюжку онтогенезу людини. Для його діагностування можна застосовувати (з певними обмеженнями) об'єктивні, суб'єктивні, проєктивні діагностичні засоби. Найважливішими для розвитку дітей дошкільного віку є моторна і пізнавальна сфери, мовлення і соціальна поведінка. У процесі їхнього дослідження слід дотримуватися принципу природності поведінки дитини, що передбачає мінімальне втручання експериментатора у звичні, повсякденні форми поведінки дітей.

4. Схема проведення діагностичного обстеження

Діагностичне обстеження дітей 3-5 років

У вітчизняній психології при аналізі розвитку на кожному віковому етапі враховуються: соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність і ті новоутворення, які характеризують психіку дитини до кінця того чи іншого періоду. Аналіз провідної діяльності є окремим дослідженням, що включає детальне вивчення всіх її компонентів (рівня розвитку ігрових дій, специфіки ролей, які займає дитина, стійкості ігрових об'єднань, в яких вона воліє перебувати тощо).

Зупинимось на вивченні внутрішніх умов, які дозволяють виконувати цю діяльність, а саме на дослідженні рівня розвитку пізнавальної, мотиваційно-потребнісної, емоційно-особистісної та соціальної сфер. Нормативні показники за кожною із методик фактично відображають наявність або відсутність тих чи інших новоутворень щодо кожної зі сфер.

Пізнавальна сфера відповідає за реалізацію пози-

ції, особливо характерної для дошкільного віку, яку можна позначити за допомогою питання «Що це таке?», яке часто задають діти. Щоб відповісти на нього, дитина використовує такі процеси, як мислення, сприйняття, пам'ять, увагу, уяву.

Мислення – це процес вирішення того чи іншого завдання, який пов'язаний із пізнанням прихованих властивостей та відносин. У дітей віком 3–5 років домінує наочно-образне мислення, для діагностики його розвитку використовується методика «Намалюй людину» (Ф. Гудінаф – Д. Харріс).

Сприйняття – це процес побудови образу об'єкта при безпосередньому контакті з об'єктом. Для діагностики успішності розвитку цього процесу у дітей четвертого року життя рекомендується використовувати такі методики: «Коробка форм», «Мисочки», «Пірамідка», «Розрізні картинки», «Конструювання за зразком». Методики спрямовані на вивчення у дітей уявлень про зовнішні властивості предметів (форму, колір, величину, положення в просторі), а також доступних дошкільникам дій сприйняття.

Пам'ять – це процес збереження та відтворення отриманих раніше вражень (або інформації). У дошкільному віці вона має переважно безпосередній характер, тому для дітей 3–5 років використовується методика «Десять слів» (О. Лурія).

Уява – це процес побудови нового образу та віднесення його до іншої реальності. Для його аналізу використовується методика «Домальовування фігур» (О. Дяченко), яка дозволяє розглянути такі показники розвитку уяви, як: гнучкість – здатність застосовувати різноманітні стратегії при вирішенні проблем (тобто скільки різних образів може створити дитина); оригінальність – здатність продукувати незвичайні, нестандартні ідеї (іншими словами, це показник, що відображає здатність дитини використовувати такі

дії уяви, як опредметнення та включення); розробленість – рівень деталізації образу. Говорячи про розробленість образу, необхідно враховувати не просто кількість деталей, а й їхню віднесеність до «реальності образу», функціональність. Тому, якщо дитина намалювала велику кількість елементів, але не може пояснити їх значення, не можна говорити про високу розробленість образу. Також для вивчення цього показника розвитку уяви використовується методика «Дитячий апперцептивний тест» (Л. Беллак, С. Беллак).

Якщо говорити про діагностику **мотиваційно-потребнісної сфери**, то при її аналізі, нас цікавитимуть актуалізовані у дитини мотиви та їхній характер. З цією метою використовується методика «Три бажання» (А. Прихожан, Н. Толстих).

При аналізі **емоційно-особистісної сфери** основними показниками для нас будуть особистісні особливості дитини та уявлення про значущі соціальні сфери (про сім'ю та про ЗДО). Самооцінка дитини у вузькому сенсі визначається як афективна (емоційна) оцінка образу Я. З цією метою використовуються методики «Малюнок людини» (К. Маховер), «Малюнок неіснуючої тварини», «Малюнок сім'ї», «Малюнок людини», «Дитячий апперцептивний тест» (Л. Беллак, С. Беллак).

Наявність великої кількості методик, призначених для діагностики емоційно-особистісної сфери, пояснюється тим, що її безпосереднє вивчення ускладнено. Тому для отримання відносно достовірних даних необхідно зіставити їх результати з іншими завданнями.

Діагностичне обстеження дітей 5-7 років

У ході аналізу **пізнавальної сфери** дитини 5-7 років вивчаються такі процеси, як: мислення, сприйняття, па-

м'ять, увага, уява. У цьому віці продовжує розвиватися **наочно-образне мислення** (як домінуюче), але при цьому відбувається перехід до **словесно-логічного мислення**.

Для діагностики розвитку *наочно-образного мислення* застосовується методика «Намалюй людину» (Ф. Гудінаф – Д. Харріс).

Для діагностики розвитку *словесно-логічного мислення* використовується методика «Піктограма» (О. Лурія), за допомогою якої вивчається такий показник, як переважання конкретних або абстрактних образів при побудові асоціацій. Також використовується методика «Схематизація» (Р. Бардіна), яка дозволяє оцінити вміння дитини орієнтуватися на ключові ознаки. Для аналізу рівня розвитку інтелекту (що є інструментом як наочно-образного, так і словесно-логічного мислення), який відображає загальний розвиток мислення дошкільника, використовується методика «Кольорові прогресивні матриці» (Дж. Равен).

Аналіз **сприйняття** будується з урахуванням вивчення успішності вирішення дитиною перцептивних завдань з використанням дій моделювання. Тож для аналізу цього процесу використовується методика «Перцептивне моделювання» (В. Холмовська).

У результаті дослідження **пам'яті** застосовуються методики, створені для вивчення як безпосередньої, так і опосередкованої пам'яті. Для перевірки безпосередньої пам'яті використовується методика «Десять слів» (О. Лурія), а для діагностики опосередкованої пам'яті – методика «Піктограма» (О. Лурія).

Увага – це здатність психіки зосереджуватися на предметі діяльності. Вона включає такі показники, як: 1) розподіл уваги (здатність одночасно утримувати кілька цілей); 2) перемикання уваги (здатність швидко змінювати цілі, тобто переходити від виконання одного завдання до

іншого); 3) стійкість уваги (здатність концентруватися у виконанні діяльності). Для аналізу розподілу уваги використовується методика «Піктограма» (О. Лурія); для вивчення перемикання уваги застосовується методика «Шифровка» (Д. Векслер); для дослідження стійкості уваги – методики «Піктограма» і «Шифровка».

При вивченні **уяви** як базового процесу психіки використовується методика «Домальовування фігур» (О. Дьяченко). Показник гнучкості аналізується за допомогою методик «Домальовування фігур» та «Піктограма» (О. Лурія); показник оригінальності – за допомогою методик «Домальовування фігур» та «Малюнок неіснуючої тварини»; показник розробленості – за допомогою методик «Домальовування фігур», «Піктограма», «Малюнок неіснуючої тварини», «Дитячий апперцептивний тест» (Л. Беллак, С. Беллак).

Аналіз **мотиваційно-потребнісної сфери** зосереджений на вивченні формування соціального мотиву, що є одним із критеріїв готовності дитини до школи. З цією метою використовується методика «Три бажання» (А. Прихожан, Н. Толстих).

При аналізі **емоційно-особистісної сфери** основними показниками для нас будуть самооцінка дитини та її особистісні особливості. Для аналізу самооцінки, насамперед, використовується «Методика діагностики самооцінки» (Т. Дембо, С. Рубінштейн), а також методики «Малюнок людини» (К. Махвер), «Малюнок неіснуючої тварини», «Колірний тест відносин» (А. Еткінд). Для дослідження особистісних особливостей дитини використовуються такі проєктивні методики, як «Малюнок сім'ї», «Малюнок людини», «Малюнок неіснуючої тварини», а також методики «Піктограма» (О. Лурія), «Дитячий апперцептивний тест»

(Л. Беллак, С. Беллак).

Не менш важливим показником успішності розвитку дитини дошкільного віку є гармонійність її соціальної сфери, що виявляється насамперед у характері спілкування з однолітками у групі ЗДО. Для вивчення цієї сфери використовуються такі методики, як: «Два будинки» (І. Вандвік, П. Екблад), «Колірний тест відносин» (А. Еткінд), «Секрет» (Т. Репіна), «Оціночна методика» (Т. Репіна).

У додатках пропоновані приклади та методики проведення інших психологічних тестів для дітей дошкільного віку (див. додаток 2), зокрема:

- методика діагностики сприйняття «Чого не вистачає на цих малюнках?»;

- методики діагностики уваги (для дітей 5-7 років) «Проставити значки» і «Запам'ятай і розстав крапки»;

- методика діагностики уяви «Придумай розповідь»;

методика оцінки образно-логічного мислення «Пори року»;

- методика діагностики мовлення «Назви слова»;

- тест-фільм Рене Жіля (для дітей 5-7 років);

- методика «Завершення картинки» та Кольоровий тест ставлень для з'ясування соціальних взаємовідносин;

- тест для дітей «Дерево» для визначення прихованих особливостей, страхів, сумнівів, рис характеру дитини, ступеня її емоційності та фантазії;

- тест «Моя сім'я», для з'ясування ставлення дитини до членів сім'ї та визначення сімейних взаємин;

- тест «Подорож», для визначення психологічного комфорту дитини;

- тест «Фантазер» (для проведення батьками) з метою визначення ступеня розвиненості уяви дитини.

Отже, на підставі узагальнених даних та отриманих за даними методик результатів можна скласти загальну картину про психічний розвиток дошкільника.

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте принципи добору діагностичних методів дослідження дітей.
2. Визначте принципи та етичні норми дитячої психодіагностики.
3. Розкрийте особливості дітей дошкільного віку при діагностуванні.
4. Визначте особливості схеми проведення діагностичного обстеження.
5. Назвіть і розкрийте зміст методик діагностичного обстеження пізнавальної сфери дітей 5-7 років.

Тема 5. ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ

План

- 1. Цілі і завдання психологічної корекції.*
- 2. Метод ігротерапії у корекційній роботі.*
- 3. Особливості дитячих малюнків.*
- 4. Рисуночні методики в роботі психолога.*
- 5. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на подолання труднощів в емоційно-особистісній та пізнавальній сферах у дітей старшого дошкільного віку.*
- 6. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання.*

1. Цілі і завдання психологічної корекції

При визначенні цілей і завдань корекції необхідно виходити з розуміння тієї унікальної ролі, яку відіграє даний конкретний період вікового розвитку, ставити завдання, адекватні потенціалу на даному етапі розвитку, цінності даного віку в цілісному процесі становлення особистості. Реалізація потенційних можливостей кожної вікової стадії розвитку є основною формою профілактики виникнення відхилень або недоліків у розвитку на наступних вікових етапах. В якості основного змісту корекційної роботи необхідно створити зони найближчого розвитку особистості і діяльності дитини, тому психолого-педагогічна корекція має будуватися як цілеспрямоване формування нових психологічних навичок, що складають сутнісну характеристику віку.

Вправляння і тренування вже наявних у дитини психологічних здібностей не робить корекційну роботу ефек-

тивною, оскільки навчання в цьому випадку лише прямує за розвитком, удосконалюючи здібності в чисто кількісному напрямі, не піднімаючи їх на більш перспективний та якісний рівень.

Саме несформованість на дошкільному етапі необхідних психологічних утворень, необхідних освітніх умінь і навичок, мотиваційна або інтелектуальна неготовність дитини до навчання, нерідко призводять до виникнення різних типів шкільної дезадаптації, тобто до труднощів і складних проблем в освітній діяльності, спілкуванні, поведінці.

У своїй роботі дитячий психолог враховує чотири чинники:

- психологічні характеристики сім'ї дитини;
- індивідуальні психологічні особливості самої дитини;
- ймовірні вікові психологічні труднощі;
- актуальні психологічні завдання розвитку.

Крім того, важливо пам'ятати про сам механізм розвитку, а він полягає в тому, що розвиток завжди відбувається через порушення існуючих правил і норм. Тобто, кожна дитина для того, щоб ефективно розвиватися, має бути неслухняною, приймати свої власні рішення, помилятися і вчитися на своїх помилках, експериментувати, і, при цьому, відчувати підтримку близьких для себе людей. Основними видами діяльності дітей, тобто тими, в яких дитина може реалізувати свій розвиток, – є гра, спілкування і навчання.

Таким чином, дитячий психолог може бути корисним для батьків в двох аспектах. *Перший* – це інформування про вікові закономірності психологічного розвитку дитини. *Другий* – це формування максимально сприятливого середовища для ефективного психологічного розвитку дитини, так як батьки, як правило, є одними з основних чинників цього середовища, особливо, в перші роки життя дитини.

Для дітей психолог корисний тим, що саме з ним, в безпечному середовищі, дитина може експериментувати з

правилами, новими способами поведінки, побудовою нових відносин – розвивати свої психологічні уміння і навички, а також розвиватися як особистість. І все це відбувається у формі гри і живого спілкування.

Отже, основна мета корекційної роботи в просторі нормального дитинства – сприяння повноцінному психічному і особистісному розвитку дитини. Основне завдання психолого-педагогічної корекції відхилень у розвитку дитини (інтелектуальному, емоційному, мотиваційному, поведінковому, вольовому, руховому і ін.), на основі створення оптимальних психолого-педагогічних умов і використання спеціальних методик, – це розвиток потенціалу особистості кожної дитини.

2. Метод ігротерапії у корекційній роботі

Провідна діяльність (за О. Леонтьєвим) – це діяльність, яка чинить вирішальний вплив на розвиток психіки в тому чи іншому віці. Будь-яка діяльність характеризується так званими операціональною і мотиваційною сторонами. Операціональна сторона представлена діями, які дитина виконує в процесі діяльності. Наприклад, характер дій дитини, що катає машинку, відображає операціональну сторону. Мотиваційна сторона діяльності визначається тими збудниками, які викликають активність дитини. Наприклад, дитина може перевозити на машині землю, бо хоче допомогти дорослому, зайнятому посадкою квітів.

У дитячому віці в якості провідної діяльності виступає спілкування дитини з дорослим, мотивом якої є сам дорослий. У ранньому віці провідною є предметна діяльність, мотивом якої стають предмети, що оточують дитину, з їх культурними властивостями. У дошкільному віці – ігрова діяльність, мотивом якої є сама гра (тобто дитина

грає не заради чогось, а тому, що їй подобається сам процес гри). Фактично дошкільник сприймає соціальне середовище здебільшого через гру, яка розкриває її смисли взаємин між людьми в різних ситуаціях.

У психологічній літературі можна зустріти опис безлічі функцій, які виконує гра в розвитку дитини. Зупинимось лише на трьох з них. По-перше, гра дозволяє дитині освоювати різні форми поведінки, спілкування, мови і мовлення, оскільки вона розгортається в безпечному для дитини середовищі. Гра являє собою моделюючу діяльність, тому психолог може на доступному дитині матеріалі відтворити різні проблемні ситуації. Подібні ситуації можна, наприклад, використовувати для подолання пізнавального і особистісного егоцентризму дитини, формування довільних дій.

По-друге, гра розвиває пізнавальну сферу дитини. Аналіз досліджень, опублікованих в провідних зарубіжних журналах і присвячених розвитку ігрової діяльності, показав, що рівень розвитку ігрової діяльності пов'язаний з розвитком дивергентного мислення, тобто креативності дитини і позитивно впливає на його розвиток. Наприклад, психолог С. Расс і його колеги протягом чотирьох років спостерігали за грою дітей. Виявилося, що діти з високим рівнем розвитку фантазії могли запропонувати і використовувати в грі більшу кількість варіантів поведінки в стресовій ситуації, а значить, могли краще, порівняно з іншими однолітками, опановувати стресовою ситуацією.

По-третє, гра є природною формою вираження почуттів і думок дитини. Відомо, що саме вираження переживань призводить до позитивного ефекту: гра дозволяє дитині опанувати емоції, які її турбують за рахунок їх програвання і називання. Так, психологи К. Голомб і Л. Галассі виявили, що коли в грі сильно зростала негативна емоційність, діти дошкільного віку змінювали її хід таким чи-

ном, щоб знизити цю напругу. Наприклад, щоб позбутися страху в ігровій ситуації, яка лякала, дитина вводила у сюжет дружнього героя і т. п. Якщо ж тема була приємна дитині, то вона максимально її розвивала. Таким чином, гра виступає в якості простору, в якому дитина може регулювати свої афективні стани.

Відомо, що діти, які розігрують стресові ситуації перед медичною операцією, демонструють меншу тривогу після її проведення в порівнянні з дітьми, які уникають ігрової діяльності. В одному з досліджень психологи, з метою вивчення впливу гри на подолання стресового стану, спостерігали за 74 дітьми в перший день відвідування ними школи. При цьому половина дітей отримала можливість грати, а половина – ні (заняття з дітьми обмежувалися розповіданням їм історій). Група дітей, яким дозволили гратися, була, в свою чергу, розділена на дві підгрупи: перша підгрупа була залучена в гру з однолітками; а друга – в уявну одиночну гру. У дітей що гралися (в порівнянні з дітьми, які тільки слухали історії) рівень тривоги знизився. Однак виявилось, що для високо тривожних дітей більш ефективною виявилася одиночна, а не соціальна гра: вони були більше залучені в фантазування, коли навколо не було однолітків. Цей приклад свідчить про обмеженість суджень, згідно з якими уявна гра дитини не є значущою, а лише заміщає собою реальність.

У роботі психолога гра часто відноситься до проєктних методик, що застосовуються для дослідження внутрішнього світу дитини. Історично метод ігротерапії з'явився в рамках психоаналізу. Не випадково його засновником є дочка З. Фрейда Анна Фрейд. Вона вважала, що ігрова терапія може бути використана для розвитку позитивних відносин дитини з дорослим. На відміну від А. Фрейд, Мелані Кляйн стверджувала, що, хоча діти і невмілі в мовленні, але якщо з ними говорити їхньою мовою (тобто мо-

вою гри), то вони можуть пережити глибокі почуття. Тому в ході ігрової терапії дорослий повинен допомогти дитині в усвідомленні, вимові та інтерпретації власних дій.

Якщо в ході гри психолог створює теплу атмосферу, то дитина відчуває, що її приймають. Їй стає комфортно, і вона отримує додатковий стимул для реалізації свого потенціалу, своєї ініціативи в повсякденному житті. Тоді на перший план в грі виходять не стільки її символічний аспект (на який звертали увагу А. Фрейд і М. Кляйн), скільки реальна взаємодія дитини і дорослого.

Ігротерапія може бути спрямована на зміну установок дитини. Наприклад, дитина дошкільного віку, яка зіткнулася з проблемою переїзду, може не говорити батькам про те, що вона боїться їхати на нове місце, що вона не зможе знайти там друзів і т. п. Дитина не завжди усвідомлює це, але подібні ситуації впливають на її поведінку. Психолог, знаючи про майбутню подію, може допомогти дитині в прихованій формі освоїти нові установки («У мене будуть нові друзі», «Новий заклад дошкільної освіти дуже красивий»), які допоможуть дитині позитивно поглянути на майбутні зміни. Точно так же, якщо дитина відчуває сильну тривогу при розставанні з батьками в ЗДО (стверджує, що вони не повернуться), то психолог в ігровій формі може допомогти дитині впоратися зі своїми емоціями. Наприклад, розігруючи цю ситуацію, дорослий може сказати від імені ляльки-дитини: «Нічого, що мама пішла, я можу подумати про щось хороше...» або «Мама пішла, і я можу уявити, як вона прийде».

До змісту дитячої гри часто включаються драматичні сімейні події, незвичайні явища, з якими стикається дитина, хоча якість символічної гри поліпшується при використанні в ній знайомих для дитини об'єктів. Психологи відзначають, що для того, щоб з'ясувати деякі моменти біографії дитини, потрібно допомогти їй максимально іденти-

фікувати себе з лялькою (що досягається, наприклад, за рахунок набору ляльок, що відповідають кількості членів сім'ї дитини).

Для здійснення ігрової терапії використовуються невеликі іграшки, якими дитина може з легкістю маніпулювати. Маленький розмір і нейтральний характер іграшок (наприклад, ляльки без промальованого обличчя) стимулюють розвиток режисерської гри і одночасно з цим допомагають дитині відчувати себе в безпеці.

Важливо, щоб подібні заняття проходили в просторому приміщенні, що дозволить дитині проявляти активність і виражати себе в різних видах діяльності. Для проведення занять потрібні килим, стільчики, пуфики, музичне обладнання, дзеркало, мольберт, дошка з магнітами, м'ячі тощо.

Більшість робочих технік гри з ляльками представляють собою незакінчені сценарії: дитині пропонується закінчити будь-яку представлену їй історію (за допомогою гри з ляльками). Часто сценарії містять знайомі дитині ситуації, з якими вона стикається щодня (наприклад, режимні моменти сну і відпочинку). Це робиться для того, щоб досліджувана проблема залишилась непомітною для дитини. Для гри дитині пропонується стандартний набір ляльок (мама, тато, двоє дітей однієї статі з дитиною, які беруть участь в грі, а також додаткові необхідні за сюжетом персонажі).

Структурована гра застосовується для подолання травматичних для дитини подій. Наприклад, дитині, яка потрапила в автокатастрофу, для гри пропонують іграшковий автомобіль, макет кімнати в лікарні і відповідні іграшки. В процесі гри дитину просять відповісти на запитання «Що буде потім?».

Психолог може зайняти і активну позицію. Наприклад, якщо дитина пережила напад з боку собаки, то дорослий може показати, як іграшкова собака кусає ляльку. Зви-

чайно, для цього вибирається відповідний час, коли дитина вже підготовлена до переживання подібних подій. До гри можуть також включатися і батьки, що особливо важливо у випадку, якщо їх не виявилось поруч з дитиною в потрібний час: в грі вони допоможуть дитині, пояснять те, що трапилося, заспокоять тощо. Дивно те, що вже у віці 2-3 років діти в ході такої гри здатні узагальнювати отриманий досвід і вести себе більш зріло щодо пережитих подій.

У сучасних дослідженнях спостерігається тенденція, спрямована на посилення контролю за грою, її структурування. Такий підхід дає можливість точніше скласти біографію дитини, проте не дозволяє дитині розгорнути багату творчу гру. На противагу такому підходу, психологи практикують ігри з ляльковим будинком, в яких дітям пропонуються завдання на придумування закінчень історій. Психолог дає дитині набір ляльок і оцінює, яких ляльок вибрала дитина (наскільки це відображає реальну сімейну ситуацію), а також рішення, які вона приймає в тій чи іншій ситуації і т. д. Подібна неструктурована гра дозволяє дитині вільно моделювати запропоновану ситуацію. Крім того, це дозволяє дитині орієнтуватися не на «стандартну» сім'ю (як при жорстко структурованій грі), а на власне уявлення про її членів і прийняті ними ролі.

3. Особливості дитячих малюнків

Поряд з іграшками у ігровій терапії широко використовуються дитячі малюнки. Малюнок дитини дуже тісно пов'язаний з відображенням її власних переживань і сприйняття навколишнього світу. У процесі малювання дитина сама створює образи, проживає їх, називає, наповнює смислами. Психолог підтримує цей процес, розмовляючи з дитиною про малюнок, допомагаючи їй висловити

почуття і переживання.

В ході роботи потрібно ставити дитині запитання, при відповіді на які вона буде конкретизувати різні елементи малюнка і свій задум в цілому: «Хто намальований на малюнку?», «Що він робить?», «А ким би ти хотів бути на цьому малюнку?», «Хто тобі більше подобається?» Психолог повинен називати ті переживання, які йому бачаться в малюнку дитини: «Йому сумно?», «Мені здається, він злиться», «А що трапиться після?». Ця процедура носить діагностичний характер, оскільки психолог спостерігає за невербальними проявами дитини, бачить, які теми їй важко даються, на які запитання вона не хоче відповідати.

Для того щоб допомогти дитині усвідомити і прожити певні елементи малюнка, психолог може запропонувати їй ідентифікуватися з ними. В. Оклендер пропонує таку вправу: «Опиши малюнок так, як ніби це ти». При цьому важливо, щоб дитина починала опис з займенника «я». Наприклад: «Я – картинка, по всій моїй поверхні розташовані червоні лінії, а в середині знаходиться блакитний квадрат». Потім можна звернути увагу дитини на окремі елементи малюнка: «Будь блакитним квадратом і опиши себе: на що ти схожий, які твої дії» і т. д. Для того щоб дитині було легше, можна ставити їй додаткові запитання, що розширюють опис: «Що ти робиш?», «Хто тобі ближче всіх?» і т. д.

Якщо дитина відчуває труднощі з ідентифікацією і не описує картинку від першої особи, можна поставити їй такі запитання: «Ти коли-небудь відчував щось схоже?», «Ти коли-небудь робиш це?», «Чи стосується це будь-яким чином твого життя?», «Чи є тобі, що сказати в ролі рожевого куща, з того, що ти міг би сказати як людина?».

Якщо дитина не має можливості висловити свої переживання вербально або проявити емоції, вони часто стають причиною різних психосоматичних розладів. Завдання психолога в цьому випадку полягає в тому, щоб дитина змо-

гла висловити свої почуття. Наприклад, діти з неконтрольованим сечовипусканням часто слухняні і зручні батькам, і мокра постіль – це єдина скарга, яку батьки можуть пред'явити психологу. Але в процесі роботи часто трапляється так, що при зникненні симптому дитина починає більш активно проявляти свою позицію, висловлювати емоції і це може викликати незадоволення батьків. Тому їх треба готувати до цієї ситуації і пояснювати, що придушування емоцій знову призведе до психосоматичного розладу.

4. Рисуночні методики в роботі психолога

Спочатку найпопулярнішою рисуночною методикою був тест Ф. Гудінаф – Д. Харріс «Намалюй людину». Дана методика спрямована на дослідження інтелектуального розвитку дітей та підлітків (від 3 до 15 років). Оптимальним часом для її проведення є вік від 5 до 10 років. На стадії схематичного зображення (тобто приблизно до 5 років) технічна невправність дитини заважає їй правильно виконувати зображення. З початком же підліткового віку у дітей зростає критичність, що також впливає на кінцевий результат малювання.

В основі методики лежить припущення про те, що образотворча діяльність відображає розумовий розвиток дитини, тому зупинимося на основних етапах становлення дитячого малюнка.

Найбільш докладний опис розвитку образотворчої діяльності можна знайти у Ж. Піаже, який, в свою чергу, запозичив періодизацію розвитку малюнка у Д. Люке. Першу стадію (від 1 року до 2 років) називають **довибірковою** (або стадією каракуль), коли дитина фактично ще нічого не зображує, а просто залишає на папері різні сліди, виконуючи предметні дії. До кінця цієї стадії дитина починає зо-

рово контролювати процес малювання. Потім вона випадково впізнає в каракулях знайомі їй об'єкти, тобто надає своїм малюнкам символічного значення.

На другій стадії (від 2,5 (3) років до 5-6 років) дитина переходить до *імітуючого малюнку*. Тепер дитина прагне зобразити якийсь конкретний предмет. Спочатку малюнки насичені колами (нагадують людське обличчя), потім з'являються прямі лінії і інші геометричні форми (вони відображають об'єкти довкола дитини). У малюнку розгортаються динамічні відносини («він скаче, а вона йде»). Але по техніці малюнок все ще залишається недосконалим. Ж. Люке вважав, що на цій стадії дитині не вистачає синтетичної єдності для об'єднання елементів малюнка. Ця стадія розвитку малюнка завершується приблизно в 5-6 років, коли дитина переходить до так званих «правдоподібних зображень».

Цей період характеризується «інтелектуальним реалізмом»: дитина зображує основні ознаки об'єкта, але не враховує візуальну перспективу. Іншими словами, дитина намагається намалювати те, що вона знає про об'єкт максимально докладно, відобразити своє уявлення, а не реальну ситуацію. Наприклад, обличчя в профіль має друге око, тому що у людини два ока, або друга нога вершника може проглядати крізь коня. Крім того, на даній стадії зображення носять непропорційний характер (наприклад, машина може бути вищою за будинок). На думку Р. Арнхейма, на цій стадії дитина зображує абстрактне уявлення про об'єкт, а не конкретний об'єкт.

Д. Люке писав: «Інтелектуальний реалізм примітивного мистецтва протилежний візуальному реалізму в двох напрямках: по-перше, зображення містить елементи моделі, які не видно, але які художник вважає необхідними; по-друге, навпаки, відкидаються видимі елементи моделі, які нецікаві художнику ... Намальований образ здається доро-

слову правдоподібним, якщо він відтворює видиме очима, але для примітивної людини (або дитини) правдоподібність передає знання, якими володіє душа ... виділені риси і відмінності можна позначити як «візуальний реалізм» і «розумовий (інтелектуальний) реалізм» ... Відомо, що коли дитина спонтанно себе виражає, вона не малює з натури, але звертається до своєї пам'яті; ... тому зазвичай вона використовує «внутрішню модель» об'єкта ... Внутрішня модель є підставою спонтанного вибору духом важливої інформації з доступних перцептивних даних ... Тільки те, що художник вважає важливим, відтворюється і утримується в зображенні ... Малювання, в першу чергу, є зафіксованим візуальним враженням, а в другу – визначенням, вираженим в лініях замість слів».

Якщо на попередній стадії дитина більшою мірою намагалася зобразити те, що вона знає про об'єкт, то в 8-9 років зображення набуває більшої реалістичності і пластичності. Відбувається перехід до «візуального (зорового) реалізму». Тепер дитина зображує тільки те, що видно спостерігачеві з однієї перспективи: профіль має одне око, приховані частини об'єкта не видно. Також об'єкти на задньому плані тепер менші за розміром, ніж об'єкти на передньому плані. Об'єкти на малюнку тепер організовані відповідно до загального плану (вісі координат) і геометричних пропорцій. Однак, подібні зміни супроводжуються наявністю контурності зображення (відсутністю передачі світлотіні).

У підлітковому віці відбувається перехід до істинного зображення, що володіє високою пластичністю, органічністю поєднання елементів фігур, що передає світлотінь. Однією з особливостей таких зображень є підвищена увага до маскулінних і ремінних рис при зображенні людини, що відображає зміни, які відбуваються в житті підлітка.

На підставі даної періодизації можна скласти певне уявлення про вікову динаміку розвитку зображення, а отже про

вікові норми. У 30-х роках ХХ століття Ф. Гудінаф розробила стандартну шкалу ознак для оцінки зображення людини. А в 1963 році її учень Д. Харріс провів повторну стандартизацію методу, що і призвело до виникнення подвійної назви тесту «Намалюй людини» – тест Гудінаф – Харріса.

Як критерій оцінки інтелектуального розвитку дитини автори тесту виділяють не технічну вправність у малюванні, а ступінь деталізованості зображення. Відповідно до гіпотези авторів, точність зображення відображає рівень розвитку мислення, оскільки саме воно дозволяє виділити найбільш значущі ознаки об'єкта. Не випадково були отримані високі кореляції даної методики із завданнями Ж. Піаже на визначення рівня розвитку інтелекту. Не менш цікавий в цьому відношенні експеримент, який був проведений в 1970-х роках. У ньому сліпих дітей (від народження або які втратили зір до двох років) у віці 6-10 років просили зобразити людину. Спочатку всі діти відповіли на прохання відмовою, оскільки ніколи раніше не малювали. Але потім вони виконали завдання. Виявилося, що якщо зображення дітей 6-8 років було практично неможливо проаналізувати через неузгодженість частин фігури, то малюнки десятирічних дітей не поступалися малюнкам зрячих однолітків. Це дослідження показало, що досвід зорового сприйняття не впливає на зображення фігури людини, а значить, якість малюнка залежить, в першу чергу, від загального розумового розвитку дитини.

Як вже зазначалося, при аналізі емоційно-особистісної сфери досить часто використовуються проєктивні рисувальні методики («Малюнок людини» (К. Маховер), «Малюнок сім'ї», «Малюнок неіснуючої тварини» та ін.). Найвідомішою є методика **«Малюнок людини»**.

Історія створення цієї методики така: в процесі роботи над тестом Гудінаф-Харріса було отримано велику кількість емпіричних даних, які показали, що діти, які мають однаковий результат по даному тесту (рівень IQ), малюють

зовсім різні малюнки. На думку К. Маховер, даний тест, спрямований на діагностику інтелекту соціально ізольованих дітей, дозволив їм проявити свою уяву, відкрити свої проблеми, втілені в «прозоро-закамуфльованих автопортретах». Таким чином, від самого початку націлена на діагностику пізнавальних здібностей методика «Намалюй людину» дала багатий клінічний матеріал, який дозволив створити методику «Малюнок людини».

В основі цієї методики закладено уявлення про те, що образ тіла є однією з ключових складових образу Я. Іншими словами, якщо на малюнку перебільшено зображення голови, то це можна пояснити високою значущістю цієї частини тіла для суб'єкта, що може бути зумовлено як фізичними переживаннями (наприклад, головними болями), так і психологічними уявленнями (наприклад, пріоритет розумного над тілесним).

У своїх дослідженнях Е. Коппітц звернула увагу на те, що малюнки дітей значною мірою відображають їхні тривоги. На підставі аналізу більше 1800 малюнків вона виділила близько 30 ознак емоційної напруги і розділила їх на три категорії: якість малювання (слабке з'єднання частин, асиметрія губ, дуже велика або дуже маленька фігура і т. ін.). Особливі ознаки, які зазвичай не зустрічають в малюнках людей (короткі або занадто довгі руки, зображення геніталій і т. ін.) і пропуск будь-яких частин тіла, які дитина зазвичай зображує в даному віці. Незважаючи на виконану роботу, подальші дослідження лише частково підтвердили припущення Е. Коппітц. У роботах тривожних дітей, як правило, зустрічається не більше п'яти із зазначених ознак, тому інтерпретація малюнків вимагає великого досвіду від психолога.

Таким чином, в проєктивних методиках намальована фігура – це сама людина, а інші частини малюнка, що формують фон, відображають її реальне оточення. Графічне зображення дозволяє висунути гіпотези про систему уяв-

лень людини про себе і про своє місце в зовнішньому світі, але не дозволяє робити прямі висновки про неї або людей з її соціального середовища.

При роботі з дітьми дошкільного віку треба враховувати той факт, що вони дуже схильні до впливу ситуації, тому їх одномоментний настрій може впливати на ставлення до виконання методики. Важливо правильно вибрати час для обстеження (наприклад, щоб воно не було пов'язаним з позбавленням дитини приємних запланованих подій).

Крім того, діти дошкільного віку мають різні темпераментальні особливості. Інакше кажучи, для однієї дитини малювання не представляє ніяких складнощів, а для іншої – дане завдання вимагає значних зусиль і може призвести до того, що вона не завершить малюнок. Проведення обстеження в першу чергу повинно враховувати стан і можливість випробовуваного, а не експериментатора. Тому неприпустимо проводити дослідження пізно ввечері, порушуючи основні режимні моменти в житті дитини, затягувати процедуру більш ніж на годину і т. п. Ці вимоги не просто стосуються етики проведення обстеження. При їх порушенні отримані результати не будуть мати діагностичної достовірності і дадуть спотворені уявлення про дитину.

Хоча при інтерпретації малюнка використовується кінцевий продукт (малюнок), він невіддільний від процесу його створення. Тому не допускається аналіз матеріалів, отриманих іншим психологом. Якщо ж це необхідно (наприклад, при зверненні до іншого фахівця), то слід пам'ятати, що вторинний висновок може стосуватися тільки явних, яскраво виражених органічних або психологічних проблем, оскільки поведінковий і ситуаційний контексти будуть втрачені.

Незважаючи на широку поширеність проєктивних рисуночних методик, досить часто постає питання про те, наскільки вони надійні; наскільки отримані малюнки можуть служити підставою для визначення тих чи інших від-

хилень в психічному розвитку дитини або актуальних проблем в її розвитку.

Малюнок дитини є досить сильним індикатором рівня її розвитку. Складність використання рисувальних проєктивних методик (як і будь-яких інших проєктивних методик – «Два будинки» (І. Вандвік, П. Екблад), «Дитячий аперцептивний тест» (Л. Беллак, С. Беллак) та інших методик, пов'язана з тим, що вони застосовуються для вивчення емоційно-особистісної сфери, яка надзвичайно складна для вираження її дітьми дошкільного віку. Дитину не можна змусити заповнити опитувальник, в якому б були представлені такі питання, як: «Чого ти боїшся?», «Чи відчуваєш ти напругу в стосунках з близькими?» і т. п. Тому психолог знаходить обхідний шлях – він пропонує дитині максимально неструктуровану ситуацію (кого поселити в два будинки, кого намалювати на аркуші, що можна розповісти про побачене на картинці), аналізуючи яку, можна побачити особливості внутрішнього світу дитини, її бачення навколишньої ситуації.

5. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на подолання труднощів в емоційно-особистісній та пізнавальній сферах у дітей старшого дошкільного віку

Проблема важковиховуваності та труднощів в навчанні дуже актуальна в даний час. Для того щоб виявити серед дітей старшого дошкільного віку осіб з тими або іншими труднощами в психічному розвитку, можна використовувати наступну анкету, яка заповнюється педагогом групи (в ряді випадків спільно з психологом).

Прізвище та ім'я дитини _____

Вік _____

Підстава для виділення в групу ризику:

- труднощі поведінки _____
- труднощі навчання _____

1. Особливості емоційно-вольової сфери, уваги

Чи виявляє дитина:

1) нервовість, тривожність:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) дуже рідко.

2) рухове занепокоєння, непосидючість, імпульсивність:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) ніколи.

3) неувважність, відволікання, непосидючість:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) ніколи.

4) стомлюваність, виснаженість:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) ніколи.

5) дратівливість, агресивність:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) ніколи.

6) млявість, пасивність:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) ніколи.

- 7) скутість, боязкість, плаксивість:
а) часто;
б) рідко;
в) ніколи.

2. Особливості пізнавальної діяльності

- 1) Пізнавальна активність:

- а) висока;
б) середня;
в) низька;
г) відсутня.

- 2) Як розуміє пояснення:

- а) добре;
б) посередньо;
в) погано.

- 3) Рівень мовного розвитку:

- а) високий;
б) середній;
в) низький.

- 4) Рівень розвитку пам'яті:

- а) високий;
б) середній;
в) низький.

- 5) Рівень оволодіння розумовими діями:

- а) високий;
б) середній;
в) низький.

3. Чи є порушення в руховій сфері:

- а) так;
б) немає.

Крім анкети психологу необхідно спиратися не результати проведеної діагностики. Для цього доцільно розділити дітей на дві підгрупи: 1) діти, які мають проблеми з увагою, агресивністю, труднощами в спілкуванні; 2) діти зі зниженою самооцінкою, тривожністю.

Заняття з дітьми слід проводити не частіше ніж один раз на тиждень, по 30 хвилин. При цьому з дітьми потрібно спілкуватися делікатно, з гумором. Наприклад, агресивні діти досить часто голосно кричать. Їх можна запитати: «Друзі, а серед нас тут є глухі діти? А хіба я така стара? Тоді навіщо ж ви так голосно говорите, я ж добре чую!». Крім того, доцільно ввести в ситуацію, що вимагає навичок самоконтролю, деякий зовнішній засіб: «Давайте візьмемо в руки пульт і зробимо трохи тихіше». І навпаки, тривожних дітей, які говорять тихо, можна попросити «додати на пульти звук». Маючи справу з таким собі уявним об'єктом, діти не сприймають зауваження психолога як докори і дійсно змінюють свою поведінку.

Хоча багато завдань на заняттях спрямовані на розвиток того чи іншого пізнавального процесу (мислення, пам'яті, уваги і т. д.), успішність корекції визначається не стільки змістом самого завдання, скільки тією метою, яку ставить перед собою психолог, пропонуючи його дітям. Наведемо простий приклад. Гра «доміно» знайома багатьом дітям – вона вимагає уважності і дотримання певних правил. Однак у спільній грі на перший план виходить вміння дотримуватися черги і справлятися з негативними емоціями. Всі діти хочуть виграти, дехто з них плаче, коли розуміє, що програш неминучий. Завдання психолога полягає в тому, щоб навчити дітей переживати такі ситуації, показати їм, що програш, як і виграш, – нормальне явище в будь-якій грі. Психолог разом з дітьми може поаплодувати тій дитині, яка програла, щоб нейтралізувати неприємний осад. Згодом діти починають самі підтриму-

вати одне одного – «нічого, буває», «не пощастило» тощо.

6. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання

Проблема психологічної готовності дитини до школи сьогодні дуже актуальна. Традиційно виділяється інтелектуальна, мотиваційна та вольова готовність до навчання. Коли йдеться про *інтелектуальну готовність*, то в першу чергу, говорять про розвиток мислення. До кінця дошкільного віку у дитини з'являються попередні поняття, засновані на емпіричних узагальненнях на основі істотних ознак. Для діагностики понятійного мислення використовуються методики «Піктограма» (О. Лурія) і «Четвертий зайвий». Для діагностики здатності виділяти ключові ознаки в наочно-образному плані використовується методика «Схематизація» (Р. Бардіна). Для вивчення ступеня сформованості дії перцептивного моделювання (здатності розкласти ціле на елементи і скласти ціле з елементів в плані сприйняття) застосовується методика «Перцептивне моделювання» (В. Холмівської).

Психолог Л. Божович зазначала, що провідну роль в готовності дитини до школи відіграє розвиток мотиваційно-потребнісної сфери. *Мотиваційна готовність* пов'язана з так званою кризою семи років і «феноменом гіркої цукерки». Даний феномен свідчить про те, що до кінця дошкільного віку на перший план виступає соціальний мотив, який необхідний для успішного навчання в групі однолітків в школі.

Дитина прагне зайняти позицію учня. Змінюється її «внутрішня позиція». Вона прагне до виконання суспільно значущої діяльності (навчальної діяльності), намагається ввійти до нової системи взаємин з дорослими. У дитини з'являється така важлива якість, як довільність. У зв'язку з цим, особливу увагу слід звернути на мотиви, які спостері-

гаються у дитини. В якості адекватних мотивів виступають: навчальний та пізнавальний; до неадекватних мотивів при вступі до школи відносять: мотив спілкування з однолітками, ігровий мотив і мотив орієнтації на зовнішні ознаки навчальної діяльності (наявність тих чи інших атрибутів школяра – рюкзака, форми, приладдя, планшету, телефону тощо).

Під **вольовою готовністю** розуміють здатність діяти відповідно до правила. Д. Ельконін відзначав, що для успішного шкільного навчання необхідні такі вміння, як: свідоме підпорядковування своїх дій правилам встановленим у школі, вміння уважно слухати того, хто говорить і виконувати завдання, пропоновані в усній формі та ін. Для діагностики вольової готовності використовується методика «Навчальна діяльність» (Л. Цеханська), за допомогою якої перевіряється здатність дитини дотримуватись заданих правил. Для комплексної діагностики готовності до школи також можуть застосовуватись тест шкільної зрілості Керн-Йерасека і «Методика експрес-діагностики інтелектуальних здібностей» (І. Аверіна, О. Щебланова, О. Задоріна).

Очевидно, що корекційна робота, націлена на формування готовності дітей до шкільного навчання, повинна проводитися інакше, ніж корекційна робота в інших вікових групах. В ході цієї роботи необхідно звертати увагу дитини на зміну її позиції: тепер вона вже майже школяр, а значить, до неї висуваються інші, більш високі вимоги. На початку занять слід сказати дітям про те, що тепер вони вже великі і готуються до школи. Якщо на заняттях діти раптом починають бешкетувати, то можна запитати їх: «З якої ви групи, діти? Що ми з вами маємо робити?». Діти, пам'ятаючи про те, що вони вже в старшій групі, зрозуміють, що поводитись слід більш серйозно.

Пропоновані корекційні заняття сприяють розвитку таких психічних якостей, як: мислення, уваги, пам'яті, уя-

ви, а також розвитку мовлення, словникового запасу, дрібної моторики. Крім того, на заняттях увага приділяється розвитку емоцій і почуттів у дітей; розвитку навичок спілкування, встановлення контакту з однолітками, уміння виявляти взаємну увагу і повагу.

Однак найбільшу увагу слід приділяти розвитку довільності поведінки. Як показує досвід, розвивати довільність неможливо тільки в процесі занять з дітьми – вона формується в ході щоденної взаємодії з дорослим. Можна часто чути скарги батьків: «Ну як зробити так, щоб дитина з першого разу, відразу ж після того, як її покликали, приходила прибирати іграшки або починала одягатися?». Для цього потрібно виробити відповідні вимоги і правила поведінки в цій ситуації. Якщо дорослий по кілька разів кличе дитину, то та просто зникає до багаторазового повторення свого імені. Дитина знає, що прохання дорослого можна виконати не відразу, її покликають ще раз. Якщо ж дорослий, покликавши дитину і не побачивши реакції з її боку, зробить певні дії – займеться своїми справами, не стане чекати, поки дитина дограє, то вона зрозуміє, що потрібно відповідати відразу, коли її кличуть. Для розвитку довільності психолог встановлює на занятті правило – «не можна підказувати», тобто кожен повинен виконувати завдання сам. Якщо ж дитина не може впоратися із завданням, то вона звертається по допомогу до інших дітей. Спочатку дітям складно дотримуватись цього правила – вони починають викрикувати або шепотіти правильну відповідь. Тоді психолог може жартівливо сказати дітям: «Діти, а ви всі взяли з собою на заняття голови? У кожного є голова, давайте помацаємо! Отже, якщо голова є, то нехай кожен думає своєю головою». Як правило, кількох таких нагадувань досить, щоб діти припинили заважати один одному.

Для розвитку довільності можна використовувати досить ефективний прийом – делегування контролю дітям.

Оскільки основні ігри вже знайомі дітям, то кожен з них по черзі може виступати в ролі ведучого. Відстежуючи правильність виконання інструкцій однолітками, дитина розвиває власну довільність.

Крім того, в ході корекційних занять вирішується і питання, пов'язане з мотиваційною готовністю дитини до школи. Багато із запропонованих завдань безпосередньо пов'язані з пізнавальною сферою, і може здатися, що особливого ставлення до розвитку мотивації вони не мають, але це не так. Виконання завдань викликає у дитини непідробні емоції і, як наслідок, відбувається розвиток пізнавальної мотивації.

На шляху формування готовності до школи встають і особистісні проблеми дітей. Наприклад, невпевненість у собі, зокрема, діти бояться потрапити в ситуацію, в якій не буде поруч ні мами, ні виховательки. І навпаки, деякі надмірно впевнені в собі, егоцентричні діти сміються над невдачами однолітків, тобто не мають адекватного рівня розвитку комунікативних навичок. Відповідно до можливостей, в ході роботи слід вирішувати подібні проблеми.

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте цілі і завдання психологічної корекції.
2. Поясніть сутність методу ігротерапії у корекційній роботі.
3. Розкрийте особливості дитячих малюнків та специфіку використання рисувальних методик у роботі психолога.
4. Схарактеризуйте корекційні ігри та вправи, спрямовані на подолання труднощів в емоційно-особистісній та пізнавальній сферах у дітей старшого дошкільного віку.
5. Визначте зміст корекційних ігор та вправ, спрямованих на формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання.

Тема 6.
РОБОТА ПСИХОЛОГА З ДІТЬМИ
«ГРУПИ РИЗИКУ». ПСИХОЛОГІЧНА
ДОПОМОГА ДІТЯМ У ВИПАДКАХ
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ЗАНЕДБАНOSTІ

План

1. *Робота психолога з дітьми «групи ризику».*
2. *Психологічна допомога дітям у випадках соціально-педагогічної занедбаності.*

1. Робота психолога з дітьми
«групи ризику»

Гіперактивні діти

Гіперактивність (синдром дефіциту уваги з гіперактивністю – СДУГ) виявляється у дітей з не властивою для нормального розвитку імпульсивністю, руховою розгальмованістю, неможливістю зосередитись, неуважністю. Такі діти, як правило, не можуть зосередитися на одному предметі протягом більш-менш тривалого часу, не здатні завершити виконання поставленої задачі, недбало ставляться до її виконання. Продуктивність виконання завдання зазвичай низька. Часто у таких дітей спостерігається підвищена втомлюваність.

Розумова діяльність дітей із СДУГ характеризується циклічністю: вони можуть продуктивно працювати протягом 5–15 хвилин, після чого їхній мозок «відпочиває» 3–7 хвилин, накопичуючи необхідну енергію для подальшої роботи. Стан втомлюваності супроводжується безпричинним роздратуванням, плаксивістю, істериками. Можуть спостерігатись порушення просторової координації, що проявляється в руховій незграбності. Незвичайність поведінки цих дітей не є результатом поганого характеру, упе-

ртості або невихованості, як вважають багато хто з дорослих. Можна стверджувати, що це – специфічна особливість психіки, зумовлена як фізіологічними (порушення в певних структурах мозку, спадковість, патологія вагітності й пологів, інфекції та інтоксикації перших років життя), так і психосоціальними чинниками.

Можливими причинами гіперактивності є:

- 1) пренатальна патологія (токсикоз, загострення хронічних та інфекційних захворювань у матері, травми в області живота, споживання матір'ю великих доз алкоголю, паління, імунологічна несумісність дитини та матері за резус-фактором, спроби перервати вагітність, загроза викидня);
- 2) ускладнення під час пологів (передчасні, швидкоплинні або затяжні, стимуляція пологової діяльності, неправильне положення плоду, асфіксії, внутрішні крововиливи);
- 3) психосоціальні (стиль виховання в сім'ї).

Спостереження за гіперактивною дитиною.

Під час проведення спостережень за гіперактивною дитиною слід звертати увагу на наведені характерні для неї показники.

1. Дефіцит активної уваги проявляється в тому, що дитина:

- непослідовна, їй важко довго утримувати увагу;
- не слухає, коли до неї звертаються;
- з великим ентузіазмом береться за завдання, але так і не завершує їх;
- зазнає труднощів у самоорганізації;
- часто губить речі;
- уникає завдань, які вимагають розумових зусиль, або які здаються нудними.
- забудькувата, часто розсіяна.

2. Рухова розгальмованість проявляється в тому, що

дитина:

- непосидюча;
- проявляє ознаки стурбованості (барабанить пальцями, совається в кріслі, бігає, намагається кудись залізти);
- спить набагато менше за інших дітей, навіть у ранньому дитинстві;
- дуже говірлива.

3. Імпульсивність:

- починає відповідати, недослухавши запитання;
- не здатна дочекатися своєї черги, часто втручається, перериває;
- погано зосереджує увагу;
- не може дочекатися винагороди (якщо між діяльністю і винагородою є пауза);
- не може контролювати і регулювати свої дії, поведінка погано керована і не дотримується правил;
- під час виконання завдань поводить по-різному і показує дуже різні результати (на деяких заняттях дитина спокійна, на інших – ні, на одних уроках вона успішна, на інших – ні).

Якщо у віці до семи років виявляються усі перераховані ознаки, педагог може припустити (але не поставити діагноз!), що дитина, за якою він спостерігає, – гіперактивна.

Небезпека СДУГ полягає в тому, що в підлітковому віці він може розвинути в асоціальну поведінку (правопорушення, алкоголізм, наркотичну залежність).

Порівняно з іншими порушеннями особливостей поведінки, що спостерігаються в дітей дошкільного віку, наявність у дитини гіперактивності викликає найбільший опір і протест у дорослих. Це викликано тим, що такі діти самі по собі спричиняють багато незручностей і, крім того, розбурхують однолітків, які часто їх не приймають до своїх ігор, оскільки гіперактивні діти «руйнівні», непослідовні та агресивні.

Для діагностики гіпердинамічного синдрому в психологічній практиці використовується декілька методик, але основою для визначення гіперактивності слугує анкетування педагогів і батьків, оскільки ці методики розраховані на дітей від шести років і старших, а гіперактивність проявляється в три-чотири роки.

Під час організації корекційної роботи з гіперактивними дітьми слід розвивати в дитини такі уміння: концентрувати увагу, доводити розпочату справу до кінця, контролювати свої рухи, знімати м'язове напруження, контролювати свої емоційні прояви, розширювати поведінковий репертуар у взаємодії з дорослими й однолітками.

Під час роботи з дорослими (перш за все – батьками) важливо змінити їхнє ставлення до своєї дитини, стиль взаємодії з нею. Розпочинати роботу слід з пояснення причин поведінки на основі збору анамнезу. Батьки мають зрозуміти, що дисциплінарні заходи на гіперактивну дитину не впливають. Емоційний фон спілкування з дитиною повинен бути рівним та позитивним. Недопустимі прояви ейфорії через її успіхи і відштовхування через невдачі. Тактика вседозволеності також неприпустима, оскільки такі діти дуже швидко перетворюються на маніпуляторів.

Гіперактивним дітям слід надавати інструкції, які складаються не більше ніж з 10-ти слів. Не можна просити зробити відразу декілька доручень (прибрати іграшки, почистити зуби, вмитися тощо), оскільки дитина просто не запам'ятовує їх. Краще давати наступне завдання після виконання попереднього. Передбачається обов'язковий контроль якості виконання поставленого завдання.

Система обмежень і заборон повинна бути чіткою і неухильно виконуватись, кількість заборон слід звести до мінімуму. Вони повинні стосуватись виключно безпеки та здоров'я дитини. Спільно з нею варто розробити санкції, які можуть застосовуватися у разі порушення заборони.

Важливо звернути увагу батьків на побудову фраз у спілкуванні з гіперактивною дитиною. Краще сказати: «Можна побігати на вулиці», ніж «Припини метушню!» Але ще ефективніше – включитися в гру дитини, направити її неконтрольовану енергію в потрібне русло. Для того щоб дитина змогла почути дорослого і переключитися на нову діяльність, необхідно дати їй час на підготовку, завчасно попередити про зміни. Можна використовувати звуковий сигнал. Гіперактивних дітей необхідно привчати до режиму, до чіткого розпорядку дня. Не бажано змінювати його навіть у виняткових ситуаціях.

Під час організації наочно-просторового середовища закладу дошкільної освіти необхідно пам'ятати про те, що для гіперактивних дітей унаслідок рухової розгальмованості й відсутності довільної уваги характерним є підвищений травматизм. Тому бажана наявність м'яких модулів, сухих басейнів тощо. У ЗДО повинно бути приміщення для активного відпочинку дітей, відповідне місце слід обладнати й у груповій кімнаті.

Під час організації навчальних занять необхідно продумувати пропонований матеріал так, щоб один і той же алгоритм варіювався. Заняття слід проводити в ігровій формі з включенням фізкультхвилинок. Не можна вимагати від гіперактивних дітей абсолютної дисципліни, це лише знизить їхню працездатність й рівень засвоєння матеріалу.

Під час безпосереднього виконання дитиною завдання дорослому краще знаходитися поряд з нею, погладжуючи її, заспокоїливо коментуючи її дії спокійним голосом. Головне – зберігати спокій і пам'ятати, що в основі гіперактивності лежать органічні порушення, в яких дитина не винна.

Корекційний вплив на гіперактивну дитину має включати такі прийоми і технології, як:

- навчання прийомам саморегуляції через використання релаксації, візуалізації;

- навчання самомасажу;
- ігри на розвиток швидкості реакції, координації рухів;
- ігри для розвитку тактильної взаємодії;
- пальчикові ігри;
- рухливі ігри з використанням стримуючих моментів;
- психогімнастичні етюди з метою навчити розумінню та проявам емоційного стану;
- роботу з глиною, водою і піском.

Корекційну роботу найефективніше будувати поетапно: індивідуальна, парна, підгрупова. Діти, які страждають на СДУГ, найбільше потребують терпіння та співчуття.

Правила роботи з гіперактивними дітьми

Робота з гіперактивними дітьми повинна бути копіткою та комплексною, оскільки тільки вироблення єдиної системи вимог для перебування в закладі дошкільної освіти та сім'ї може допомогти адаптуватися таким дітям і досягти успіху.

- У роботі з такими дітьми слід дотримуватись правил:
1. Працювати з дитиною на початку дня, а не ввечері.
 2. Зменшити робоче навантаження на дитину.
 3. Ділити заняття на короткі, але частіше повторювані періоди. Використовувати фізкультхвилинки.
 4. Бути емоційним, експресивним педагогом.
 5. Знизити вимоги до акуратності на початку, щоб сформувати відчуття успіху.
 6. Садити дитину під час занять поряд із дорослим.
 7. Використовувати тактильний контакт (елементи масажу, дотику, погладжування).
 8. Домовлятися з дитиною про ті або інші дії заздалегідь.
 9. Давати короткі, чіткі і конкретні інструкції.
 10. Використовувати гнучку систему заохочень та покарань.
 11. Заохочувати дитину відразу ж, не відкладаючи на

майбутнє.

12. Надавати дитині можливість вибору.

13. Залишатися спокійним. Немає холоднокривності – немає переваги.

Агресивні діти

Агресивна поведінка – одне з найпоширеніших порушень серед дітей дошкільного віку, оскільки це найшвидший і найнефективніший спосіб досягнення мети. Проблема агресії і агресивності в теоретичному плані вивчена достатньо глибоко і багатогранно. Психологу-практику необхідно знати:

- що таке агресія/агресивність;
- можливі причини її появи;
- шляхи корекції.

Перш за все психологічно грамотний психолог розрізняє поняття «агресія» та «агресивність».

Агресія – ця вмотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, яка завдає шкоди об'єктам нападу (живим та неживим), наносить фізичний та моральний збиток людям або викликає в них психологічний дискомфорт.

Агресивність – це властивість особистості, що виражається в готовності до агресії.

Виділяють багато чинників, що впливають на появу агресивності, але головними є:

- стиль виховання в сім'ї (гіперопіка та гіпоопіка);
- неконтрольована демонстрація сцен насильства;
- нестабільні соціально-економічні умови, індивідуальні особливості людини (знижена довільність, низький рівень активного гальмування тощо);
- соціально-культурний статус сім'ї тощо.

Можна з великою упевненістю припускати, що вирішальне значення в становленні агресивної поведінки дити-

ни відіграють сімейні стосунки та виховання. Характер емоційних стосунків, форми поведінки дитини, що схвалюються, відсутність меж дозволеного, типові реакції на ті або інші вчинки і дії – ось ті параметри, які психолог має з'ясувати в процесі роботи з агресивною дитиною. Якщо батьки дитини поводяться агресивно (вербально, фізично), застосовують фізичні покарання або не перешкоджають проявам агресії у дитини, то, напевно, ці прояви будуть регулярними і стануть постійною рисою характеру дитини.

Агресивність може зумовлюватись фізично та психічно. Наприклад, агресивні реакції характерні для дітей молодшого дошкільного і раннього віку. У немовлят вони виникають як реакція на фізичний дискомфорт. У дітей раннього та молодшого дошкільного віку – через несформованість функцій самоконтролю і довільності, через незнання етичних правил і норм.

Агресивність не можна сприймати однозначно негативно, оскільки вона відіграє ще й захисну функцію, тобто функцію самозбереження як фізичного, так і емоційного. Часто несподівані агресивні реакції можуть з'являтися в період вікової кризи. Якщо ця поведінка нетипова для дитини і дорослих, значить, вона сигналізує про те, що в дитини виникли певні проблеми і вона потребує допомоги дорослих.

Однією з причин появи агресивних реакцій може бути внутрішня незадоволеність дитини своїм статусом у групі однолітків, особливо якщо їй властиве прагнення до лідерства. Для дітей статус визначається цілою низкою чинників, як-то:

- зовнішня привабливість, акуратність, високий рівень розвитку гігієнічних навичок, охайність;
- володіння красивими і популярними іграшками, готовність ними ділитися;
- організаторські здібності;
- широта кругозору;

- позитивна оцінка дорослого тощо.

Якщо однолітки з тієї або іншої причини не визнають дитину, а ще гірше – відштовхують її, тоді агресивність, простимульована образою, ураженим самолюбством, буде спрямована на кривдника, на того або тих, кого дитина вважає причиною свого стану. Подібний стан може посилюватись дорослим, який навішує ярлики «погана дитина», «забіяка», «грубіян» тощо. Ще однією причиною появи агресивності у дитини може бути відчуття тривоги і нападів страху. Пояснюється вона тим, що дитина, швидше за все, неодноразово зазнавала фізичних покарань, принижень, образ. У такому випадку, в першу чергу, необхідно поговорити з батьками, пояснити їм можливі причини і наслідки поведінки дитини. У крайньому випадку, піклуючись про здоров'я дитини, можна спільно з адміністрацією ЗДО звернутися до органів охорони прав дитини зі скаргою на дії батьків. Іноді агресивність є способом привернення уваги довколишніх, її причина – незадоволена потреба дитини у спілкуванні та любові.

Агресивність може бути проявом форми протесту через обмеження природних бажань та потреб дитини, наприклад, потреби в русі, в активній діяльності. Педагоги, які не хочуть враховувати природну потребу дитини в русі, не знають, що діти дошкільного віку не можуть упродовж тривалого часу займатися однією справою, що активність у них закладена фізіологічно. Вони прагнуть штучно погасити активність дітей, примусити їх сидіти або стояти всупереч їхньої волі. Такі дії дорослого нагадують дії з пружиною: чим сильніше на неї тиснути, тим більша її швидкість повернення до попереднього стану. Вони часто викликають непряму агресію дитини: псування й розривання книг, гризіння іграшок тощо. Таким чином, дитина по-своєму «відіграється» на предметах за недалекоглядність і нерозумну поведінку дорослого (див. табл. 1).

Таблиця 1

Причини агресивності дітей і методи їх корекції

№з/п	Причина	Методи корекції
1	Брак рухової активності, брак фізичного навантаження	• рухливі ігри; • спортивні естафети; • «хвилинки радості» між заняттями.
2	Дефіцит батьківської уваги, незадоволеність потреби в батьківській любові й розумінні	• бесіда з батьками; • направлення до психолога; • спостереження за поведінкою дитини; • спільні сюжетно-рольові ігри.
3	Підвищена тривожність (комплекс невідповідності)	• налагодження емоційного контакту з дитиною.
4	Засвоєння еталонів агресивної поведінки в сім'ї	• бесіда з батьками; • направлення до психолога.
5	Побічно стимульована агресивність (ЗМІ, іграшки)	• перешкоджати появі в групі таких іграшок або направляти агресивний потенціал дитини у позитивне русло; • програвати сюжети позитивних мультфільмів і казок; • арт-терапія; • ненав'язливі роз'яснення вчинків дійових осіб; • надавання способів і зразків миролюбних способів спілкування; • обговорення книг, передбачених програмою; • переведення бійок у конструктивне русло (ігри в піратів, викрадачів скарбів тощо).

6	Низький рівень розвитку ігрових і комунікативних навичок	• рухливі ігри; • сюжетно-рольові ігри; • ігри на розуміння емоційного стану; • психогімнастика; • ігри на мімічне й пантомімічне самовираження; • навчання прийомів саморозслаблення.
---	--	--

Корекційну роботу слід проводити паралельно з дитиною, з дорослими, батьками і педагогами, які її оточують. Залежно від виявлених причин в роботі з дорослими необхідно зосередитись на зміні негативної установки у ставленні до дитини на позитивну та стилю взаємодії з дитиною, розширенні поведінкового репертуару батьків та педагогів через розвиток їхніх комунікативних умінь. Стилі батьківського виховання наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Стилі батьківського виховання
(у відповідь на агресивні дії дитини)

№з/п	Стратегія виховання	Конкретні приклади стратегії	Стилі поведінки дитини	Чому дитина так робить
1	Різде придушення агресивної поведінки дитини	«Припини!», «Не смій так говорити!» Покарання дитини	Агресивний (дитина може відразу припинити дії, але виплесне свої негативні емоції іншого разу і в іншому місці)	Дитина копіює батьків і вчиться у них агресивним формам поведінки

2	Ігнорування агресивних спалахів дитини	Батьки роблять вигляд, що не помічають агресій дитини або вважають, що дитина ще мала	Агресивний (дитина продовжує діяти агресивно)	Дитина думає, що робить все правильно, і агресивні форми поведінки закріплюються як риса характеру
3	Батьки надають дитині можливість виплеснути агресію у прийнятний спосіб, але в тактовній формі, забороняють поводитися агресивно щодо людей	Якщо батьки бачать, що дитина розгнівана, вони можуть залучити її до гри, яка зніме її гнів. Батьки пояснюють дитині, як треба поводитись у певних ситуаціях	Швидше за все дитина навчиться управляти своїм гнівом	Дитина вчиться аналізувати різні ситуації і бере приклад зі своїх тактовних батьків

Як виявити агресивну дитину

Агресивні діти потребують розуміння й підтримки дорослих, тому головне завдання психолога полягає не в тому, щоб поставити «точний діагноз», а тим більш «приклеїти ярлик», а в тому, щоб надати посильну і своєчасну допомогу дитині.

Для того щоб визначити дітей з підвищеним рівнем агресивності, можна скористатися критеріями визначення агресивності, розробленими американськими психологами М. Алвордом і П. Бейкером.

Дитина часто:

- втрачає контроль над собою;
- сперечається, лається з дорослими;
- відмовляється дотримуватись правил;
- умисно дратує людей;
- винуватить інших у своїх помилках;
- сердиться і відмовляється виконувати прохання;
- буває заздрісною, мстивою;
- чутливо й швидко реагує на різні дії довколишніх (дітей і дорослих), які нерідко дратують її.

Припустити, що дитина агресивна, можна лише у тому випадку, якщо упродовж не менше ніж 6 місяців в її поведінці виявлялися хоча б чотири з восьми перерахованих ознак. Дитині, в поведінці якої спостерігається велика кількість ознак агресивності, необхідна допомога фахівця: психолога або лікаря.

Незалежно від причини агресивної поведінки дитини, існує загальна стратегія ставлення до неї довколишніх.

1. Відповідно до можливостей запобігати агресивним проявам дитини: перехопити занесену для удару руку, покликати дитину.

2. Пояснити дитині неприйнятність агресивної поведінки, фізичної або вербальної агресії відносно неживих предметів, а тим більше людей, тварин. Засудження такої поведінки, демонстрація того, що вона невігідна для дитини в окремих випадках, впливають досить ефективно.

3. Встановити чітку заборону на агресивну поведінку, систематично нагадувати про неї.

4. Надати дитині альтернативні способи взаємодії з до-

вколишнім на основі розвитку у неї емпатії, співпереживання.

5. Навчати консультативним способом вираження гніву як емоції, властивої людині від природи.

Завданнями психокорекційної роботи з агресивними дітьми можуть стати:

- розвиток уміння розуміти стан іншої людини;
- розвиток уміння виражати свої емоції в соціально прийнятній формі;
- навчання ауторелаксації та способам зняття напруги;
- розвиток навичок спілкування; формування позитивного самосприйняття на основі особистісних досягнень.

Дітям важливо навчитися «випускати» свою агресивність. Їм можна запропонувати:

- битися подушкою;
- використовувати фізичні силові вправи;
- рвати папір;
- намалювати того, кого хочеться побити, і щонебудь зробити з цим малюнком;
- використовувати «мішечок для криків»;
- постукати по столі надувним молотком тощо.

Р. Овчарова пропонує з метою корекції агресивної поведінки дітей використовувати:

- заняття з психогімнастики;
- етюди та ігри на розвиток навичок регуляції поведінки в колективі;
- етюди та ігри релаксаційної спрямованості;
- ігри та вправи на розвиток усвідомлення дітьми негативних рис характеру;
- ігри та вправи на розвиток позитивної моделі поведінки.

Під час роботи з дітьми дошкільного віку, а особливо з агресивними дітьми, високу ефективність має використання елементів ізотерапії. Дітям подобається грати з водою, з

глиною. У роботі з ними можна використовувати різні способи малювання: пальцями, долоньками, ступнями.

З метою коригування агресії можна ставити з дітьми вистави, в яких проблемним агресивним дітям необхідно давати ролі, що мають позитивну силову характеристику (богатирі, козаки, лицарі тощо).

О. Лютова, Г. Моніна пропонують використовувати в роботі з такими дітьми рухливі ігри, які сприяють нейтралізації агресії, зняттю накопиченого напруження, навчанню ефективним способам спілкування тощо.

Розвитку контролю над власними імпульсними діями сприяють також заняття пальчиковою гімнастикою. Їх можуть проводити як батьки, так і педагоги.

Дорослим, які оточують агресивну дитину, важливо пам'ятати, що їхній страх перед випадками дитини сприяє підвищенню її агресивності. Цьому ж сприяє і навішування ярликів: «Гаразд, якщо я такий поганий, я вам покажу!» Часто дорослі звертають увагу тільки на негативні дії дітей, а хорошу поведінку сприймають як належне. Для дітей важливо створювати «ситуації успіху», що розвивають у них позитивну самооцінку, упевненість у своїх силах, звертаючи увагу на їх гарну поведінку і схвалюючи добрі вчинки.

Після певного періоду індивідуальної роботи агресивних дітей необхідно залучати до колективної роботи для того, щоб вони (під контролем фахівця) отримали позитивний зворотний зв'язок, змогли навчитися безконфліктно взаємодіяти з навколишніми.

Правила роботи з агресивними дітьми:

1. Бути уважним до потреб дитини.
2. Демонструвати модель неагресивної поведінки.
3. Бути послідовним у покараннях дитини, карати тільки за конкретні вчинки.
4. Покарання не повинні принижувати дитину.

5. Навчати прийнятним способам вираження гніву.
6. Надавати дитині можливість проявляти гнів безпосередньо після фруструючої події.
7. Навчати розпізнавати власний емоційний стан і стан людей.
8. Розвивати здібність до емпатії.
9. Розширювати поведінковий репертуар дитини.
10. Відпрацьовувати навички реагування в конфліктних ситуаціях.
11. Учити брати відповідальність на себе.

Тривожні та сором'язливі діти

Ефективність допомоги психолога визначається правильним розумінням причин тієї або іншої проблеми. У процесі первинного збору інформації важливо зрозуміти, що саме заважає людині жити, взаємодіяти, оскільки зовнішні прояви різних проблем можуть бути схожі. Наприклад, **сором'язливість і замкненість**. Діти з такими проблемами дуже хворобливо реагують на зміни в їхньому житті, відчувають страх перед чужими людьми і новим середовищем. Замкнена дитина частіше за все не знає, що треба робити, не хоче спілкуватися, оскільки в неї немає потреби в спілкуванні з людьми. А сором'язлива дитина знає, що треба робити, хоче цього, але не може застосувати свої знання.

Сором'язливі діти не помітні в групах, вони слухняні й охоче виконують прохання знайомого дорослого. Такими дітьми часто керують більш активні однолітки, адже сором'язливі діти схильні піддаватись впливу активних. Багато дорослих вважають сором'язливих дітей добре вихованими і слухняними, хоча внутрішньо такі діти дуже скуті і почувають дискомфорт під час спілкування з незнайомими людьми. Найчастіше дорослі звертаються до фахівця лише тоді, коли сором'язливість починає заважати їм і самій дитині: вона боїться всього незнайомого, відмовляєть-

ся від спілкування з однолітками; червоніє, коли до неї звертаються; не відповідає, навіть якщо знає відповідь на запитання; нічого не може робити у присутності сторонніх; прагне знайти якийсь затишний куточок; починає сильно запинатись або безупинно говорити. Проблема полягає в тому, що страх нового, страх повернутися до себе увагу блокує розвиток емоційної та інтелектуальної сфер особистості дитини. У таких дітей мала ігрова діяльність, оскільки для них важко розв'язаною стає навіть найпростіше життєве завдання – підійти до іншої дитини, попросити в неї іграшку, домовитися про спільну гру.

Незважаючи на зовнішній спокій, сором'язливі діти переживають таку ж бурю емоцій, як і діти, які не мають проблем у розвитку. Але вони не можуть їх проявити, відреагувати ззовні. Це сприяє тому, що діти «киплять» усередині і часто повертають негативну енергію на самих себе, що стимулює розвиток аутоагресивних і невротичних проявів (тики, пощипування, нав'язливі рухи тощо).

Сором'язливість небезпечна тим, що в більш старшому віці вона перешкоджає налагодженню контактів, досягненню успіху в особистісній і професійній сфері.

Можна припустити, що думка про те, що у сором'язливих дітей занижена самооцінка, є помилковою. Експериментальні дослідження свідчать про те, що сором'язливі діти оцінюють себе достатньо високо. Проблема полягає в тому, що вони схильні вважати, що інші ставляться до них погано, набагато гірше, ніж вони на те заслуговують. У цьому полягає особистісна особливість сором'язливих дітей: кожен свій вчинок дитина перевіряє через думку інших, її увага зосереджується більшою мірою на тому, як її вчинки оцінюють дорослі. Часто у сором'язливих дітей – авторитарні батьки, які покладають невинувато великі надії на свою дитину. Таким чином, у дитини розвивається комплекс невідповідності, і вона все

більше переконується у своїй неспроможності. Звідси і відмова від діяльності. Виховання дітей у стилі «Попелюшки», порушення особистісної взаємодії між дітьми і дорослими (як батьками, так і педагогами) сприяють виробленню у дитини психологічного захисту, який полягає в тому, що вона перестає проявляти ініціативу в спілкуванні й діяльності, поводить тихо і непомітно, не робить зайвих рухів, щоб не «викликати вогонь на себе».

На сором'язливість часто страждають єдині в сім'ї діти, які з різних причини були обмежені у спілкуванні.

Сором'язливість зустрічається і у дітей, що виховуються в неповних сім'ях, самотніми матерями. Підвищена тривожність таких мам, що намагаються постійно контролювати своїх дітей, сприяє тому, що діти поступово втрачають довіру до світу і людей. Мати, що пережила образу і хоче захистити від неї дитину, обмежує її активність формами контролю, зображуючи дитині докколишніх недобрих і злих. Така установка, залежно від особистісних особливостей дитини, розвиває в неї або агресивність, або сором'язливість. Тому можна вважати, що основною причиною хворобливої сором'язливості дітей дошкільного віку є неадекватний стиль виховання в сім'ї.

Робота психолога безпосередньо з сором'язливими дітьми повинна бути спрямована на:

- розвиток позитивного самосприйняття;
- підвищення впевненості в собі і своїх силах;
- розвиток довіри до інших;
- корекцію страхів;
- зняття тілесної напруги;
- розвиток вміння виражати свої емоції;
- розвиток навичок колективної роботи;
- розвиток навичок самоконтролю.

Перший діагностичний етап, як і всі інші, має включати роботу і з батьками, і з дитиною, і з педагогами (табл. 3).

Таблиця 3

Діагностична програма для виявлення причин
сором'язливості у дітей дошкільного віку

№з/п	Учасники	Методика, автор
1	Діти	1. «Драбинка» Л. Хухлаєвої. 2. Малюнок сім'ї. 3. Кінетичний малюнок сім'ї. 4. Методика діагностики тривожності (модифікація тесту Амена). 5. Стандартизоване спостереження. Соціометрія.
2	Батьки	1. Тест на оцінку рівня тривожності А.І. Захарова. 2. Опитувальник «Критерії визначення тривожності у дитини» П. Бейкер і М. Алворд. 3. Опитувальник для виявлення тривожності у дитини Р.П.Лаврентьєвої та Т.М. Титаренко
3	Педагоги	1. Опитувальник «Критерії визначення тривожності у дитини» П. Бейкер і М. Алворд. 2. Опитувальник для виявлення тривожності у дитини Р. Лаврентьєвої та Т. Титаренко

Основна складність у роботі з сором'язливими дітьми полягає в налагодженні з ними контакту, довірливих стосунків. У цьому випадку не треба поспішати: необхідно, щоб дитина звикла до психолога. Для початку фахівець повинен систематично приходити в групу, проводити спостереження, розмовляти з педагогом, вихователем, проводити ігри і брати в них участь.

Коли дитина зможе більш-менш вільно контактувати з психологом, можна розпочинати працювати з нею індивідуально в кабінеті. Швидше за все, дитина не схоче виконувати завдання. Тоді можна запропонувати їй пограти, помалювати, тобто зайнятися тим, чим вона захоче, і включити завдання до контексту гри або відкласти їх на потім.

У цей період доцільно використовувати проєктивні методики, які включають бесіди за змістом малюнків. Також в індивідуальній роботі можна використовувати елементи психотерапії, лялькотерапії.

Поступово можна включати дитину в підгрупову роботу через організацію спільної діяльності, спільних ігор. Необхідно вибирати такі доручення або завдання, з якими дитина впорається напевно. Створення ситуацій успіху сприятиме розвитку упевненості в собі. Необхідно обов'язково відзначити успіхи дитини, сказавши про це вголос, але не варто загострювати увагу на дитині, оскільки це тільки збентежить її. Тому допомогу їй краще надавати непомітно, без тиску. Доручення або своє прохання можна мотивувати тим, що без її допомоги дорослий не впорається.

Сором'язливі діти набагато легше вступають у контакт з молодшими дітьми, ніж з однолітками або дорослими. Цей момент можна також використовувати для розвитку упевненості дитини у своїх силах та позитивного самосприйняття. Прохання, звернене до сором'язливої дитини (як і взагалі до дітей дошкільного віку), повинне містити конкретні завдання. Важливо, щоб воно було вимовлене спокійним, м'яким голосом, містило звернення на ім'я і супроводжувалося ласкавим дотиком. У спілкуванні із сором'язливими дітьми необхідно виключити гучні різкі інтонації, звернення у вигляді наказів, принизливі або критичні висловлювання. Основне – це тактовність і терпіння.

Ефективний спосіб розширення поведінкового репертуару сором'язливої дитини – це залучення «асистента» з однолітків, комунікабельного та доброзичливого, який зуміє зацікавити сором'язливу дитину грою, спільною діяльністю. Але «асистента» теж необхідно підготувати: провести бесіду, програти типові ситуації.

Особливої уваги потрібно надавати консультуванню

батьків і педагогів. Їм важливо пояснити особливості дитини, розказати про її потенційні можливості. Якщо причина порушення криється в дисгармонії родинних стосунків, необхідно тактовно поговорити про це з батьками.

Рекомендації батькам сором'язливої дитини і педагогам повинні включати такі моменти.

1. Фон спілкування з дитиною повинен бути спокійним і доброзичливим.

2. Необхідно звести до мінімуму критику і негативні оцінки поведінки дитини, а щодо її особистості такі оцінки взагалі неприпустимі.

3. Головний важіль дорослих – це терпіння і тактовність.

4. Необхідно розвивати у дитини ініціативність і самостійність.

5. У побуті необхідно стимулювати дитину до різнобічного спілкування: звернутися до когось з проханням, віддати що-небудь (гроші – віддати продавцеві тощо).

На перших етапах присутність та участь знайомого дорослого обов'язкова. Психологу важливо допомогти батькам і педагогам виробити єдину стратегію в спілкуванні з сором'язливою дитиною, навчити їх навичкам конструктивного спілкування.

У безпосередній роботі з дітьми можна використовувати такі прийоми і методи:

- навчання способів розслаблення;
- програвання проблемних ситуацій, що є травмуючими для сором'язливої дитини (публічний виступ, ситуація знайомства тощо);
- рухливі ігри для розвитку комунікативних навичок;
- постановка спектаклів;
- малювання для виявлення і відпрацювання страхів;
- використання елементів казкотерапії, художніх творів, що яскраво промальовують характерологічні риси ге-

роїв і надають шляхи вирішення проблем;

- навчання діалоговому спілкуванню в сюжетно-рольових іграх.

Портрет тривожної дитини

Тривожних дітей відрізняє надмірна стривоженість, причому іноді вони бояться не самої події, а її передчуття. Часто вони очікують найгіршого. Діти відчують себе безпорадними, побоюються грати в нові ігри, розпочинати нові види діяльності. У них високі вимоги до себе, вони дуже самокритичні. Рівень їхньої самооцінки низький, такі діти дійсно вважають, що найгірші в усьому: вони непривабливі, нерозумні, незграбні; вони потребують заохочення, схвалення дорослих у всіх справах.

Для тривожних дітей характерні і соматичні проблеми: болі в животі, запаморочення, головні болі, спазми в горлі, утруднене поверхнєве дихання тощо. Під час прояву тривоги вони часто відчують сухість у роті, клубок у горлі, слабкість у ногах, прискорене серцебиття.

Тривожність входить до симптомокомплексу сором'язливості. На думку Е. К. Лютової і Р. Б. Моніної, тривожність розвивається у дітей, які переживають внутрішній конфлікт, спровокований завищеними вимогами дорослих, їх бажанням поставити дитину в залежне від себе становище, відсутністю єдиної системи вимог, наявністю тривожності у самих дорослих. Механізм тривожності полягає в тому, що дитина постійно очікує на неприємності, проблеми та конфлікти, вона не сподівається на щось добре від довколишніх.

Критерії визначення тривожності у дитини:

1. Постійна стривоженість.
2. Важко, іноді неможливо сконцентрувати увагу на певному предметі, діяльності тощо.

3. М'язове напруження (наприклад, в області обличчя, шиї).
4. Дратівливість.
5. Порушення сну.

Правила роботи з тривожними дітьми:

1. Уникайте змагань і будь-яких видів робіт, що вимагають швидкості.
2. Не порівнюйте дитину з іншими.
3. Частіше використовуйте тілесний контакт, вправи на релаксацію.
4. Сприяйте підвищенню самооцінки дитини, частіше хваліть її, але так, щоб вона знала, за що.
5. Частіше звертайтеся до дитини на ім'я.
6. Демонструйте зразки впевненої поведінки, будьте у всьому прикладом для дитини.
7. Не пред'являйте до дитини завищених вимог.
8. Будьте послідовні у вихованні дитини.
9. Робіть дитині якомога менше зауважень.
10. Використовуйте покарання лише в крайніх випадках.
11. Не принижуйте дитину, караючи її.

Діти з розладами аутичного спектру

Симптоми розладів аутичного спектру в дітей можна виявити вже у перші місяці життя. В таких дітей порушується «комплекс поживлення», характерний для немовлят, які нормально розвиваються. Діти з розладами аутичного спектру здаються відчуженими, байдужими до довколишнього середовища. Часто вони уникають прямого (очі в очі) погляду, і навіть якщо дивляться на людину пильно, то просто роздивляються окремі частини обличчя або деталі одягу. Такі діти зазвичай уникають контактів з навколишніми людьми. Від колективної гри діти з розладами аутичного спектру відмовляються, віддаючи перевагу індивідуа-

льний грі на самоті, причому вони можуть завзято протягом років грати в одну й ту саму гру, малювати одні й ті самі малюнки. Дітям з розладами аутичного спектру властиві стереотипні механічні рухи і дії. Діти з порушеннями в спілкуванні люблять дотримуватися певних ритуалів, і щонайменші зміни в їхньому житті або режимі можуть стати для них травмуючими й спровокувати замкненість або спалах агресії.

Аутизм – це медичний діагноз і, звичайно ж, ставити його має право тільки фахівець.

Правила роботи з дітьми з розладами аутичного спектру

1. Приймати дитину такою, якою вона є.
2. Враховувати інтереси дитини.
3. Суворо дотримуватися певного режиму і ритму життя дитини.
4. Виконувати щоденні ритуали (вони забезпечують дитині відчуття безпеки).
5. Навчитися вловлювати щонайменші вербальні і невербальні сигнали дитини, що свідчать про її дискомфорт.
6. Частіше бути присутнім у групі або класі, де займається така дитина.
7. Якомога частіше розмовляти з дитиною.
8. Забезпечити комфортну обстановку для спілкування й навчання.
9. Терпляче пояснювати дитині значення її діяльності, використовуючи чітку наочну інформацію (схеми тощо).
10. Запобігати перевтомленню дитини. Визначити основні напрями роботи з виявлення симптомів розладів аутичного спектру в дитини допоможуть дані, наведені в таблиці (див. табл. 4) порівняльної характеристики розвитку дітей в нормі і з аутичними розладами (за К. Гілбергом, Т. Пітерсом).

Таблиця 4

Порівняльна характеристика розвитку дітей
в нормі і з розладами аутичного спектру

Вік	Параметри, що зіставляються	Розвиток у нормі	Розвиток з розладами аутичного спектру
2 роки	Мовлення	Має достатній словниковий запас, ставить прості запитання	Словниковий запас менше 15 слів
	Взаємодія з однолітками і дорослими	З'являються епізоди, схожі на спільну діяльність (наприклад, «Дожени-доторкнися»)	Відсутність прагнення до спільної ігрової діяльності. Перевагу віддає самотності
	Гра	Грає з іграшками, годує ляльку	Використовує іграшки в незвичний спосіб
3 роки	Мовлення	Активно використовує поєднання слів	Комбінації слів використовує рідко
	Взаємодія з однолітками і дорослими	Навчається взаємодіяти з однолітками, любить допомагати дорослим	Не підпускає до себе інших дітей
	Гра	Володіє символічною грою (наприклад, машину може замінити кубиками)	Не володіє символічною грою
4 роки	Мовлення	Може підтримувати тему розмови і додавати нову інформацію	Може створити декілька комбінацій з 2–3 слів
	Взаємодія з однолітками і дорослими	Розподіляє ролі з однолітками в грі	Не може зрозуміти правил гри

	Гра	Грас в рольові ігри, використовуючи при цьому пантоміму й уявні предмети (наприклад, наливає ляльці чай з уявного чайника)	Використовує предмети тільки за їх прямим призначенням. Якщо грає з ляльками, то виступає в ролі особи-лідера
--	-----	--	---

2. Психологічна допомога дітям у випадках соціально-педагогічної занедбаності

Соціально-педагогічна занедбаність в дитячому віці

Соціально-педагогічна занедбаність є стан особистості дитини, який проявляється через несформованість у неї властивостей суб'єкта діяльності, спілкування і самосвідомості і концентровано виражається в порушеному образі «Я».

Цей стан зумовлено соціально-педагогічною ситуацією розвитку, що характеризується неадекватною соціальною активністю дитини, з одного боку, і дезінтегрується впливом виховного мікросоціуму на процеси соціалізації та індивідуалізації особистості, – з іншого.

Як правило, у такої дитини виробляється об'єктна соціальна позиція, яка не сприяє розвитку суб'єктних властивостей особистості. Така дитина більше проявляє реактивність, ніж активність. Вона не опановує складну для себе ситуацію, а лише йде у неї на поводу. Вона не може справлятися як з зовнішніми (негативна обстановка в сім'ї, конфлікти в ЗДО чи школі, несправедливе ставлення педагога та ін.), так і з внутрішніми обставинами (поганий настрій, лінь, відсутність мотивації, інтересу і т.д.). Згодом соціальна позиція дитини перетворюється в її внутрішню психологічну позицію.

Основними проявами соціальної занедбаності в дитячому віці є нерозвиненість соціально-комунікативних яко-

стей і властивостей особистості дитини, її низька здатність до соціальної рефлексії, труднощі в оволодінні соціальними ролями.

Проявами педагогічної занедбаності слід вважати труднощі у навчанні, вихованні і низький рівень суб'єктності дитини в освітньому процесі.

У дітей дошкільного віку це виражається в нерозвиненості комплексу ігрових здібностей, недостатній активності в грі, не сформованості ігрової рефлексії. У молодших школярів неспроможність у навчанні проявляється як нерозвиненість навчально-пізнавальної мотивації, низький рівень цілеспрямованості і усвідомленості освітньої діяльності, недостатня навчально-пізнавальна активність.

Соціальний і педагогічний аспекти занедбаності взаємопов'язані і взаємозумовлені. Неуспішність у діяльності, ненавченість, неосвіченість, не володіння знаннями соціально-етичного характеру впливають на рівень соціального розвитку дитини, її адаптацію у референтних групах.

Зовнішніми причинами соціально-педагогічної занедбаності в дитячому віці є дефекти сімейного виховання, на які нашаровуються недоліки і прорахунки в освітньо-виховній роботі ЗДО і школи.

Роль факторів, які сприяють виникненню і розвитку занедбаності дітей, можуть грати індивідуальні психофізіологічні і особистісні особливості дитини: генотип, актуальний стан здоров'я, домінуючі психоемоційні стани, внутрішня позиція, рівень активності у взаємодії з мікросоціумом та ін.

Зовнішні та внутрішні причини зумовлюють виникнення і розвиток занедбаності, відбиваючись в конкретній ситуації розвитку дитини за умови їх поєднання між собою, високої інтенсивності, відносної стійкості і тривалості впливу на дитину, особливо в ранньому дитинстві, і відсутності своєчасної профілактичної та корекційної роботи.

Ситуація розвитку запущеної дитини, як правило, ви-

являється несприятливою. Вона складається зі шкідливих для її розвитку поєднань характеристик виховного мікросоціуму, освітнього процесу і внутрішньої позиції вихованця, які зумовлюються ними.

Механізм виникнення і розвитку соціально-педагогічної занедбаності дітей приводиться в рух протиріччям між потребою дитини стати особистістю і можливістю нею стати. Потреба дитини в персоналізації вступає в протиріччя з небажанням референтних для неї спільнот (спочатку сім'ї, потім груп однолітків у закладі дошкільної освіти і школі) приймати прояви її індивідуальності, що не відповідають соціальним нормам і очікуванням. Причому, в силу специфіки віку, така позиція однолітків, перш за все, зумовлена ставленням до запущеної дитини з боку дорослих – педагогів і батьків.

Соціально-педагогічна занедбаність бере початок в ранньому дитинстві, приблизно з трирічного віку, тобто збігається з початком розвитку самосвідомості дитини, її поведінки і нормативної діяльності. За несприятливої ситуації розвитку відбувається накопичення кількісних ознак і проявів занедбаності, які в силу інтеграції психіки переходять в якісні утворення – її симптомо-комплекси.

Соціально-педагогічна занедбаність є однією з найпоширеніших різновидів відхилень розвитку, часто переростає в правопорушення та інші асоціальні форми проявів особистості. Рання діагностика, профілактика і корекція необхідно зумовлені їх випереджувальним значенням для розвитку особистості, онтогенетичним значенням періоду дитинства і більш високою ефективністю виховних впливів на дитину в дитячому віці.

Комплексна діагностика соціально-педагогічної занедбаності дітей

Складний характер соціально-педагогічної занедба-

ності визначає специфіку підходу до її ранньої діагностики – комплексність і системність.

Комплексна психолого-педагогічна діагностика – це поглиблений і всебічний аналіз особистості дитини, спрямований на виявлення притаманних їй позитивних сторін і недоліків, їх причин, а також на вирішення практичних завдань: гармонізацію розвитку особистості та підвищення ефективності цілісного педагогічного процесу.

Таке розуміння діагностики, по-перше, означає не змішання діагностичних функцій педагогів і психологів, а їх функціональну взаємодію; по-друге, збагачує знання про дитину, її мікросоціум; по-третє, спирається на позитивне в особистості дитини; по-четверте, розкриває не тільки недоліки, але і їх причини; по-п'яте, має значення не тільки для підвищення якості педагогічного процесу, а й головне, для гармонізації розвитку особистості дитини. Нарешті, слід зазначити, що комплексна діагностика при правильній її організації допомагає оцінювати рівень розвитку, навченості та вихованості дитини в залежності від якості сімейного виховання і освітнього процесу закладу дошкільної освіти і школи, характеру особистісного впливу виховного мікросоціуму.

Підсумком комплексної психолого-педагогічної діагностики повинен стати **психолого-педагогічний діагноз**, який відповідає на наступні питання:

- Чи має місце соціально-педагогічна занедбаність дитини?
- На що спиратися у виховній, освітній, профілактичній та корекційній роботі з дитиною?
- Що в дитині не розвинене, схильне до деформації в силу соціально-педагогічної занедбаності?
- У чому можливості зміни соціально-педагогічної ситуації розвитку дитини?
- Хто і що повинен робити?

- Якими шляхами, засобами, методами діяти?
- Який можливий результат (прогноз розвитку дитини) при використанні методів профілактики і корекції або їх відсутності?

Таким чином, психолого-педагогічний діагноз повинен підтвердити або спростувати наявність соціально-педагогічної занедбаності, вказати на деформації особистості дитини, викликані цим станом, їх причини, шляхи та способи профілактики і корекції виявлених відхилень і недоліків. При цьому термінам «недоліки», «дефекти», «відхилення», «деформації» надається сенс, який далеко виходить за межі психопатології і дефектології. Зокрема, маються на увазі відхилення не тільки від норми, а й від прийнятого для даної дитини стандарту (індивідуального оптимуму).

Метою комплексної діагностики є раннє виявлення ознак і проявів соціально-педагогічної занедбаності дітей.

Вона виконує наступні **діагностичні завдання**:

- визначення рівня деформації та характеру дисгармоній різних сторін, якостей і властивостей особистості дитини, викликаних цим станом;
- виявлення шляхів і способів їх профілактики та корекції;
- прогнозування подальшого розвитку дитини як суб'єкта спілкування, діяльності та самосвідомості;
- вивчення ефективності проведеної роботи в реальних змінах особистості дитини та її ситуації розвитку.

Змістовні критерії діагностики:

- а) відсутність патології розвитку;
- б) несприятлива соціально-педагогічна ситуація розвитку;
- в) неадекватна, яка не відповідає віковим вимогам і індивідуальним можливостям, активність дитини як

суб'єкта спілкування та діяльності;

- г) нерозвиненість дитини як суб'єкта самосвідомості;
- д) загальна середовищна дезадаптація;
- е) педагогічні труднощі дитини.

Методичними критеріями комплексної діагностики занедбаності в дитячому віці можуть служити принципи побудови її методів:

- об'єктивність, попередження упередженості;
- виявлення домінуючих тенденцій;
- вивчення явищ, станів і процесів у розвитку;
- діагностика цілісної індивідуальності, єдність вивчення дитини та соціального середовища;
- необхідність достатності і взаємодоповнюваності використовуваних методів;
- єдність діагностичних і прогностичних функцій;
- валідність, надійність і коректність;
- співпраця з дитиною, її вивчення в процесі діяльності та спілкування.

Діагностично-значущі ознаки соціально-педагогічної занедбаності дітей.

У дітей дошкільного віку:

- а) нерозвиненість комплексу ігрових здібностей;
- б) труднощі в ігрових відносинах з однолітками;
- в) невключеність в сюжетно-рольові та творчі ігри;
- г) слабка готовність до навчання в школі;
- д) сімейна тривожність.

У молодших школярів:

- а) дисгармонія мотивів навчання;
- б) низька навчально-пізнавальна активність;
- в) несформованість основних навчальних умінь;
- г) переважання ділових відносин з учителем при не-

розвиненості емоційно-особистісного спілкування;

д) шкільна тривожність.

У обох вікових груп спостерігаються:

а) порушення образу «Я», виражені в неадекватній самооцінці та рівні домагань;

б) низький соціальний статус, виявляється у неприйнятті однолітками, ігноруванні батьками і обструкції педагогів;

в) труднощі і гальмування в діяльності (ігровій, освітній та ін.), пов'язані з дисгармоніями розвитку соціально-педагогічного генезу;

г) неадекватна поведінка в соціальних ситуаціях;

д) гіперсоціалізованість і авторитарність педагогів і батьків.

Механізм комплексної діагностики полягає в її багатоетапності, послідовності і безперервності.

На першому етапі проводиться сканування всіх дітей в групах ЗДО або початкових класах школи на предмет виділення групи ризику. Цей етап відрізняється швидкістю проведення. Тут використовується розроблений нами метод експрес-діагностики стану занедбаності. Перш за все відокремлюються діти, відхилення в діяльності, спілкуванні і поведінці яких не зумовлені причинами соціально-педагогічного характеру. На цьому етапі ставиться первинний педагогічний діагноз: соціально-педагогічна занедбаність.

На другому етапі група обстежується психологом, триває більш поглиблене (за виявленими ознаками запущеності) педагогічне вивчення дітей. В результаті такого скринінгу ставиться психолого-педагогічний діагноз, визначаються завдання корекційної роботи. Проводиться глибока психолого-педагогічна діагностика виховного мікросоціуму дитини, визначаються прогноз її розвитку, завдання профілактичної та корекційної роботи з виховним

мікросоціумом.

На третьому і четвертому етапах проводиться діагностика ефективності профілактичної та корекційної роботи в параметрах, що характеризують зміни в особистості дитини та соціально-педагогічній ситуації її розвитку.

Принципи ранньої профілактики та корекції соціально-педагогічної занедбаності дітей

Системний характер соціально-педагогічної занедбаності дітей передбачає необхідність її комплексної та системної діагностики, профілактики та корекції. Для реалізації зазначених вище підходів потрібно методологічне обґрунтування. Потрібно встановити як загальні (для цілісного процесу), так і приватні (для окремих його напрямків) принципи, що зумовлюють способи організації діагностики, профілактики і корекції, тобто їх методи, вибір і побудова останніх і організація роботи у відповідних аспектах на основі єдиного концептуального підходу.

У психології принципи – це методологічні установки, що характеризують закономірності розвитку психіки.

В якості *загальних принципів діагностики, профілактики та корекції соціально-педагогічної занедбаності дітей* ми розглядаємо такі:

- 1) комплексний і системний підхід до діагностики, профілактики та корекції;
- 2) врахування вікових, індивідуально-типологічних особливостей дитини і специфіки соціально-педагогічної ситуації її розвитку;
- 3) професійна компетентність і поділ функцій в процесі діагностики;
- 4) опора на позитивне в особистості дитини і орієнтація на гармонізацію її розвитку;
- 5) єдність і взаємодоповнюваність психологічних і педагогічних методів.

Принципи побудови методів психолого-педагогічної профілактики стосуються загальних, неспеціальних заходів, які передбачають загальну гуманізацію цілісного педагогічного процесу. Вони з'єднують психологічний і педагогічні підходи та можуть бути прийняті в якості основних:

- цілісний і гармонійний розвиток особистості в процесі навчання і виховання;
- єдність вимогливості і поваги до дітей;
- співробітництво і активність дітей і дорослих в цілісному педагогічному процесі;
- пізнання дитиною себе як людини і істинно людського в педагогічному процесі;
- олюднення обставин в педагогічному процесі;
- надання дитині необхідного соціального простору для найкращого прояву індивідуальності;
- неприпустимість використання в педагогічному процесі засобів, здатних провокувати дитину на асоціальні прояви;
- визначення якостей особистості дитини, її освіченості в залежності від якості педагогічного процесу.

Принципи, що зумовлюють побудову та ефективність застосування методів психолого-педагогічної корекції:

- гуманізм і педагогічний оптимізм;
- врахування нормативності вікового розвитку;
- врахування зони актуального і найближчого розвитку;
- врахування системності розвитку і інтеграції психіки;
- діяльнісна корекція;
- паралельність корекційних впливів на дитину і її соціальне мікросередовище;
- прийняття дитиною корекційних впливів, її залученість до корекційних заходів;
- рефлексивний підхід до процесу і результатів корекції;
- порівняння власних результатів просування дитини

в корекційному процесі в динаміці.

Відповідно до встановлених особливостей, що відображають певні психолого-педагогічні закономірності, цілі, завдання, об'єкт, предмет і суб'єкт діяльності, були систематизовані і побудовані методи діагностики, профілактики та корекції соціально-педагогічної занедбаності дітей.

Метод – це сукупність прийомів і операцій, спрямованих на вивчення педагогічного явища або рішення різноманітних педагогічних завдань.

У *практичній психології метод* розглядається як спосіб організації практичної діяльності чи сукупність прийомів, процедур і операцій пізнання психологічної реальності або зміни її дискретних характеристик психологічними засобами.

У педагогіці розглядаються методи навчання, виховання і педагогічного впливу; в психології найчастіше мова йде про методи психодіагностики, психокорекції, психологічного консультування, психотерапії та психологічного супроводу (по суті – профілактики).

Діагностика соціально-педагогічної занедбаності дітей ведеться в трьох напрямках: запущена дитина, її сім'я, її ЗДО (школа). Дитина розглядається як індивідуальність, суб'єкт спілкування, діяльності та самосвідомості.

З урахуванням віку дітей назвемо *чотири основні групи методів педагогічної профілактики*:

1) методики стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної та ігрової діяльності: пізнавальні ігри, створення ситуацій емоційного переживання, ситуацій цікавості, ситуацій опори на життєвий досвід, ситуацій успіху в навчально-пізнавальній та ігровій діяльності;

2) методи організації життя і діяльності дитячого виховного колективу: особистісної та групової перспективи, колективної гри, колективно-єдиних вимог, колективного змагання, колективного самообслуговування;

3) методи спілкування і взаємодії в різних ситуаціях: повага, педагогічна вимога, переконання, осуд, розуміння, довіра, спонукання, співчуття, педагогічне застереження, аналіз вчинків, вирішення конфліктної ситуації;

4) методи психолого-педагогічного впливу і стимулювання активності дитини: приклад, роз'яснення, очікування радості, зняття напруги, звернення до самолюбства, самоповаги, до любові, співчуття, сором, почуття прекрасного, вимога, навіювання, вправа, заохочення, покарання.

Весь цей арсенал методів знаходиться на озброєнні вихователів закладу дошкільної освіти та вчителів початкових класів і може бути доведений до батьків запущених дітей. Вміле використання цих методів сприяє ранній профілактиці соціально-педагогічної занедбаності, вирішальна роль в якій належить педагогам.

Найскладніша група методів – методи психолого-педагогічної корекції. Вони поділяються:

- за спрямованістю (методи корекції емоційної, когнітивної, поведінкової, мотиваційної, комунікативної сфер особистості);

- по цілі і змісту (методи корекції дисгармонії індивідуально-психологічного розвитку; порушень розвитку властивостей суб'єкта діяльності, спілкування і самосвідомості; корекції ставлення до дітей, батьківської та професійної компетентності).

Проаналізуємо спочатку методи корекції дисгармоній розвитку, емоційної нестабільності, нерозвиненості довільності поведінки. Такими методами є розуміння, співчуття з боку педагога, зняття напруги, раціоналізація виховного і освітнього процесів, вирівнювання (підтягування) культурно-освітніх можливостей запущених дітей. Важливу роль відіграє метод особистісної перспективи, що створює віру дитини у власні можливості.

Такі педагогічні методи, як довіра до особистості за-

пущеної дитини, формування реально усвідомлюваних і реально діючих мотивів її поведінки, аналіз конфліктних ситуацій, в які вона часто потрапляє, особистий приклад педагога в ставленні до неї і інших дітей, подальший позитивний вплив авторитету педагога на відносини дитини з однолітками – допомагають коригувати високу тривожність цих дітей, сприяють розвитку соціальної рефлексії, допомагають долати труднощі спілкування, неадекватність поведінки і тим самим підвищують соціальний статус дитини.

Значна роль в корекції ігрових і реальних відносин дітей, розвитку комплексу ігрових здібностей, спонуканні ігрової і навчально-пізнавальної мотивації навчання належить таким педагогічним методам, як позитивне стимулювання, авансування успіху, акцентуація досягнень дитини, парціальна оцінка її результатів в діяльності (ігровій, освітній).

Певний вплив на формування властивостей суб'єкта ігрової діяльності надають такі методи корекції, як керівництво рольовою взаємодією дітей в грі, рольовий діалог педагога з запущеною дитиною, творче самовираження дитини в грі, збагачення предметного середовища.

Такі особистісні прояви, як порушення образу «Я», неадекватна самооцінка, незадоволене домагання запущеної дитини на визнання, комплекс її неповноцінності, можуть згладжуватися за допомогою методів безумовного прийняття дитини, вибіркового ігнорування її негативних вчинків, емоційного погладжування. Вирішальна роль на фоні перерахованих вище методів належить методу очікування завтрашньої радості, до якого вдаються багато досвідчених педагогів.

Педагоги, що працюють з запущеними дітьми та займаються самодіагностикою своєї діяльності, можуть використовувати і методи самокорекції: самоаналіз, самокритику, самоочищення, самовиховання, самонавчання, самовладання, самопрограмування, самообмеження, самоконт-

роль і самостимулювання. Ці ж методи самокорекції доступні і батькам запущених дітей, якщо їх з ними ознайомлять.

Нарешті, потрібні і спеціальні методи корекції особистісно-професійних недоліків педагогів, які вони можуть здійснювати в груповій та індивідуальній формі: педагогічний аналіз діяльності та відносин з дітьми, педагогічна імпровізація, педагогічне прогнозування, аналіз конфліктних ситуацій. Важливу роль у педагогічній корекції негативних професійних установок і позицій може зіграти психолого-педагогічний консилиум і подальший за спеціальним навчанням аналіз психолого-педагогічної інформації з досліджуваної проблеми.

Таким чином, не претендуючи на методи психокорекції, використовуючи доступні професійно виправдані педагогічні методи корекції, вчителі початкових класів і вихователі ЗДО можуть внести вагомий внесок у діагностику, профілактику і корекцію соціально-педагогічної занедбаності дітей.

До методів психокорекції індивідуально-типологічних особливостей особистості запущеної дитини належать методи розвитку довільності в руховій, пізнавальній, емоційній сферах, поведінці і спілкуванні (психогімнастичні методи), когнітивні тренування вербального інтелекту, систематичні десенсибілізації і методи терапії засобами мистецтва. Така побудова методів зумовлена виявленими в ході дослідження особливостями дітей.

Психокорекція властивостей суб'єкта спілкування проводиться за допомогою методу ігрової корекції поведінки в групі однолітків, методів позитивного спілкування, рольового навчання, комунікативних ігор та вправ, методів розхитування традиційних позиційних ролей і статусного переміщення дітей.

Психокорекція порушення ігрової діяльності запущених дітей дошкільного віку і відповідних їм недоліків у роз-

витку властивостей суб'єкта діяльності має спільні з корекцією властивостей суб'єкта спілкування методи. Це пов'язано перш за все з тим, що дитяча гра має спонтанний характер, а ігрові та реальні відносини дітей тісно переплетені.

До специфічних методів психокорекції можна лише умовно віднести метод заміщення реального партнера казковим, уявним з наданням йому різного статусу, методи колективного сюжето-складання, демонстрації групової підтримки, передбачення дитиною шкільного життя.

У числі методів психологічної корекції порушень освітньої діяльності, пов'язаних з соціально-педагогічною занедбаністю, відновленням дитини як суб'єкта освітньої діяльності, можна розглядати метод зниження значущості вчителя в ситуації уроку, метод зниження сили потреб, пов'язаних з внутрішньою позицією школяра, методи десенсибілізації до оцінювання, формування адекватної самооцінки шкільних досягнень. Ці методи використовуються на фоні методу релаксації і від реагування шкільних страхів запущеної дитини.

Важливу роль відіграють методи психологічної корекції в спілкуванні психолога з батьками соціально і педагогічно запущених дітей та їхніми педагогами.

Принцип паралельного психо-корекційного впливу вимагає точного уявлення про сфери застосування і предмет корекції, коли йдеться про виховний мікросоціум запущеної дитини.

Відносно тієї чи іншої груп вихователів (батьків і педагогів) можуть бути використані методи релаксації, емоційної децентрації, інтроспекції, ідентифікації з дитиною, розширення засобів самовираження, емпатійного слухання, соціальної рефлексії, моделювання поведінки, позитивного сприйняття дітей. Названі методи допоможуть зняти почуття провини, особистісну тривожність педагогів і батьків, сприятимуть подоланню їх емоційної холодності,

авторитарності, прийняття запущеної дитини.

Такі спеціальні психологічні методи корекції, як проби на спільну діяльність з дітьми, навчальний експеримент, аналіз дитячо-батьківських проблем, вербалізація почуттів дитини за її вчинками, сімейна хроніка, сімейні спогади, сімейна скульптура, підвищать батьківську спроможність, рівень їхнього соціального розвитку, вплинуть на ставлення до дитини.

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Визначте особливості роботи психолога з дітьми «групи ризику»
2. Проаналізуйте специфіку роботи з гіперактивними дітьми.
3. Визначте завдання і методи психокорекційної роботи з агресивними дітьми.
4. Розкрийте особливості психологічної допомоги тривожним та сором'язливим дітям.
5. Визначте завдання, принципи та методи психологічної допомоги дітям у випадках соціально-педагогічної занедбаності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алгоритми діяльності працівників психологічної служби: Т. 1 / авт. кол. за заг. ред. В. Г. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 138 с.
2. Андрієвська В. В. Мова та мовлення у просторі наукової та практичної діяльності психологів: монографія. Київ-Кіровоград: Вид-во Імекс-ЛТД, 2013. 140 с.
3. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / за заг. ред. О.В. Низьковської. Тернопіль: «Мандрівець», 2017. 256 с.
4. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. Курс лекцій. Київ: МАУП, 2010. 96 с.
5. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / За ред. О.М. Полякової. Суми: Університетська книга, 2009. 346с.
6. Веленко А.Г. Як зрозуміти дитину: нотатки психолога. Київ: Шкільний світ, 2011. 104 с.
7. Городнова Н.М. Положення про кабінет практичного психолога в закладах освіти. *Практична психологія і соціальна робота*. 2001. №1. С. 27-34.
8. Гречуха І.А. Особливості роботи над професійно-орієнтованим завданням з курсу «Основи психологічного тренінгу». Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Житомир: Альма-друк, 2010. С. 330-358.
9. Гріньова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
10. Д'ячкова Т. В. Важкі діти – наслідок кризового стану сім'ї. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*. Херсон, 1998. Вип. 1. С. 113-118.
11. Діагностика і корекція важковиховуваності та

девіантної поведінки / під редакцією Н.П. Бондарчук. Рівне: Веолес, 2012. 54 с.

12. Дуткевич Т.В. Дитяча розвивально-корекційна психологія: модульний навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 304 с.

13. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 392 с.

14. Дуткевич Т.В., Савицька О.В. Практична психологія: вступ до спеціальності: навчальний посібник для ВНЗ. 2-е вид. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 256 с.

15. Етичний кодекс психолога. URL: <http://psyua.com.ua/page/zakon.php>; www.psyjournals.org.ua (дата звернення 20.03.2023).

16. Закон України 2017, 2145-VIII «Про освіту» (Прийняття від 05.09.2017. Набрання чинності 28.09.2017). URL: <http://ru.osvita.ua/legislation/law/2231/>. (дата звернення 10.03.2023).

17. Закон України 2020, №463-IX «Про повну загальну середню освіту» (До Закону внесено зміни. Див. Закон №2157-IX від 22.03.2022 та Закон України № 2925-IX від 23.02.2023 року). URL: <http://ru.osvita.ua/legislation/law/2232/>. (дата звернення 10.03.2023).

18. Закон України 2001, №49 «Про дошкільну освіту» (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2442-VI від 06.07.2010). URL: <http://ru.osvita.ua/legislation/law/2234/>.

19. Закон України 1999, №3025-IX «Про професійну (професійно-технічну) освіту». (Зі змінами від 30.01.2023 року) URL: <http://ru.osvita.ua/legislation/law/2245/>. (дата звернення 18.03.2023).

20. Закон України 2000, №2120-III «Про позашкільну освіту» (Зі змінами, внесеними згідно із Законами № 463-IX від 16.01.2020, ВВР, 2020, № 31, ст.226; № 1414-IX від 27.04.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>. (дата звернення 10.03.2023)

21. Закон України, 2014, №1556-VII, «Про вищу освіту» (Поточна редакція від 28.05.2023, підстава – 3062-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. (дата звернення 14.03.2023).
22. Заморуєва В. В. Діти без сім'ї: підготовка до життя. Київ: Шкільний світ, 2011. 128 с.
23. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / Упоряд. В. Г. Панок, І. І. Цушко, А.Г. Обухівська. Київ: Ніка-Центр, 2005. 436 с.
24. Зинченко В.П., Леви Т.С. Психология телесности между душой и телом. Киев: АСТ, 2005. 731 с.
25. Ілляшенко Т.Д., Рождественська М.В. Розвиваємо та навчаємо дитину. *Психологічна допомога*. Київ: Редакція загально-педагогічних газет, 2014. 96 с.
26. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: навч. метод. посіб. Київ: УДЦССМ, 2001. 220 с.
27. Карабаєва І. Інтерактивні методи в роботі вихователя – методиста і практичного психолога. *Вихователь – методист дошкільного закладу*. 2019. №3. С. 26-30.
28. Карасьова К.В., Піроженко Т.О. Світ дитячої гри. Київ: Шкільний світ, 2010. 128 с.
29. Кобильченко В. В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. 205 с.
30. Конституція України. (Зі змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 08.12.2004, № 2952-VI від 01.02.2011, № 586-VII від 19.09.2013, визнано такими, що є чинними на території України Постановою Верховної Ради України № 750-VII від 22.02.2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 23.03.2023).
31. Корекційна робота психолога / Упоряд. О. Глав-

ник. Київ: Шкільний світ, 2002. 112 с.

32. Костриця Л.М. Дитина в кризовому соціумі. Київ: Шкільний світ, 2016. 136 с.

33. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції. Суми: Університетська книга, 2008. 384 с.

34. Літовченко Н. Ф. Основи психологічного консультування та психокорекції: Метод. рек. до проведення семінар. занять з навч. курсу. Ніжин: НДУ, 2006. 36с.

35. Луценко Ю. А. Діти-правопорушники: що робити? Київ: Шкільний світ, 2010. 128 с.

36. Мамайчук І.І., Смирнова М.І. Діти з розладами поведінки: психологічна допомога. Київ: Шкільний світ, 2012. 120 с.

37. Марінушкіна О. Є., Замазій Ю. О. Порадник практичного психолога. Харків: «Основа», 2007. 240 с.

38. Мегидиник Ю. Особливості соціально-психологічного супроводу дітей «групи ризику»: форми та методи. URL: <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=4372> (дата звернення 24.02.2023).

39. Молодушкіна І. В. На допомогу практичному психологу ЗДО. Київ: Вид-во «Основа», 2020. 208 с.

40. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Слово, 2009. 464 с.

41. Мушкевич М. І., Чагарна С. Є. Основи психотерапії. Луцьк. Вежа-Друк, 2017. 288 с.

42. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби: навчально-метод. посіб. В 2 т. / За ред. В.Г. Панка, І.І. Цушка. Київ: Ніка-Центр, 2005. 348 с.

43. Олійник М. І., Костик Л. Б., Собкова С. І. Психолог у закладі дошкільної освіти (курс лекцій для студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта»): навчально-метод. посібник. Чернівці: Букрек, 2020. 152 с.

44. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструмента-

рій в умовах дошкільного закладу: навч. посіб. Київ: ВД Сварог, 2019. 296 с.

45. Павелків Р. В., Цигипало О.П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 296 с.

46. Панок В. Г. Психологічна служба: навч.-метод. посіб. для студентів і викладачів. 2-е вид. Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 2013. 328 с.

47. Панок В.Г. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2017. 188 с.

48. Панок В. Г. Психологічна служба: підручник. Київ: Ніка-Центр, 2016. 361 с.

49. Панок В. Г., Чаплак Я. В., Андрєєва Я. Ф. Основи психологічної допомоги: теорія та практика психоконсультавання: навч. посіб. Чернівці: ЧНУ: Рута, 2019. 383 с.

50. Пісоцький В.П., Горянська А.М. Психічний розвиток та формування особистості в онтогенезі: навч. посіб. Київ: КНТ, 2019. 144 с.

51. Пов'якель Н.І. Психологічні вимоги та методичні засади конструювання психокорекційних програм як технологічної компоненти професійної діяльності практичного психолога. *Психологія: Збірник наукових праць*. Київ: НПУ, 2000. Вип. 1. С. 204-212.

52. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> (дата звернення 14.03.2023).

53. Професійна діагностика / Упорядник Т. Гончаренко. Київ: Ред. пед. газ., 2004. 120 с.

54. Психологічна служба / Укладачі Д.Д. Романовська, С.І. Собкова. Чернівці: Технодрук, 2008. С.136-159.

55. Робота психолога з батьками / Упоряд. Т. Гончаренко. Київ: «Шкільний світ», 2016. 112 с.

56. Робоча книга працівника психологічної служби : практ. посіб. / Нац. акад. пед. наук України, Укр. наук.-метод.

центр практ. психології і соц. роботи, Громад. орг. «Всеукр. асоц. практикуючих психологів». Київ: Укр. НМЦ практ. психології і соц. роботи, 2014. Т. 1 : Адаптація дітей (учнів /студентів) до навчально-виховного процесу / Н. В. Соснове-нко, А. І. Тінякова; наук. ред. В. Г. Панок. 2014. 112 с.

57. Рожков М.І. Соціальне загартовування як компонент виховання особистості. *Розвиток особистості та формування індивідуальності: Збірник матеріалів*. Харків: ТЕРА, 2014. 234с.

58. Романова Н. Ф. Інноваційні форми підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери у вищій школі. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. Київ, 2007. № 2. С. 42-48.

59. Романова Н. Ф. Психологічні служби системи освіти в Україні: перспектива та особливості розвитку. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. Київ, 2008. №3. С. 94-102.

60. Савчин М. В., Гавриш З. С. Вступ до спеціальності: психолог, практичний психолог: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 400 с.

61. Сейфер С. В. Вирішення щоденних проблем: настільна книга для вихователів. Львів: «Панорама», 2015. 200 с.

62. Сироватко О. Документація практичного психолога. *Психолог*. 2002. №10. С. 3-6.

63. Слободчиков В. І. Теорія і діагностика розвитку в контексті психологічної антропології. *Психологія і особистість*. 2014. № 2. С. 5-45.

64. Токаренко Л. Психологічна служба в дитячому садку необхідна. *Дошкільне виховання*. 2000. №7. С. 7.

65. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии: Наука о душе. Киев: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 2001. 208с.

66. Холодецька Н. Робота з дітьми групи ризику. *Соціальний педагог. Шкільний світ*. 2010. № 5. С. 27-56.

67. Цимбалюк І.М. Психологічне консультування та

корекція: навч. посіб. Київ: «Професіонал», 2005. 656 с.

68. Чорна І. М. Основи психотерапії: навч.-метод. посіб. Тернопіль: ТНПУ, 2013. 184 с.

69. Шевченко К. Робота з агресивними, замкненими та сором'язливими дітьми: психокорекційна програма / упоряд. Т. Червонна. Київ: «Слово», 2008. 128 с.

70. Юдина Е. Г., Степанова Г. Б., Денисова Е. Н. Педагогическая диагностика в детском саду : пособие для воспитателей дошко. образовательных учреждений /. - 3-е изд. Киев: Просвещение, 2006. 142 с.

71. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Київ: Слово, 2006. 382 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

РІЧНИЙ ПЛАН* РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

(прізвище, ім'я, по батькові)

(назва закладу освіти)

на 20____-20____ навчальний рік

Вступ

Відомості про склад психологічної служби закладу освіти, нормативні документи, на яких ґрунтується діяльність практичного психолога.

I. Аналітична частина

Короткий аналіз виконання плану роботи за минулий рік.

II. Цілепокладаюча частина

Мета, завдання, запит адміністрації закладу освіти, тема, над якою працює заклад освіти.

III. Змістова частина

№ з\п	Напрями діяльності з учасниками освітнього процесу закладу освіти. Види та форми роботи	Термін проведення	Цільова група / аудиторія	Відмітка про виконання
1.	Діагностика			
1.1.				
2.	Профілактика			
2.1.				
3.	Корекція			
3.1.				

4.	Навчальна діяльність			
4.1.				
5.	Консультування			
5.1.				
6.	Просвіта			
6.1.				
7.	Інше (організаційно-методична функція, зв'язки з громадськістю)			
7.1.				

** Форма річного плану роботи практичного психолога може бути змінена, але напрями мають відповідати поданому зразку відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України (наказ Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 року № 509, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31 липня 2018 року за № 885/32337) та спиратися на циклограми, діагностичні мінімуми в діяльності працівників психологічної служби.*

Річний план роботи практичного психолога погоджується з директором/методистом центру/кабінету/лабораторії психологічної служби з метою отримання навчально-методичної, інформаційної, консультативної та експертної підтримки.

**ЖУРНАЛ ПРАКТИЧНОГО
ПСИХОЛОГА**

(прізвище, ім'я, по батькові)

(назва закладу освіти)

Дата	Напря м діяльності	К-сть годин	Цільова аудито- рія	К-сть осіб	Фор- ма/зміст роботи	При- мітки

**ПРОТОКОЛ
індивідуальної психологічної діагностики**

(ПІБ здобувача освіти)

Дата (термін) проведення: _____

Клас (група): _____

Вік: _____

Хто звернувся (ПІБ, статус):

Причина звернення (запиту):

Мета діагностики: _____

Зміст проведеної роботи (назви використаних методик, опис поведінки під час проведення дослідження, емоційні реакції, характер спілкування з дорослими тощо):

Висновки:

Олена Бабчук _____

Рекомендації:

Практичний психолог

(прізвище, ініціали)

(підпис)

ПРОТОКОЛ*
індивідуальної психологічної консультації

(ПІБ учасника освітнього процесу)

Дата: _____

Короткий зміст звернення (запиту):

Причина звернення (запиту):

Зміст проведеної роботи:

Висновки:

Рекомендації:

Практичний психолог

(прізвище, ініціали)

(підпис)

** Протокол індивідуальної психологічної консультації ведеться у випадку подальшої індивідуальної роботи, у інших випадках – за потреби.*

Олена Бабчук _____

ПРОТОКОЛ
групової психологічної діагностики

Дата (терміни) проведення: _____

Мета діагностики: _____

Проблема (зміст):

Діагностичний інструментарій:

Характеристика вибірки: (кількість, вік, гендерна характеристика тощо) _____

Результати діагностики:

Висновки:

Рекомендації:

Практичний психолог

(прізвище, ініціали)

(підпис)

Облік проведення корекційних занять

Тематика заняття (назва програми, цільова аудиторія):

Мета:

№ з/п	ПІБ учасника освітнього процесу	Форма роботи (індивідуальна /групова)	Дата проведення. Облік відвідування																	
1																				
2																				
3																				
4																				
5																				
6																				
7																				

Практичний психолог

(прізвище, ініціали)

(підпис)

Практична психологія
в закладах дошкільної освіти

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор

(заклад освіти)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ГРАФІК РОБОТИ
практичного психолога

(заклад освіти)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Дні роботи	З якого часу	До якого часу

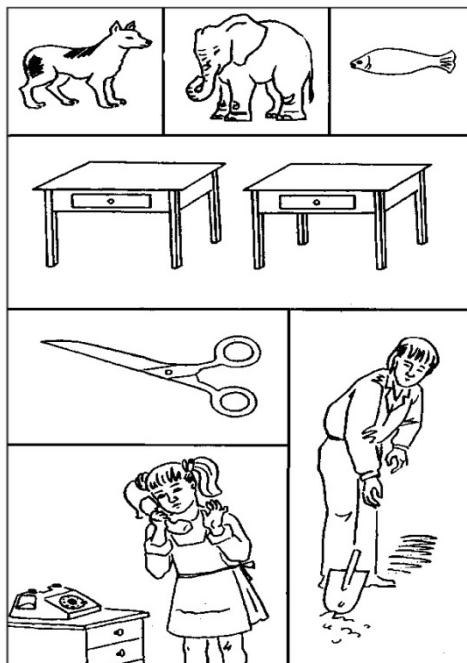
Додаток 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕСТИ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ СПРИЙНЯТТЯ «ЧОГО НЕ ВИСТАЧАЄ НА ЦИХ МАЛЮНКАХ?»

Суть цієї методики полягає в тому, що дитині пропонується серія малюнків. На кожній з картинок цієї серії не вистачає якоїсь істотної деталі. Дитина отримує завдання якомога швидше визначити і назвати відсутню деталь.

Проводиться психодіагностика за допомогою секундоміра, який фіксує час, витрачений дитиною на виконання всього завдання. Час роботи оцінюється в балах, які потім слугують основою для висновку про рівень розвитку сприйняття дитини.

Оцінка результатів

10 балів – дитина впоралася із завданням за час менше, ніж 25 сек., назвавши при цьому всі відсутні на картинках предмети.

8-9 балів – час пошуку дитиною всіх відсутніх предметів зайняв від 26 до 30 сек.

6-7 балів – час пошуку всіх відсутніх предметів зайняв від 31 до 35 сек.

4-5 балів – час пошуку всіх відсутніх предметів склав від 36 до 40 сек.

2-3 бали – час пошуку всіх відсутніх предметів виявився в межах від 41 до 45 сек.

0-1 бал – час пошуку всіх відсутніх деталей склав в цілому більше ніж 45 сек.

Висновки про рівень розвитку

10 балів – дуже високий.

8-9 балів – високий.

4-7 балів – середній.

2-3 бали – низький.

0-1 бал – дуже низький.

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ УВАГИ

(для дітей 5-7 років)

Методика «Проставити значки»

Тестове завдання в цій методиці призначене для оцінки перемикання і розподілу уваги дитини. Перед початком виконання завдання дитині показують малюнок і пояснюють як з ним працювати. Ця робота полягає в тому, щоб в кожному з квадратиків, трикутників, кружків і ромбів проставити той знак, який заданий вгорі на зразку, тобто, відповідно, галочку, риску, плюс або крапку.

Дитина безперервно працює, виконуючи це завдання протягом двох хвилин, а загальний показник переключення і розподілу її уваги визначається за формулою:

$$S = 0,5 * N - 2,8 n$$

де S – показник переключення і розподілу уваги;

N – кількість геометричних фігур, переглянутих і помічених відповідними знаками протягом двох хвилин;

n – кількість помилок, допущених під час виконання завдання. Помилками вважаються неправильно проставлені значки або пропущені, тобто не помічені відповідними знаками, геометричні фігури.

Оцінка результатів

10 балів – показник S більше, ніж 1,00.

8-9 балів – показник S знаходиться в межах від 0,75 до 1,00.

6-7 балів – показник S знаходиться в межах від 0,50 до 0,75.

4-5 балів – показник S знаходиться в інтервалі від 0,25 до 0,50.

0-3 бали – показник S знаходиться в межах від 0,00 до 0,25.

Висновки про рівень розвитку

10 балів – дуже високий.

8-9 балів – високий.

6-7 балів – середній.

4-5 балів – низький.

0-3 бали – дуже низький.

Методика «Запам'ятай і розстав крапки»

За допомогою даної методики оцінюється обсяг уваги дитини. Для цього використовується аркуш з крапками, який попередньо розрізається на 8 малих квадратів, які потім складаються в стос таким чином, щоб вгорі виявився квадрат з двома крапками, а внизу – квадрат з дев'ятьма крапками (всі інші йдуть зверху вниз по порядку з послідовно збільшуваним на них числом крапок).

Перед початком експерименту дитина отримує наступну інструкцію: «Зараз ми пограємо з тобою в гру на увагу. Я буду тобі одну за одною показувати картки, на яких намальовані крапки, а потім ти сам будеш малювати ці крапки в порожніх клітинках в тих місцях, де ти бачив ці крапки на картках».

Далі дитині послідовно, на 1-2 сек., показується кожна з восьми карток з крапками зверху вниз в стосі по черзі і після кожної чергової картки пропонується відтворити побачені крапки в порожній картці за 15 сек. Цей час дається дитині для того, щоб вона змогла згадати, де знаходилися побачені крапки, і відзначити їх в порожній картці.

Результати. Обсяг уваги дитини характеризує максимальне число крапок, яке дитина змогла правильно відтворити на будь-якій з карток (вибирається та з карток, на якій була відтворена безпомилково найбільша кількість крапок).

Оцінка результатів

10 балів – дитина правильно за відведений час відтворила на картці 6 і більше крапок.

8-9 балів – дитина безпомилково відтворила на картці від 4 до 5 крапок.

6-7 балів – дитина правильно виконала по пам'яті від 3 до 4 крапок.

4-5 балів – дитина правильно відтворила від 2 до 3 крапок.

0-3 бали – дитина змогла правильно відтворити на одній картці не більше однієї крапки.

Висновки про рівень розвитку

10 балів – дуже високий.

8-9 балів – високий.

6-7 балів – середній.

4-5 балів – низький.

0-3 бали – дуже низький.

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ УЯВИ «ПРИДУМАЙ РОЗПОВІДЬ»

Дитині дається завдання придумати розповідь про будь-кого або про що-небудь, витративши на це всього 1 хв., і потім переказати її протягом двох хвилин. Це може бути не розповідь, а, наприклад, якась історія або казка.

Оцінка результатів

Уява дитини в даній методиці оцінюється за такими ознаками:

1. Швидкість придумування розповіді.
2. Незвичайність, оригінальність сюжету оповідання.
3. Різноманітність образів, використовуваних в оповіданні.
4. Рівень опрацювання та деталізація образів, представлених в оповіданні.
5. Вразливість, емоційність образів, наявних в оповіданні.

За кожною з названих ознак розповідь може отримати від 0 до 2 балів в залежності від того, наскільки в ній виражена та чи інша ознака з перерахованих вище. Для висновків про це використовуються наступні критерії.

За першою ознакою розповідь отримує **2 бали** у тому випадку, якщо дитині вдалося придумати дану розповідь протягом не більше, ніж 30 сек.

1 бал – ставиться тоді, коли на придумування їй знадобилося від 30 сек. до 1 хв.

0 балів – за цією ознакою розповідь отримує, якщо за хвилину дитина так і не змогла нічого придумати.

Незвичайність, оригінальність сюжету оповідання (друга ознака) оцінюється так. Якщо дитина просто меха-

нічно переказує те, що вона колись бачила або чула, то її розповідь за цією ознакою отримує **0 балів**.

Якщо дитина привнесла в бачене або почуте нею щонебудь нове від себе, то розповідь отримує **1 бал**.

Нарешті, якщо сюжет оповідання повністю придуманий самою дитиною, незвичайний і оригінальний, то він отримує **2 бали**.

Сприйняття, пам'ять, увага, мислення. За критерієм «різноманітність образів, використовуваних в оповіданні» (третя ознака) розповідь отримує **0 балів**, якщо в ній з початку і до кінця незмінно говориться про одне й те ж, наприклад тільки про єдиного персонажа (подію, речі), причому з дуже бідними характеристиками цього персонажа.

В **1 бал** за різноманітність використовуваних образів розповідь оцінюється в тому випадку, якщо в ній зустрічаються два-три різних персонажа (речі, події), і всі вони характеризуються з різних сторін.

Нарешті оцінку в **2 бали** розповідь може отримати лише тоді, коли в ній є чотири і більше персонажа (речі, події), які, в свою чергу, характеризуються оповідачем з різних сторін.

Оцінка опрацьованості і деталізації образів в оповіданні (четверта ознака) проводиться таким способом: якщо персонажі (події, речі і т.п.) в оповіданні тільки називаються дитиною і ніяк додатково не характеризуються, то за цією ознакою розповідь оцінюється в **0 балів**.

Якщо, крім назви, вказуються ще одна або дві ознаки, то розповіді ставиться оцінка в **1 бал**.

Якщо ж об'єкти, згадані в оповіданні, характеризуються трьома і більше ознаками, то вона отримує оцінку – **2 бали**.

Вразливість і емоційність образів в оповіданні (п'ята ознака) оцінюється так: якщо образи розповіді не справляють ніякого враження на слухача і не супроводжуються ніякими емоціями з боку самого оповідача, то розповідь оцінюється в **0 балів**.

Якщо у самого оповідача емоції ледь виражені, а слухачі також слабко емоційно реагують на розповідь, то вона отримує **1 бал**.

Нарешті, якщо і сама розповідь, і її передача оповідачем досить емоційні і виразні і, крім того, слухач явно захоплюється цими емоціями, то розповідь отримує найвищу оцінку – **2 бали**.

Висновки про рівень розвитку

10 балів – дуже високий.

8-9 балів – високий.

4-7 балів – середній.

2-3 бали – низький.

0-1 бал – дуже низький.

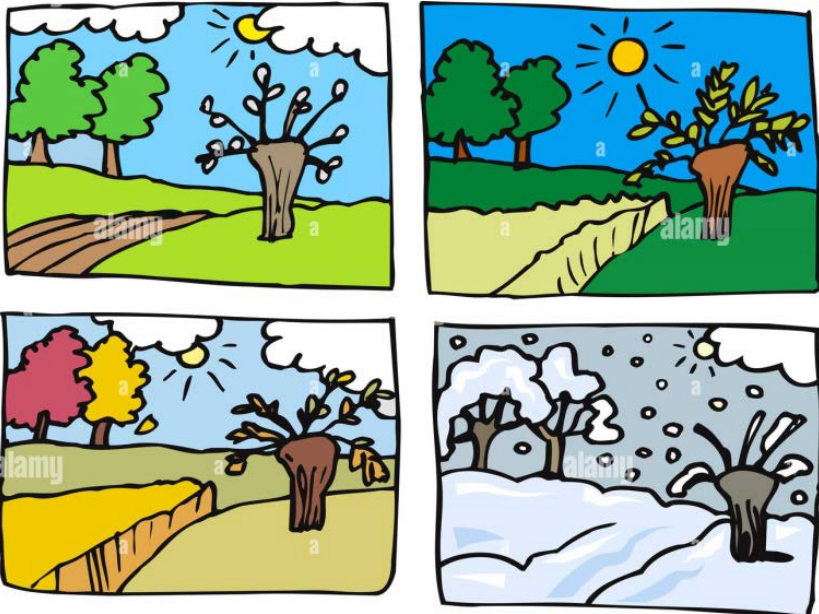
МЕТОДИКА ОЦІНКИ ОБРАЗНО-ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ «ПОРИ РОКУ»

Ця методика призначена для дітей, віком від 3 до 4 років. Дитині показують малюнок і просять, уважно подивившись на цей малюнок, сказати, яка пора року зображена на кожній частині даного малюнка. За відведений на виконання цього завдання час – 2 хв. – дитина має не тільки назвати відповідну пору року, але і обґрунтувати свою думку про неї, пояснити, чому вона так думає, вказати ті ознаки, які, на її думку, свідчать про те, що на даній частині малюнка зазначена саме ця, а не будь-яка інша пора року.

Ілюстрації до тесту

1 варіант

Оцінка результатів

10 балів – за відведений час дитина правильно назвала і пов'язала всі картинки з порами року, вказавши на кожній з них не менше двох ознак, що свідчать про те, що на малюнку зображено саме цю пору року (всього не менше 8 ознак за всіма картинками).

8-9 балів – дитина правильно назвала і пов'язала з потрібними порами року всі картинки, вказавши при цьому 5-7 ознак, що підтверджують її думку, на всіх картинках разом узятих.

6-7 балів – дитина правильно визначила на всіх картинках пори року, але вказала тільки 3-4 ознаки, які підтверджують її думку.

4-5 балів – дитина правильно визначила пору року тільки на одній – двох картинках з чотирьох і вказала лише

1-2 ознаки на підтвердження своєї думки.

0-2 бали – дитина не змогла правильно визначити жодної пори року і не назвала точно жодної ознаки (різну кількість балів, від 0 до 3, ставиться в залежності від того, намагалася чи ні дитина це зробити).

Висновки про рівень розвитку

10 балів – дуже високий.

8-9 балів – високий.

6-7 балів – середній.

4-5 балів – низький.

0-3 бали – дуже низький.

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ МОВЛЕННЯ «НАЗВИ СЛОВА»

Методика визначає запас слів, які зберігаються в активній пам'яті дитини. Дорослий називає дитині певне слово з відповідної групи і просить її самостійно назвати інші слова, що відносяться до цієї ж групи.

На називання кожної з перерахованих нижче груп слів відводиться по 20 сек., а в цілому на виконання всього завдання – 160 сек.

1. Тварини.
2. Рослини.
3. Кольори предметів.
4. Форми предметів.
5. Інші ознаки предметів, крім форми і кольору.
6. Дії людини.
7. Способи виконання людиною дій.
8. Якості виконуваних людиною дій.

Якщо дитина сама не може розпочати перерахування потрібних слів, то психолог допомагає їй, називаючи перше слово з даної групи, і просить дитину продовжити перерахування.

Оцінка результатів

10 балів – дитина назвала 40 і більше різних слів, що відносяться до всіх груп.

8-9 балів – дитина назвала від 35 до 39 різних слів, що відносяться до різних груп.

6-7 балів – дитина назвала від 30 до 34 різних слів, пов'язаних з різними групами.

4-5 балів – дитина назвала від 25 до 29 різних слів з різних груп.

2-3 бали – дитина назвала від 20 до 24 різних слів, пов'язаних з різними групами.

0-1 бал – дитина за весь час назвала не більше 19 слів.

Висновки про рівень розвитку

10 балів – дуже високий.

8-9 балів – високий.

4-7 балів – середній.

2-3 бали – низький.

0-1 бал – дуже низький.

ТЕСТ-ФІЛЬМ РЕНЕ ЖІЛЯ **(для дітей 5-7 років)**

Проводиться, щоб з'ясувати, чи прагне дитина для себе домінуючого становища, виконання нездійснених бажань, найбільш комфортного соціального оточення (кількісного і якісного).

Добираються на комп'ютері картинки, на яких зображені різні ситуації спілкування. Наприклад: дитина серед однолітків, біля дорослого; грається в колі друзів, удвох, сама, з хлопчиками, дівчатками, старшими, молодшими дітьми; виконує головні ролі, другорядні; спостерігає, як грають інші, і т. д. Треба розглянути ці картинки й відповісти на запитання: «Де б ти хотів бути? Чому саме там?».

МЕТОДИКА **«ЗАВЕРШЕННЯ КАРТИНКИ»**

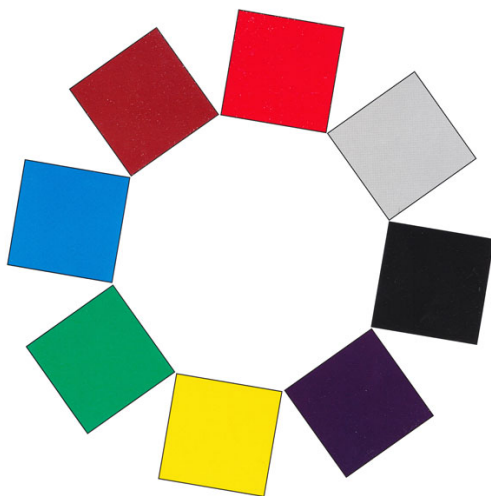
З'ясовується ставлення дитини до ЗДО, до однолітків, міра її задоволення взаєминами в групі.

Попередньо потрібно ознайомити дітей з тим, як людина передає свій емоційний стан за допомогою міміки (радіє – всміхається; сумує – плаче; байдужа – ніяк не реагує тощо). Дитині пропонується завершити початий малюнок, де зображений малюк, який іде до дитячого садка, повертається додому. Відсутній лише вираз обличчя – його треба домалювати.

На початку року діти малюють олівцем, а в середині чи наприкінці року при певних навичках роботи на комп'ютері діти можуть домалювати обличчя, зображене на екрані монітора, за допомогою «мишки». Ця методика також дозволяє визначити також рівень емоційного задоволення дитини взаєминами в сім'ї.

КОЛЬОРОВИЙ ТЕСТ СТАВЛЕНЬ (автор: А. Еткінд)

КТВ як метод вивчення відносин, застосовується у роботі з дітьми, починаючи з 4,5-5 років.

Методичною основою цього тесту є колірно-асоціативний експеримент. Він базується на припущенні про те, що характеристики невербальних компонентів ставлення до значущих інших і до самого себе віддзеркалюється в колірних асоціаціях щодо них.

Мета тесту: вивчення емоційних компонентів ставлення дитини до значимих їй людей і відображає як свідомий, так і частково неусвідомлюваний рівні.

Процедура. У попередній бесіді з дитиною психолог складає приблизний список осіб, що складають безпосереднє оточення дитини, а також значущих для неї людей. Конкретний зміст списку залежить від завдань дослідження, від особистості дитини і т. д. Наприклад, для дітей ста-

ршого дошкільного віку цей список може становити наступний набір: дідусь, бабуся, тітка, сусідка, брат, сестра, вихователька, няня, друг і т. п. Нерідко має сенс отримати додаткові відомості від самої дитини. Можна додати значущі події.

Потім психолог проводить бесіду з досліджуваным про його ставлення до визначених людей чи подій.

Інструкція. «Подивися, тут розташовані кольорові картки. Зараз ти будеш підбирати карточку відповідно до тієї чи іншої людини, до її характеру». Далі має сенс з'ясувати, чи знає дитина, що таке характер і дати зрозуміти, що вона буде підбирати: «... колір, що підходить саме до людини, а не до її одягу і не той колір, який людина любить одягати. Давай спробуємо. Підбери колір до характеру твого друга ...» (психолог називає ім'я дитини). Після вибору дитини, яким би він не був, психолог дає схвальну оцінку, зауважуючи при цьому, що кожен колір може бути обраний стільки разів, скільки потрібно.

Після цього обрана дитиною колірна картка кладеться на своє місце. Далі доцільно називати дитині значущі особи для колірного вибору в порядку зворотному значущості осіб для дитини, тобто найбільш значущі особи називаються останніми. В останню чергу дитину просять вибрати колір, що підходить до її власного характеру. Всі вибори, а також реакції дитини на процедуру вибору фіксуються.

Після завершення асоціативної процедури кольорові картки накриваються білим аркушем паперу і бажано на деякий час зайняти дитину яким-небудь стороннім цікавим заняттям. Тривалість подібного заняття не повинна перевищувати 5-7 хвилин.

Далі колірні картки відкриваються (вони повинні знаходитися в полі зору без відблисків від освітлювальних приладів і, бажано, при тому ж рівні освітлення) і кольори ранжуються дитиною в порядку переваги, починаючи від

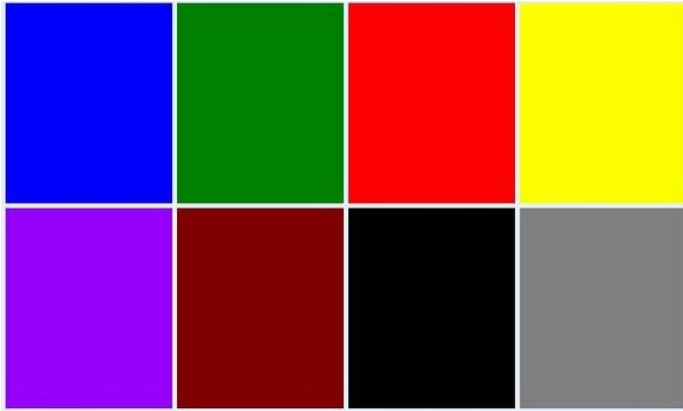
найбільш приємного.

Існує два варіанти проведення ранжування кольорових карток.

Варіант 1. «Подивися ще раз на ці кольорові картки, яка з них здається тобі найприємнішою? Вибери тільки одну». Після вибору дитини дана картка прибирається з поля зору дитини, а решту зсувають так, щоб знову утворити півколо. Вибір дитини фіксується. Інструкція триває: «А тепер вибери найприємнішу з решти». Вибір дитини фіксуються. Процедура вибору повторюється до тих пір, поки дитина не зробить таким чином шість виборів і перед нею залишаться тільки дві картки. Тоді дитину просять вибрати» більш приємну з двох решти карток». Таким чином психолог отримує цифровий ряд, що характеризує кольороасоціативні переваги дитини від найбільш приємного до найменш приємного. Даний варіант вибору кольорів може бути використаний для дітей з підвищеною інертністю, труднощами перемикання на інший тип діяльності.

Варіант 2. «Подивися ще раз на ці кольорові картки, яка з них здається тобі найприємнішою? Вибери тільки одну». Після вибору дитини дана картка прибирається з поля зору дитини, а решту зсувають так, щоб знову утворити півколо. Процедура вибору повторюється до тих пір, поки дитина не зробить таким чином чотири вибори. «А тепер вибери з решти найбільш неприємний колір». Після вибору дитини дана картка прибирається з поля зору дитини, а решту зсувають так, щоб знову утворити півколо. «А тепер знову вибери найбільш неприємний з решти». І так з усіма картками. Даний варіант вибору кольорів може використовуватися для дітей, яким з самого початку важко зробити той чи інший вибір. Такі діти часто кажуть: «Всі неприємні, немає приємних (хороших)» і протягом усього обстеження виявляють негативізм до процедури вибору.

Інтерпретація методики «колірний тест відносин (ставлень)»

Методика Колірного тесту відносин (КТВ) вимагає присутності досліджуваного, так як важлива реакція дитини на гіпотези.

Характеристика кожного кольору, його емоційно-психологічне значення:

Синій: сумлінний, спокійний, дещо холодний.

Зелений: самостійний, наполегливий, іноді впертий, напружений.

Червоний: доброзичливий, товариський, енергійний, впевнений, дратівливий.

Жовтий: дуже активний, відкритий, товариський, веселий.

Фіолетовий: неспокійний, емоційно напружений, має потребу в душевному контакті.

Коричневий: залежний, чутливий, розслаблений.

Чорний: мовчазний, егоїстичний, ворожий.

Сірий: млявий, пасивний, невпевнений, байдужий.

Особистісні якості дітей, особливо дітей дошкільного віку, ще не сформовані в тій мірі, яку передбачають стійкі

емоційно-особистісні значення для кваліфікації того чи іншого кольору. Тому повністю переносити ці характеристики (вони більше підходять для дорослих, ніж для дітей) на інтерпретацію дитячих виборів не є коректним.

Таке значення кольорів слід мати на увазі, але пріоритетним все ж таки має бути власне ранжування кольорів. Якщо з особою чи ситуацією асоціюються кольори, що займають перші місця, значить до даної особи, ситуації досліджуваний ставиться позитивно. І, навпаки, якщо з ними асоціюються кольори, що займають останні місця, досліджуваний ставиться до них негативно, відсторонено.

Крім того слід звертати увагу на скільки співпадає значення обраного кольору з вербальними характеристиками, які досліджуваний вказав на початку тесту. Виявляються дисонансні, суперечливі відносини: наприклад: «Мама – добра, лагідна, дбає», а колірна асоціація – фіолетовий колір.

Важливим є показник сірого кольору. Цей колір традиційно розглядається як слабкий, пасивний, ізолюючий. Таким чином, він є як би межею, що відокремлює емоційно значуще, емоційно привабливе, активне від емоційно пасивного, неприємного. Отже, кольори і відповідно люди (поняття), що поміщаються перед сірим в індивідуальній розкладці можуть бути визначені, як такі, що входять до групи найбільш значущих (понять, людей), ніж особи (поняття), які дитина поміщає за сірим кольором.

Істотне діагностичне значення мають варіанти, при яких різні стимули співвідносяться з одним і тим же кольором. Це дозволяє зробити припущення про їх ідентифікацію (наприклад, аутоідентифікація дитини з одним із батьків).

Цікаві результати дає аналіз того кольору, з яким дитина асоціює сама себе. Чим менший ранг цього кольору в розкладці, тим вищою є впевненість дитини в собі, самоповага. Збіг кольорів, з якими дитина асоціює себе і одного

з батьків (вихователем закладу дошкільної освіти, педагогом класу), свідчить про наявність сильного зв'язку з ним.

Також слід звернути увагу на загальну насиченість міжособистісних відносин. Якщо дитина використовує 7-8 кольорів для асоціацій – її світ різноманітний і насичений. Якщо 5-6 – її картина світу спрощена. Якщо всього 4 і менше – дитина може мати ще більш спрощений світогляд або просто може виражати протест виконанню завдання.

Кольоровий тест ставлень

Методикою, яка найяскравіше висвітлює ставлення дитини до себе та оточення, а також школи, яка асоціюється з навчальною діяльністю, є «Кольоровий тест ставлень», в основі якого лежать кольорові асоціації зі значимими для дитини об'єктами. Мета цієї методики полягає в тому, щоб визначити значимі категорії оточуючого середовища людини. Методичною основою «Кольорового тесту ставлень» являється кольорово-асоціативний експеримент, який базується на гіпотезі відображення суттєвих характеристик невербальних компонентів ставлень до значимих інших і до самого себе в кольорових асоціаціях до них. В дитячому варіанті «Кольорового тесту ставлень» (запропонований Р.Р. Камініною) дитині пропонують співставити такі категорії як: «Я», «Родина», «ЗДО», «Однолітки», «Навчання», «Люди», з кольорами, а саме: червоний, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, блакитний, сірий. Для групової діагностики, при інтерпретації (проводиться на основі 8-кольорового тесту за Люшером), головне місце займають ті категорії, які були позначені дитиною основним кольором. Це свідчить про те, що ці категорії для дитини є більш значимими. При індивідуальному обстеженні важливе місце займає вибір кольору не лише основного чи допоміжного, але й сам колір та його інтерпретація.

Ставлення дитини до етичних норм

(за методикою «Кольоровий тест ставлень»)

Для проведення тестування для дітей готують «Чарівний будиночок» на два поверхи (по чотири вікна на кожному). За допомогою програми «Автофігури» створити вікна (прямокутники) різного кольору (синє, зелене, червоне, жовте, фіолетове, коричневе, чорне, сіре). У тестуванні бере участь одна дитина.

Дитині формулюють завдання: «Уяви, що це казковий будинок із чарівними віконцями. У ньому живуть різні за характером люди. Я називатиму тобі цих людей, а сам ти обереш, хто де буде жити. Домовилися? Добре! У якому віконці живуть добрі люди? А ледачі?». Далі називають список моральних понять. Бажають чергувати позитивні й негативні (але не парні) моральні якості. Наприклад: добрий, ледачий, щедрий, брехливий (обман), працьовитий тощо. Дитина за допомогою мишки «перетягує» відповідне віконце і вставляє його на певне місце у будиночку. При цьому дитина може вибрати один і той самий колір на різні поняття, тому приготувати по декілька вікон одного кольору.

Це ж саме завдання дитині можна запропонувати виконати за допомогою графічного редактора Paint, де дитина, використовуючи вкладку «заливка», зафарбовує віконця у різні кольори палітри.

У протоколі дорослий фіксує колір, який був обраний для кожного поняття, і коментарі дитини щодо свого вибору.

Обробка результатів:

При аналізі результатів необхідно співвіднести колір, присвоєний кожному поняттю, й емоційне значення цього кольору. Нижче наводиться стисла характеристика кожного кольору, його емоційно-психологічне значення:

Синій: сумлінна, спокійна, холодна особа.

Зелений: самостійна, наполеглива, іноді вперта, напружена особа.

Червоний: доброзичлива, комунікабельна, енергійна,

впевнена, дратівлива особа.

Жовтий: дуже активна, відкрита, товариська, весела особа.

Фіолетовий: неспокійна, емоційно напружена особа, що потребує душевного контакту.

Коричневий: залежна, чутлива, слабка особа;

Чорний: мовчазна, егоїстична, ворожа, вигнана особа.

Сірий: млява, пасивна, невпевнена, байдужа особа.

Досвід психологів показує, що діти дошкільного віку зазвичай обирають:

Доброта – жовтий і червоний кольори. Іншими словами, діти вважають, що добра людина товариська, доброзичлива, відкрита.

Злість – чорний колір. Цей колір відображає егоїстичність, ворожість, відкидання.

Чесність – жовтий, фіолетовий і червоний кольори. Тобто для дітей це поняття асоціюється з такими характеристиками, як потреба в душевному контакті, товарискість, відкритість, дружелюбність.

Брехливість – чорний колір. Діти не випадково вибирають цей колір, оскільки він асоціюється з такими особистісними характеристиками, як упертість, ворожість, егоїстичність. При цьому діти майже не обирають червоний і жовтий кольори, тобто обманщик не сприймається ними як відкритий, товариський, доброзичливий, чуйний людина.

Щедрість – червоний і фіолетовий кольори. Необхідно зазначити, що для дошкільника щедрість є дуже складним поняттям, ставлення до нього досить суперечливе. Дитина знає, що щедрим бути добре, але віддати своє, поділитися їй важко. Особливо це помітно у дітей до 5 років: вони часто обирають навіть чорний або коричневий кольори. Діти старшого дошкільного віку (5–6 років) зазвичай віддають перевагу яскравим кольорам, тим самим відносячи щедрість до позитивної риси, хоча ставлення до неї залишається невизначеним.

Жадібність – червоний і чорний кольори. Тобто діти вважають його рішучим, сильним, може, навіть агресивним, ворожим.

Працьовитість – фіолетовий і жовтий кольори. Інакше кажучи, працьовита людина дуже активна, енергійна, готова до активних дій, але може бути метушливою.

Лінощі – коричневий, сірий, синій колір. Тобто діти справедливо вважають ледачу людину слабкою, млявою, пасивною, а також холодною.

Методика «Вибір в дії»

Мета методики – вивчення та оцінка міжособистісних відношень в групі дітей дошкільного віку. Дана методика є одним з дитячих варіантів соціометричної методики.

Завдання методики полягає в наступному: кожній дитині у досліджуваній групі дається по три привабливих, бажаних предмети. Це можуть бути іграшки, картинки, цукерки і т.п. Дитина отримує інструкцію наступного змісту:

«Оцінити три предмети за ступенем їх привабливості, по тому, наскільки інші діти хотіли б їх мати у себе. На перше місце постав найбільш бажаний для дітей предмет, на друге – трохи менш бажаний, а на третє – що залишився. Тепер вибери зі своєї групи трьох дітей, яким ти хотів би подарувати ці предмети, назви їх і віддай їм ці предмети. Самий привабливий предмет ти повинен віддати тому, кого любиш більше всіх, трохи менш привабливий – тому, хто в тебе стоїть на другому місці, а останній – тому, кого по симпатіям до нього ти поставив би на третє місце».

Після того, як всі діти роздадуть наявні у них предмети товаришам по групі, експериментатор визначає хто, скільки і які предмети отримав.

Відповідно до кількості отриманих предметів визначається соціометричний статус дитини в групі при допомозі наступної формули:

$$C = \frac{K}{n-1} \times 100\%,$$

де С – статус дитини в групі, в системі взаємин з однолітками;
К – кількість привабливих предметів, отриманих дитиною від товаришів по групі; п – кількість дітей в тестованій групі.

Додаткові дані про кількість найбільш, середньо і найменш привабливих предметів, отриманих дитиною, дозволяють судити про те, який ступінь близькості тих відносин, у котрих дана дитина перебуває з однолітками. Чим більше найбільш привабливих предметів отримав він у процесі експерименту, тим ближче його взаємини з однолітками.

Підставою для висновків про статус дитини служать кількісні дані, тобто показник С.

Замітка: Дана методика може дати достовірні результати, що відображають реальне положення дитини в групі однолітків, тільки в тому випадку, якщо в складі цієї групи не менше п'яти дітей.

Оцінка результатів

10 балів – показник С дитини дорівнює 100%.

8-9 балів – показник С знаходиться в межах від 80% до 99%.

6-7 балів – показник С розташовується в інтервалі від 60% до 79%.

4-5 балів – показник С знаходиться в межах від 40% до 59%.

2-3 бали – показник З розташовується в межах від 20% до 39%.

0-1 бал – показник С знаходиться в інтервалі від 0% до 19%.

Висновки про рівень розвитку

10 балів – дуже високий.

8-9 балів – високий.

4-7 балів – середній.

2-3 бала – низький.

0-1 бал – дуже низький.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТЕСТ ДЛЯ ДІТЕЙ «ДЕРЕВО»

Цей тест допоможе зрозуміти приховані особливості, страхи, сумніви, риси характеру дитини, її ступінь емоційності та фантазії.

Процедура виконання. Попросіть дитину намалювати дерево. Не втручайтеся у процес, не допомагайте порадами. Після того як малюнок буде закінчено, уважно роздивіться його.

Перше враження. Надзвичайно важливе перше враження. Які емоції у вас викликає малюнок: сум, радість, спокій, захват, похмурий настрій, відчуття чогось енергійного чи навпаки? Який малюнок: реалістичний чи нестандартний, яскравий чи блідий, барвистий чи однотонний? Ваше перше враження від малюнка передає внутрішній стан дитини.

Кольори. Забарвлення малюнка розкриває інтелектуальний та емоційний світ дитини. Якщо малюк обрав стандартні для даної теми кольори, то це говорить про нормальний рівень його інтелектуального та загального розвитку, адекватне та реалістичне сприйняття дійсності. Нестандартні кольори дерева свідчать про оригінальне мислення й бурхливу фантазію.

Якщо дитина зобразила дерево, використовуючи лише один простий олівець, це говорить про її низький інтелектуальний рівень. Хоча іноді це може означати і поганий настрій під час малювання. Дитина, яка використовує похмурі кольори, скоріш за все, емоційно пригнічена і, можливо, має проблеми з пам'яттю.

Інтерпретація

Стовбур. Він символізує внутрішній стержень дитини, її особистісний потенціал. Прямий і рівний, правильної

форми стовбур говорить про те, що дитина упевнена у собі, спокійна, розсудлива. Якщо дитина намалювала основу стовбура, розширену вліво, то вона – мрійлива, не дуже рішуча. Основа стовбура, розширена вправо, свідчить про надмірну розсудливість, цілеспрямованість і навіть упертість у здобутті бажаного. Округла і розширена в обидва боки – повільність дитини, відповідальність і надійність. Стовбур, закритий зверху, свідчить про імпульсивність, несформованість абстрактного мислення.

Крона. Ця деталь дерева розкаже про енергетичний потенціал дитини. Якщо крона схожа на хмару, то це свідчить про високий рівень самоконтролю у дитини, обережність у вчинках і відносинах. Крона-круг – спокійність, самодостатність, можливо, егоцентризм. Крона із завитками говорить про життєрадісність, багатий енергетичний потенціал, почуття гумору. Крона з «каракулями» чи заштрихована – про тривожність, напруженість, невміння зосередитися, нерішучість.

ТЕСТ «МОЯ СІМ'Я»

У дітей свої уявлення про сім'ю, своя теорія про «осередок суспільства». З метою визначення ставлення дитини до членів сім'ї та визначення взаємин з найближчими родичами доцільно провести рисуночний тест «Моя сім'я».

Процедура проведення Дитині дається альбомний аркуш, кольорові олівці, достатньо часу і просять: «Намалюй свою сім'ю».

Бажано, щоб батьків не було поруч, коли дитина виконує завдання. Вона повинна бути вільною і розкріпаченою, у неї не повинно бути установок: намалювати якомога краще, щоб сподобалося. Нехай це буде розвага для дитини. Якщо в дитини поганий настрій, або вона була свідком сімейного конфлікту напередодні, відкладіть тест для більш підходящого моменту. Якщо дитина ставить питання типу: «А як малювати?», «А що малювати?» або «З чого почати?», це говорить про те, що, по суті, вона не знає, що ж це таке – «сім'я». Потрібно з'ясувати і усувати причини такого невідання. Звичайно, це робота для психолога і членів сім'ї.

Обов'язково обговоріть готовий малюнок з дитиною, важливо проговорити вголос, уточнити деякі моменти, дитина допоможе вам у цьому і охоче поділиться своїми роздумами. Задавайте питання: «А хто це? А поруч хто? А скільки пальців на руках?»

Інтерпретація

1. Всі на місці? Перш ніж приступити до тлумачення тесту, потрібно знати, що нічого зайвого і випадкового в дитячому малюнку не буває. Все важливо, все несе свій сенс і має емоційне забарвлення (натиск олівця і колір у тому числі). Якщо дитина не включила у малюнок когось із членів сім'ї, вона не просто «забула». Вона витісняє цю людину на рівні підсвідомості. Наскільки це глибоко і які

причини? Якщо дитина забула зобразити себе на малюнку, на це вказують, як мінімум, дві причини: «я нікому тут не потрібен» або «мені і без цієї компанії непогано живеться».

2. Розмір зображення. Тут працює простий закон: чим більшим намальований персонаж, тим більш значуща ця людина для дитини. Якщо братик або сестричка вийшли велетнями, а мама з татом – ліліпутами, це означає, що батьки для дитини в даний момент відіграють другорядну роль.

3. Чужинці серед своїх. Трапляється, що діти домальовують вигаданих персонажів чи навіть техніку. В їхньому уявленні вони є повноправними членами сім'ї. Це можуть бути приятелі, сусіди, тварини (реальні і неіснуючі), казкові персонажі, машини. Наявність подібних персонажів говорить про те, що дитині не вистачає спілкування, розуміння, емоційної близькості в сім'ї, і вона шукає це поза сім'єю.

4. Вище-нижче. Необхідно звернути увагу, як розташовані персонажі на малюнку. Чим вище зображення, тим більше влади. Відповідно, чим нижче на аркуші образ, тим менше у нього прав та повноважень. Так, можна визначити пріоритет певного члена сім'ї, на думку дитини.

5. Відстань між персонажами. Це важлива деталь у дитячому малюнку, яка вказує на психологічну дистанцію між дитиною і різними членами сім'ї. Близьке розташування персонажів один до одного, або їх дотик свідчать про взаєморозуміння і зв'язок між родичами.

6. Який я? Якщо дитина малює себе маленькою, в кутку малюнка, це говорить про її низьку самооцінку. Якщо ж вона намальовала себе невідповідно великою, що займає більшу частину простору, у неї завищена самооцінка. В принципі, у дітей дошкільного віку самооцінка нерідко завищена: адже вони «принци і принцеси». З часом, коли дитячий егоцентризм зникне, цей наліт «обраності» у більшості дітей зітреться.

7. Домашні тварини. Якщо дитина намальовала чоти-

рилапого члена сім'ї поруч з собою – це нормально: це найрідніша «людина» і найближчий друг. Адже він нічого не вимагає, не змушує мити руки перед обідом, складати іграшки, не сварить за брудні штани і т. д. Йому нічого не треба, він просто махає хвостом від радості і дарує свою тваринну, але таку безкорисливу любов. Занадто велика емоційна прихильність до свійських тварин може говорити про те, що дитина не отримує достатньо уваги з боку людей.

8. Кнопка тривоги. Той персонаж, який намальований з великим натиском, обведений кілька разів, заштрихований, викликає у «художника» найбільшу тривогу. Тривожність може спровокувати будь-хто з членів сім'ї. Нерідко дорослі (особливо старшого покоління) несвідомо встановлюють свої програми і табу, а для дитини вони можуть нести негативну інформацію і страх. Тривожність також може виражатися несміливими рухами олівця, слабкими лініями і штрихами.

9. Голова і очі. Самий головатий член сім'ї – найрозумніший, на думку дитини. Особливу увагу слід звернути на дзеркало душі людини – очі. У психології ця частина обличчя відображає наш емоційний стан, це джерело сліз, смутку чи радості. Якщо очі величезні, – це «крик» про допомогу, висока тривожність, потреба в піклуванні і підтримці. Якщо ж вони навпаки маленькі (у вигляді точок або щілинок), тут можна прочитати заборони на вираження емоцій, стриманість, страх проявити себе, слабкість, невпевненість, пригніченість.

10. Вуха. Величезні вуха говорять про бажання прислухатися до чужої думки. Той, у кого самі великі вуха, найлагідніший і покірний. Для нього важлива «громадська думка», критика довоколишніх, схвалення або осуд. Якщо дитина намальовала себе з великими вухами, це може відображати якості аудіала: вона сприймає світ за допомогою слуху, і це є її провідним інформаційним каналом. Крім того, великі вуха можуть говорити про настороженість, тривожність: дитина, як радар, весь час вловлює підозрілі дані про себе та світ.

11. Рот. Зверніть увагу на розмір рота. Якщо він ве-

ликий, відкритий, заштрихований, – це джерело крику, образи, незадоволеності, агресії, причому вираженої. Загалом, це навіть добре: краще виражати і виплескувати свої почуття, ніж затискати і стримувати їх. Якщо рот намальований у вигляді маленької рисочки, крапки або взагалі відсутній, значить, у персонажа є табу на вираження своїх емоцій, в першу чергу, негативних. Така людина боїться висловлювати власну думку, покладається на волю інших, їй краще виконати наказ, ніж взяти ініціативу в свої руки. Наявність зубів говорить про те, що персонаж захищається шляхом нападу.

12. Шия. Ця частина тіла є сполучною ланкою між розумом і почуттями. У японській духовній традиції, наприклад, є поняття «кокоро» – місце, де зустрічаються розум і серце, їх гармонійне злиття. Можливо, шия і є цим місцем. Якщо вона намальована, значить, у персонажа є здоровий глузд, раціональний розум, воля над почуттями. Відсутність шиї – знак безконтрольних емоційних проявів.

13. Руки. Це наші провідники у світі відносин, звершень, цілей, прагнень. Ними ми «промацуємо» наші можливості, з їх допомогою ми реалізуємо наші здібності і таланти. Зверніть увагу на наявність і кількість пальців на руках. Якщо вони є, це говорить про упевненість у своїх силах, можливості максимально проявляти себе у світі. Пальці лівої руки відображають зв'язки в колі сім'ї, пальці правої – за її межами. Великі руки свідчать про широту поглядів, сміливості і силу.

14. Ноги. Це опора, упевненість, сила, твердість. Міцні ноги з великими стопами говорять про те, що персонаж добре заземлений і відчуває потужну підтримку своєї сім'ї. Тонкі, повислі в повітрі ноги вказують на відірваність від світу, страх перед невідомістю, невпевненість у собі. Крім того, ноги символізують відкриття нових просторів, можливість пересування в житті, зміни і трансформації в психічному просторі людини.

ТЕСТ «ПОДОРОЖ»

Це відомий психологічний тест. Він цікавий тим, що підходить дітям різного віку. Та й дорослим буде корисно пройти цей тест і дізнатися багато нового про себе. А полягає він в наступному.

Запросіть дитину в подорож. Не обов'язково вирушати в заморські країни, можна уявити казкову прогулянку лісом. Текст може бути імпровізаційним, не треба зачувати його напам'ять. Але в ньому є своя структура, кілька обов'язкових ключових моментів, на них потрібно звернути увагу при розшифровуванні символіки тесту.

Інструкція. Вимовляєте текст без емоцій і оціночних інтонацій, спокійно і тихо. Не чекайте тільки позитиву від цієї «подорожі». Адже важливо з'ясувати причини страхів і невпевненості дитини (якщо такі є), вивчити її психічну реальність. У дитини не повинно виникати ніяких асоціацій з вашим голосом, яких-небудь установок і оцінок. Дитина повинна знаходитися в розслабленому стані, їй бажано лягти і закрити очі.

Текст: «Уяви собі, що ти вирушив на прогулянку лісом. Який це ліс? Багато в ньому сонця? Там тихо? Чи шумить дощ, дме вітер? Яка зараз пора року в лісі? Весна? Літо? Осінь чи зима? Ти один у лісі чи з тобою хтось гуляє? Ось показалася лісова поляна. А далі джерело. Ти хочеш з нього напиться? Раптом на галявину вискочив звір. Що це за тварина? Що вона робить? А як ти поводишся з цією твариною?

Потім ти побачив перед собою річку. Що ти будеш робити? Будеш переправлятися через неї? Як ти це зробиш? На іншій стороні річки, на узліссі, стоїть хатинка. Ти підеш до неї? Коли ти підійшов ближче до хатинки, то побачив двері. Який вони мають вигляд? На дверях висить табличка з написом. Там написано твоє ім'я. Ти побачив

табличку?

І ось ти увійшов в будинок. Що там усередині? Там світло? Як він виглядає? Скільки в ньому кімнат? Які вони? В яку кімнату ти підеш спочатку? Є в цьому будиночку і підвал. Ти туди спустишся? Опиши, що там знаходиться. Є тут і горище. Ти піднімешся на нього? Що ти там бачиш?

Потім ти залишив будиночок і пішов по доріжці. Але перед тобою паркан. Як ти переберешся через нього?

Ти знову йдеш по стежці. І раптом перед тобою відкрилося море. Ти бачиш чайок? Як вони літають? Що роблять? Ось ти побачив корабель. Він далеко чи близько від берега? Ти хочеш на нього потрапити? Як ти це зробиш?

Ось наша подорож підійшла до кінця. Ти можеш м'яко відкрити очі. Ми в кабінеті. Тепер розкажи, що ти бачив? Тобі сподобалося?»

Інтерпретація

Ліс і прогулянка. Це ставлення до життя, довіра або недовіра до людей і обставин. Чи відчуває дитина себе в безпеці серед «джунглів» життя?

Джерело. Це джерело всього нового.

Звір. Це образ того, як дитина сприймає інших людей. Це хижаки або нешкідливі милі звірятка? Зверніть увагу, як дитина йде на контакт: підходить сама або напружено чекає, коли наблизяться до неї?

Річка, стіна і паркан. Це символи перешкод. У кожного свої способи їх подолання або їхнього уникнення.

Будинок. Цей образ асоціюється з сім'єю, відносинами з близькими. Якщо в хатинці темно і незатишно, це говорить про дискомфорт дитини в стінах рідної оселі.

Підвал. Це наша підсвідомість, комора, куди ми складаємо свої хворобливі і неприємні почуття і думки. Якщо дитина сміливо спустилася до підвалу, значить, її

підсвідомість не надто «захаращена» і не отруєє їй життя. Якщо вона боїться туди увійти, значить, є табу і страхи.

Горище. Це запас знань, умінь, навичок, якими дитина володіє. Якщо на горищі світло, скрізь порядок, значить, дитина пізнає світ легко.

Чайки. Ці птахи символізують родичів. Наскільки спокійно вони себе ведуть?

Корабель. У багатьох народів світу корабель є образом мрії, устремління в майбутнє. Якщо дитина ясно і чітко побачила свій корабель, докладно описала, як він виглядає, це хороший знак: вона знає, куди йде і чого хоче. Зверніть увагу, яким способом дитина буде добиратися до своєї «мрії». Скільки варіантів вона назве?

ТЕСТ «ФАНТАЗЕР» (для проведення батьками)

Немає жодних сумнівів у тому, що всі без винятку діти – фантазери. Цей простий тест допоможе батькам визначити ступінь і межі (чи безмежність) уяви дитини. Отже, поспостерігайте за дитиною і дайте відповіді на наступні питання:

1. Як часто ваша дитина перевтілюється і грає різні ролі?

- а) дуже часто – 1;
- б) іноді – 2;
- в) практично ніколи – 3.

2. Яким подарунком ваша дитина напевно буде рада?

- а) любить сюрпризи – 1;
- б) тим, що сам просить купити – 2;
- в) ті іграшки та речі, які бачила в інших дітей – 3.

3. Наскільки часто ваша дитина придумує небувальщини, описує вигадані пригоди, про себе чи про когось іншого?

- а) ніколи – 3;
- б) іноді – 2;
- в) часто – 1.

4. Як часто дитина веде бесіду зі своїми іграшками?

- а) часто – 1;
- б) іноді – 2;
- в) дуже рідко – 3.

5. Якщо ваша дитина запрошує вас до гри, як він зазвичай це робить?

- а) запропонує приєднатися до свого сценарію гри – 1;
- б) запропонує подумати разом над тим, як і в що грати – 2;
- в) запропонує вам придумати для нього нову гру – 3.

6. Як ваша дитина грає в гру «дочки-матері» (або

якийсь аналог сюжетно-рольової гри)?

а) її «дорослі ігри» не схожі на реальний світ – 1;

б) веде себе так, як і личить батькам, але придумує свої «родзинки» у виховному процесі – 2;

в) повністю наслідує батьків або інших дорослих – 3.

7. Пофантазуйте трохи і запитайте у дитини, якими будуть машини або одяг років через сто? Що вона відповість?

а) не знаю – 3;

б) нічого не зміниться – 2;

в) дуже зміняться (далі, зазвичай, іде докладний опис чудо-техніки) – 1.

8. Якщо ви запитайте у дитини «Що тобі снилося?», що почуєте у відповідь?

а) «нічого» або «не пам'ятаю» – 3;

б) не описує деталей, розповідає без захопленості – 2;

в) охоче поділиться своїми «польотами» уві сні, прикрашаючи розповідь вигадками – 1.

9. Якщо ви подарували дитині конструктор і разом щось будете, на що вона орієнтується?

а) їй не важливий зразок, вона сама все вигадує – 1;

б) конструює тільки при наявності зразка – 3;

в) починає споруджувати те, що вже добре вміє робити – 2.

10. Припустимо, ви разом дивитесь мультфільм. Якщо попросити дитину придумати фінал, якими будуть її прогнози?

а) охоче запропонує свій варіант розвитку подій – 1;

б) намагатиметься щось придумати, але вийде далеко не «голлівудський» сюжет – 2;

в) взагалі відмовиться від вашої пропозиції – 3.

11. Якщо вчора ваша дитина почула цікаву історію, як вона буде її розповідати сьогодні?

а) передасть її дуже точно – 3;

б) вплітає в неї дещо нове – 2;

в) прикрасить розповідь цікавими деталями – 1.

12. Вона любить зображувати тварин або героїв з мультфільмів?

а) часто – 1;

б) іноді – 2;

в) майже ніколи – 3.

13. Якому карнавальному костюму ваша дитина віддасть перевагу?

а) придумас щось незвичайне – 1;

б) буде «зайцем», «вовком» або іншою тваринкою – 2;

в) зупиниться на образі улюбленого казкового героя – 3.

Результати

Вам потрібно провести прості арифметичні дії і підрахувати кількість балів.

Якщо ви набрали 31-39 балів. Ваша дитина не любить несподіванок і сюрпризів. Вона обережна, полюбає стабільність, новизна її лякає. Фантазії виводять за рамки звичного, тому краще сидіти нижче трави, тихіше води. Вона вважає за краще виконати вказівки, зробити щось за зразком, ніж придумати своє «ноу-хау». Розвивайте її уяву!

Якщо ви набрали 22-30 балів. Ваша дитина міцно стоїть на землі, хоча і в хмарах політати здатна. У неї є практичний розум і мрійливість. Як раз те, що потрібно! Вона хороший спостерігач і винахідник.

Якщо ви набрали 13-21 бал. Ваша дитина живе у фантастичному вигаданому світі. У неї надзвичайно багата уява, від якої вона отримує не тільки користь і задоволення, але і шкоду. Вчіть дитину жити на Землі, але при цьому не забувати про зірки.

Навчальне видання

Бабчук Олена Григоріївна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

*Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти спеціальності:
012 Дошкільна освіта*

Авторська редакція
Виготовлено з готового оригінал-макету

Підписано до друку 02.10.2023 р. Папір офсетний. Формат 60×90/16.
Гарнітура «Times New Roman». Ум.-друк. арк. 11,9.
Тираж 300 прим. Зам. № 186.

Видавництво ТОВ «Лерадрук»
Свідоцтво ДК № 2645 від 11.10.2006 р.
м. Роздільна, вул. Європейська, 44.
E-mail: leradruk@gmail.com